

**Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

На правах рукопису

АЛ ДАФАР АБД АЛ БАРІ М.МАДХІ

УДК: 159.92+172.42+378.169.14

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОБРАЗУ СВІТУ
У СТУДЕНТІВ ІРАКУ ТА УКРАЇНИ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Науковий керівник

Симоненко Світлана Миколаївна

доктор психологічних наук,

професор

Одеса–2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОБРАЗУ СВІТУ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	11
1.1. Психологічна природа і специфіка категорії «образ світу» в сучасній психологічній науці	11
1.2. Фактори, які впливають на розвиток образу світу у студентської молоді.....	29
1.3. Психологічні особливості розвитку образу світу в юнацькому віці	37
Висновки до першого розділу.....	46
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ОБРАЗУ СВІТУ У СТУДЕНТІВ ІРАКУ ТА УКРАЇНИ	49
2.1. Організація, етапи та методика емпіричного дослідження.....	49
2.2. Аналіз результатів дослідження змістового компонента візуального образу світу в юнацькому віці.....	59
2.2.1. Аналіз результатів дослідження змістового компоненту візуального образу світу у студентів України	59
2.2.2. Аналіз результатів дослідження змістового компоненту візуального образу світу у студентів Іраку.....	87
2.3. Аналіз результатів дослідження семантики візуального образу в юнацькому віці	106
2.3.1 Аналіз результатів дослідження семантики візуального образу світу у студентів України	106
2.3.2. Аналіз результатів дослідження семантики візуального образу світу у студентів Іраку	114
2.3.3.Порівняльний аналіз суб'єктивної семантики кольору у студентів Іраку та України	123
2.4. Аналіз результатів дослідження вербальної складової образу світу у юнацькому віці.....	127

2.4.1. Аналіз результатів дослідження вербальної складової образу світу у студентів України	127
2.4.2. Аналіз результатів дослідження вербальної складової образу світу у студентів Іраку.....	132
2.5. Аналіз результатів дослідження операціонального компоненту розвитку візуального образу світу в юнацькому віці	137
2.5.1. Аналіз результатів дослідження операціонального компоненту візуального образу світу у студентів України.....	137
2.5.2. Аналіз результатів дослідження операціонального компоненту візуального образу світу у студентів Іраку.....	142
2.6. Порівняльний аналіз особливостей образу світу у студентів України та Іраку.....	148
Висновки до другого розділу.....	170
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ ТОЛЕРАНТНОГО СПРИЙНЯТТЯ «ЄДИНИЙ СВІТ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	
3.1. Толерантне сприйняття та особливості його розвитку у студентської молоді в полікультурному середовищі.....	176
3.2. Мета, завдання та принципи організації тренінгу з розвитку толерантного сприйняття у студентів в полікультурному середовищі.....	182
3.3. Психологічний аналіз результатів апробації тренінгу з розвитку толерантного сприйняття	185
Висновки до третього розділу	190
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	198
ДОДАТКИ.....	216

ВСТУП

Актуальність проблеми. В рамках глобалізаційних процесів у світі, сучасне освітнє середовище розширюється, стає полікультурним, багато студентів з різних країн навчаються в Україні, а також українські студенти здобувають освіту за її кордонами. Це робить надзвичайно актуальною проблему діалогу різних культур у студентському середовищі, толерантного сприйняття, бо за цим – майбутнє. При взаємодії людини з реальністю утворюється особлива психологічна реальність – образ світу або картина світу. Кожне нове покоління «створює» образ світу, який дозволяє йому адекватно адаптуватися та впливати на навколишнє середовище. Саме «свій» образ світу, що включає регуляцію всієї життєдіяльності людини і відіграє визначальну роль у розвитку особистості.

Аналіз наукових джерел показав, що проблема образу світу привертає увагу багатьох дослідників та розглядається з різних позицій у працях Ю.А.Аксьонова, О.Ю. Артем'євої, Ф.Ю. Василюка, Б. М. Величковського, В.П. Зінченка, Дж. Келлі, Е.О. Климова, О. М. Леонтьєва, Д. О. Леонтьєва, В.С. Мухиної, У. Найссера, В.Ф. Петренка, В.В. Петухова, Ж. Піаже, С.М. Симоненко, А.В.Сергєєвої, С. Д. Смірнова, Л.К.Спиридонової, Ю.К.Стрелкова, В.П.Сьоркіна, Т.М. Титаренко та інших вчених. Значний внесок у розробку підходів до опису образу світу як категоріальної структури свідомості зробили представники психосемантичного напрямку (О.Ю. Артем'єва, В.Ф. Петренко, О.Г. Шмельов та інші). Зв'язок та вплив образу світу на візуально-мисленнєву діяльність досліджувався в роботах В.О.Моляко, С.М.Симоненко, Т.А.Вовнянко).

В сучасній психологічній науці образ світу розглядається як складне утворення психіки, що не лише визначає окремий акт пізнання навколишньої дійсності, а й зумовлює зміст, побудову і протікання діяльності суб'єкта в цілому. Образ світу визначається О.М.Леонтьєвим як складне багаторівневе

утворення, що володіє системою значень і полем сенсу. Основна його функція - самовідображення світу. Змістовне наповнення образу світу в процесі розвитку особистості і її самосвідомості опосередковано єдиним механізмом ідентифікації і відокремлення. Уявлення про світ формується в контексті певної культури, в якій народилася і виросла людина.

Одним з основних положень концепції О.М.Леонтьєва є те, що образ світу відкривається людині через систему значень і смислів («п'яте квазівимірювання»), які матеріалізуються у вербальних і невербальних знаках і визначають його (образу світу) структуру.

Незважаючи на певну розробленість означеної проблеми в сучасній психологічній науці багато питань, пов'язаних з проблемою образу світу, залишаються відкритими. Це стосується, насамперед, проблеми залежності розвитку образу світу від багаточисельних чинників, як внутрішніх, так і зовнішнього культурного середовища, до якого належить людина.

Відзначимо, що проблема «образу світу», «картини світу» в більшій мірі розроблялася у рамках соціальної та загальної психології, недостатньо дослідженою вона є у педагогічній та віковій психології.

На нашу думку, надзвичайно актуальним та цікавим у науковому сенсі є вивчення особливостей розвитку образу світу у юнацькому віці та ранній молодості, зокрема, у студентів вищих навчальних закладів, представників різних культур, а також формування на цій основі толерантного сприйняття та взаєморозуміння в полікультурному середовищі.

Значущість і недостатня розробленість вказаних аспектів проблеми образу світу зумовили актуальність вибору теми дисертаційного дослідження «Психологічні особливості розвитку образу світу у студентів Іраку та України».

Зв'язок з науковими планами, програмами, темами. Тема дисертаційного дослідження виконана відповідно до наукової програми кафедри педагогічної та вікової психології «Формування креативної особистості майбутніх фахівців в контексті нових освітніх технологій», що

входить до тематичного плану Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (номер державної реєстрації 0109U000191). Тема дисертації затверджена вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 9 від 28 квітня 2011 року) та заочною радою Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 14 червня 2011 року). Автором досліджувались особливості розвитку образу світу у студентів з Іраку та України.

Мета дослідження - виявити особливості розвитку образу світу студентської молоді Іраку і України та розробити тренінгову програму толерантного сприйняття для молоді, що навчається в полікультурному середовищі.

Згідно з метою були визначені такі **завдання дослідження**:

1. Визначити теоретико-методологічні засади вивчення образу світу як психологічної категорії та чинників його розвитку.
2. З'ясувати особливості розвитку образу світу в юнацькому віці та ранній молодості.
3. Виявити особливості розвитку образу світу у студентів України та Іраку.
4. Розкрити візуальну та вербальну психосемантику образу світу студентів Іраку та України, спільне та відмінне.
5. Розробити та апробувати тренінгову програму розвитку толерантного сприйняття «Єдиний світ» для студентів, що навчаються в полікультурному середовищі.

Об'єкт дослідження – образ світу та його розвиток в юнацькому віці.

Предмет дослідження – особливості розвитку образу світу студентів Іраку та України.

Методологічною основою дослідження є: загальнопсихологічні положення теорії відображення у вітчизняній психологічній науці; доробок

гештальтпсихології та когнітивної психології; основні принципи системного та діяльнісного підходів, розроблених у вітчизняній психологічній науці (Б. Ф. Ломов, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн); концепція образу світу (О. М. Леонтьєв, О. Ю. Артем'єва, Г. А. Берулава, Б. М. Величковський, В. П. Зинченко, Є. А. Климов, В. С. Мухина, В. Ф. Петренко, В. В. Петухов, С. Д. Смирнов, Т. М. Титаренко); наукові розробки у галузі психосемантики (В. Ф. Петренко, О. Г. Шмельов, О. Ю. Артем'єва); генетична психологія (С. Д. Максименко); розробки з проблеми візуально-мисленнєвої діяльності (В. П. Зінченко, В. О. Моляко, С. М. Симоненко) та інші.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, узагальнення і систематизація досліджень, що містяться у наукових літературних джерелах з проблеми образу світу; *емпіричні* - спостереження, бесіда, інтерв'ю, психосемантичний метод, аналіз продуктів діяльності; психодіагностичне тестування, яке включало конкретні невербальні методики: проективну методику «Символ» (Л.А.Снігур), методика Трансформації візуального образу (ТВО) (С.М. Симоненко), проективну методику «Картина світу» (модифікований варіант Є. С. Романової, О. Ф. Потьомкіної), методику Колористичний семантичний диференціал (КСД) (С. М. Симоненко, Т. А. Вовнянко) – для дослідження особливостей візуальної картини світу у студентів означених країн; анкета «Що ти знаєш про Україну (Ірак)» (Ал Дафар Абд Ал Барі М. Мадхі); вербальний опитувальник «Універсальні соціальні аксіоми» (SAS) K.Leung, M.Bond (адаптація Ал Дафара Абд Ал Барі М. Мадхі) – з метою виявлення вербальної складової культурноспецифічних особливостей образу світу студентської молоді Іраку та України.

Для обробки первинних даних ми використовували *методи математичної статистики*: визначення середнього арифметичного, кореляційний аналіз (за критерієм Спірмена), факторний аналіз; для перевірки вірогідності різниці середніх значень за вибірками ми

застосовували t-критерій Стюдента. Процедура обробки даних проводилась за допомогою пакету програмного забезпечення SPSS v 10.0.5 for Windows.

Інтерпретаційні методи: генетичний, структурний, семантичний аналіз.

Експериментальна база дослідження. В дослідженні приймало участь 300 студентів 1,3,5 курсів у віці від 18 до 23 років. Кожна вікова група включала однакову кількість досліджуваних - 50 чоловік. Серед досліджуваних 150 студентів ВУЗів України та 150 студентів ВУЗів Іраку (зі всієї вибірки 150 дівчат та 150 юнаків). Дослідження проводилось в таких містах України як Одеса та Харків; у Іраку – в містах Зекра та Бабиль.

Наукова новизна та теоретичне значення дисертаційного дослідження полягають у тому, що:

- *вперше розкрито* особливості образу світу у студентів України та Іраку, які полягають у тому, що існує ряд як відмінне так спільне у його розвитку на рівні змістового та операціонального компонентів, а також невербальної і вербальної складової образу світу; *доведено*, що ці відмінності та спільне проявляються на рівні візуальних образів- концептів (невербальна іконічна семантика, візуальні категорії) та соціальних аксіом (вербальна семантика, категоріальні поняття); *виявлено*, що розвиток образу світу студентів України та Іраку, його відмінності та спільне визначається рядом чинників: об'єктивних – культура, виховання, освіта, середовище, в якому проживає людина, національність, етнічність, релігійні погляди, соціоекономічні умови; суб'єктивних - вікові особливості розвитку когнітивних процесів в юнацькому віці, мотиваційна сфера особистості, індивідуальні особливості, психічні та емоційні стани тощо; *обґрунтовано*, що необхідним є врахування вікових особливостей розвитку образу світу суб'єкта діяльності, оскільки юнацький вік є сензитивним щодо становлення «картини світу» і саме вона пов'язана з проблемою життєвої перспективи;- *розкрито*, що базові цінності (змістовий компонент) образу світу в

юнацькому віці (здоров'я, матеріальної стабільності, здобуття освіти, гармонійних відносин) студентської молоді обох країн схожі.

- *уточнено* поняття «образ світу», «картина світу» та їх вікові, етнічні і соціокультурні характеристики;

- *дістало подальшого розвитку* уявлення про роль вербальної та візуальної семантики у розвитку образу світу суб'єкту, а також про способи семантичної інтерпретації кольору при створенні візуального образу-концепту.

Практична значущість дослідження полягає у розробці діагностичного комплексу для вивчення особливостей образу світу студентів ВНЗ різних країн та їх порівняльного аналізу, а також в розробці та апробації тренінгу толерантності «Єдиний світ», який можна використовувати в роботі соціально-психологічної служби ВНЗ, де навчаються студенти різних країн.

Основні результати дослідження були впроваджені в межах навчальних курсів у процес професійної підготовки студентів Інституту психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (акт № 2 від 17 червня 2011 року). Розроблений тренінг з розвитку толерантного сприйняття було впроваджено у навчальний процес Одеського національного університету імені І.І.Мечнікова (акт № 1 від 16 червня 2011 року).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені на Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія особистості: теорія, досвід, практика» (м.Одеса, 2010), Міжнародній науково-практичній конференції «Освіта і наука: шлях до зближення та процвітання різних культур народів чорноморського басейну» (м.Одеса, 2010), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (м.Умань, 2010), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічні проблеми сприймання» (м.Київ, 2010), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога» (м.Київ, 2010), на

щорічних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (Одеса, 2009-2011 р.).

Публікації. Основний зміст роботи викладено в 4 публікаціях, які надруковано в фахових виданнях ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг тексту складає 287 сторінок, основний текст викладено на 193 сторінках. Робота містить 56 таблиць, 14 рисунків, 6 додатків на 71 сторінках. У списку використаної літератури 190 джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОБРАЗУ СВІТУ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

1.1. Психологічна природа і специфіка категорії «образ світу» в сучасній психологічній науці

Поняття «образ» - одна з найбільш значимих категорій сучасної психології. Образ є початковою ланкою і одночасно результатом будь-якого пізнавального акту. При взаємодії людини зі світом утворюється особлива психологічна реальність - образ світу або картина світу, яка є одним з центральних понять, що відображають специфіку взаємин людини з навколишнім світом. Людина з найдавніших часів мала цілісну систему уявлень про себе і навколишній світ, про свою роль і місце в ньому, про просторової і тимчасової послідовності подій, їх причини, значення та цілі.

Образ світу - предмет дослідження багатьох наук. Протягом століть образ світу вибудовувався, розкривався і обговорювався мислителями, філософами, вченими з різних точок зору. В роботах деяких авторів [142;143; 144] звучить думка, що через можливості систематизації накопичених знань, які уособлює категорія «картини світу», вона може стати новим етапом у становленні універсальної категорії пояснення феноменів психічного та власне предмету психології, тобто продовжити парадигму: душа – свідомість – поведінка – особистість – картина світу.

Багатство та оригінальність різних підходів до розуміння феномену картини світу, розроблених в різних галузях, дає можливість розширити розуміння в рамках психологічних знань процесів сприймання та інтерпретації інформації, взаємодії носіїв різних картин світу, успішності адаптації «Я» у світі через розуміння його системи та інше. Адже уявлення

про світ - як предметний, так і соціальний – створює основу психічної свідомості діяльності людини.

Картина образу світу дозволяє краще зрозуміти людину у всіх її зв'язках і залежностях від навколишнього світу. Категорія образу світу значима для розкриття особливостей свідомості людини через контекст етносів, культур, ментальностей та інше [110]. Суб'єктивний образ світу має базову, інваріантну частину, загальну для всіх її носіїв, і варіативну, що відображає унікальний життєвий досвід суб'єкта. Інваріантна частина формується в контексті культури, відображаючи її систему значень і смислів. Мінливість її визначається тією соціокультурною реальністю, в яку занурена особистість.

З XIX століття категорії «образ світу», «картина світу» і близькі поняття стали предметом ряду наук. Термін «картина світу» став широко використовуватися у фізиці в кінці XIX - початку XX ст. Одним з перших його став вживати Г. Герц для позначення фізичної картини світу як сукупності внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна отримувати відомості щодо цих предметів. М. Планк розрізняв практичну картину світу - систему суб'єктивних уявлень про навколишню дійсність, вироблювану на підставі переживань, і наукову картину світу - як модель реального світу в абсолютному змісті, незалежно від окремих особистостей і всього людського мислення. О.Шпенглер зробив найбільш фундаментальний висновок: хоча кожний думає, що існує «тільки один, самостійний та вічний світ», насправді « існує стільки світів, скільки людей і культур» [176].

Важливе значення в розвитку розуміння даного феномену мала робота М.Хайдеггера, в якій вчений прямо ототожнював перетворення світу в його картину з процесом перетворювання людини в суб'єкта [167].

Ще більш «загостреною» на цій особливості картини світу виглядає думка К.Юнга про те, що не слід думати, що тільки наш світогляд є лише одним вірним, «об'єктивним» відображенням дійсності. Насправді він є не

засіб, за допомогою якого ми пізнаємо істину, а лише картиною, яку ми малюємо заради нашої душі» [180].

Е.Фромм називав картину світу певним чином організованою та внутрішнє пов'язаною «картиною нашого природного і соціального світу та нашого місця в ньому». Люди можуть відмовлятися від того, що мають всеоб'ємну картину світу, проте можна легко показати, що всі їх уяви будуються на загальноприйнятій картині світу, яка розділяється членами їх групи» [166].

В свою чергу М.Вебер звернув увагу на те, що картина світу в історії людства часто служила віхами, які вказували путь, по якому проходила динаміка людських інтересів [32].

Важливе значення картини світу як феномену людської психіки усвідомлювалась багатьма вченими-психологами, які працювали в руслі когнітивної та гештальтпсихології.

Гештальтпсихологи, які вивчали психіку людини з точки зору цілісних структур, гештальтів, зробили основний акцент на ідеї, що внутрішня, системна організація свідомості визначає властивості та функції утворюючих її частин, пояснюючи процес побудови сенсорного образу особливим психічним актом розуміння, миттєвого схоплювання відносин у сприйманому полі (інсайт).

Когнітивна психологія найбільше цікавиться питанням організації знань в пам'яті суб'єкта, в тому числі характером співвідношення вербальних та образних компонентів в процесах мислення, а також проблемою побудови образу знайомого просторового оточення (когнітивної карти), яке створюється та видозмінюється в процесах активної взаємодії суб'єкта з оточуючим світом (Ф.Бартлет, М.Мінський, У.Найссер, Е.Рош та ін.). Дослідження моделі світу, як відображення суб'єктивного досвіду людини, робилися, насамперед, в рамках когнітивного напрямку, у зв'язку з проблемою сприйняття, зберігання та переробки інформації в людській свідомості. Головна функція свідомості когнітивістами визначається як

пізнання світу, що виражається в пізнавальній активності. При цьому обсяг і тип переробки активної інформації, що надходить із зовнішнього середовища, залежить від припущення суб'єкта щодо природи сприйманого об'єкта, від вибору способу його опису. Збір інформації та подальша її переробка визначається наявними у свідомості суб'єкта когнітивними структурами - «картами» або «схемами», за допомогою яких людина структурує сприймаються стимули [105].

Один з найавторитетніших представників когнітивної психології Ж.Піаже для позначення реальності, яка пізнається людиною, використовує поняття «схема». «Схема», у його розумінні, - це «когнітивна структура», яка формує базис поведінки [117,с.28]. Психічна реальність, за Ж.Піаже, складається з «операціональних систем цілого» [117,с.42], а не окремих, ізольованих елементів. У процесі пізнання дійсності («безпереривній асиміляції інтелектом реальності» [117,с.46]) відбувається попереднє угруповання цих «операціональних систем» у певні схеми.

Поняття «образ світу» стало досить значущим для психологічної теорії діяльності, в якій це поняття виводилося, виходячи з розуміння єдності відображеного в свідомості об'єктивного світу та системного характеру людської діяльності.

У працях С.Л. Рубінштейна [128], Б.Г. Ананьєва [5], К.А. Абульханової-Славської [1] та інших образ світу розглядається в контексті життєвого шляху людини, через систему пізнання буття в світі. Виявляється, що формування образу світу відбувається в процесі пізнання людиною навколишнього світу, осмислення значимих подій у своєму житті. Світ для людини постає в конкретиці реальності буття і стає власним «Я» людини.

С.Л. Рубінштейн характеризує людину як суб'єкта життя, у своєму власному існуванні і у відношенні до світу і іншій людині, підкреслюючи цілісність, єдність людини і світу.

Поняття «образ світу» у вітчизняній психології стало активно обговорюватися А.Н. Леонтьєвим, який визначив його як складне

багаторівневе утворення, що володіє системою значень і полем сенсу. «Функція образу: самовідображення світу. Ця функція «втручання» природи в саму себе через діяльність суб'єктів, опосередковану образом світу. Світ, що відкривається через людину самому собі [84]. О.М. Леонтьєв зазначав, що проблема психічного повинна ставитися у ракурсі побудови в свідомості індивіда багатомірного образу світу як образу реальності. Виходячи з теоретичних поглядів О.М.Леонтьєва, в усвідомлюваній картині світу можна виділити три шари свідомості: 1 - чуттєві образи; 2 - значення, носіями яких виступають знакові системи, що формуються на основі інтеріоризації предметних і операціональних значень; 3 - особистісний смисл [85].

За О.М.Леонтьєвим, в образі світу актуалізуються перш за все особливості та зв'язки, визначені в процесі діяльності суб'єкта. Спочатку навколишній світ пізнається органами чуттів суб'єкта, що призводить до формування образів різної модальності. Подальше пізнання дійсності відбувається у процесі об'єкт-об'єктної взаємодії, результатом якої стає виділення надчуттєвих властивостей світу та їх фіксація у вигляді значень. Функціонування системи значень у структурі образу світу визначає його чи не найсуттєвішу ознаку – амодальний характер. Образ сприймання розглядається як поєднаний з чуттєвою тканиною предметний зміст [86].

Концепція образу світу О.М.Леонтьєва стала методологічним підґрунтям для наукових розробок на цій царині сучасних дослідників, які розуміють образ як когнітивну гіпотезу, яку можна порівняти з об'єктивною реальністю. Образ світу функціонально і генетично первинний стосовно будь-якого окремого образу чи окремого чуттєвого переживання. У понятті образу світу втілена ідея цілісності і наступності у зародженні, розвитку та функціонування пізнавальної сфери особистості. І образ світу виступає як багаторівнева цілісна система уявлень людини про світ, інших людей, про себе та свою діяльність. В співвідношенні понять «образ світу» і «картина світу» існує декілька підходів. Дані проблеми розглядаються в роботах

В.П.Зінченка, С.Д.Смірнова, В.В.Петухова, О.Ю.Артем'євої, Т.М.Титаренко, С.М.Симоненко, та багатьох інших вчених.

В.П. Зінченко [63] розвинув ідею О.М. Леонтьєва про відображальні функції свідомості, що включає побудову емоційно забарвлених відносин до світу, до себе, до людей. В.П.Зінченко згідно своїй концепції виділяє буттєвий і рефлексивний шари свідомості: буттєвий шар утворюють біодинамічна тканина живого руху і чуттєва тканина образу. Шар рефлексії містить значення і смисли. Зі значеннями, таким чином, співвідносяться життєві і наукові знання, зі змістом співвідноситься світ людських цінностей, переживань, емоцій. Між виділеними шарами свідомості існують складні взаємодії, які виражаються у взаємопроникненні, взаємотрансформації елементів, з якими вони складаються. Так, рефлексивний шар свідомості одночасно є «буттєвим». У свою чергу буттєвий шар, з одного боку зазнає вплив рефлексії, а з іншого – сам має зародки рефлексії.

Першопричину спорідненості буттєвого і рефлексивного шарів В.П.Зінченко бачить в наявності у них «загального культурно-історичного генетичного коду» [63].

На думку С.Д. Смирнова [31], образ світу є первинним по відношенню до чуттєвих вражень від сприйманого стимулу, будь-який образ, що виникає, будучи частиною, елементом образу світу в цілому, не стільки формує, скільки підтверджує, уточнює його. «Це система експектрацій (очікувань), що підтверджує об'єкт - гіпотези, на основі яких йдуть структурування і предметна ідентифікація окремих почуттєвих вражень» [143].

Більш широко розуміють «образ світу», «картину світу», його представленість на всіх рівнях, інші дослідники. Так, В.В. Петухов [116] виділяє в образі світу базові, «ядерні» структури, що відображають глибинні зв'язки людини і світу, що не залежать від рефлексії, і «поверхневі», пов'язані з усвідомленим, цілеспрямованим пізнанням світу. Уявлення про світ визначається як фундаментальна умова.

«Життєвий світ» у контексті теорії діяльності розглядається і в роботах Ф.Ю.Василюка. У центрі уваги дослідника знаходиться проблема взаємовідношення людини і світу, а точніше переживання суб'єктом світу і себе в цьому світі. Вчений розуміє переживання як особливу діяльність, спрямовану на перебудову психологічного світу і «на встановлення смислової відповідності між свідомістю і буттям» [31,с.30.]. Метою цієї діяльності є підвищення осмисленості життя. Виходячи з даного положення, автор роботи пропонує своє розуміння життєвого світу: життєвий світ є співставлення внутрішнього світу людини, який визначається через багатство його потреб і діяльностей як простий і складний, і зовнішнього світу у всіх його взаємозв'язках. Зовнішній світ надає людині можливість задоволення чи незадоволення всіяких потреб і залежно від цього є легким або важким [31].

Інші не менш важливі характеристики образу світу були обґрунтовані у відповідності до загальних положень про активність психічного відображення. У цьому напрямку вихідним є твердження про те, що цілісний образ свідомості може керувати діяльністю суб'єкта, регулюючи і визначаючи її зміст [31].

С.Д.Смірнов стверджує, що пізнавальна гіпотеза щодо природи вихідної стимуляції має ґрунтуватися на підставі вже наявних уявлень про неї. За умов її відповідності нова інформація асимілюється тією частиною образу світу, що актуалізована зовнішнім впливом. У протилежному випадку первісна пізнавальна гіпотеза може змінюватися. Подібні трансформації мають відповідати деталізації, уточненню і виправленням, що відбулися в первісному образі світу. С.Д.Смірнов наголошує: «Орієнтує діяльність не окремий образ, збудований під впливом зовнішньої стимуляції, а модифікована картина світу» [144].

Згідно з концепцією В.С. Мухіної [102; 103], людина будує свій світогляд, свою ідеологію на основі внутрішньої позиції, через становлення системи особистісних смислів в контексті особливостей реалій свого життя.

Історично і культурно зумовлені реалії буття людини поділяються на: 1 - реальність предметного світу; 2 - реальність образно-знакових систем, 3 - реальність соціального простору; 4 - природну реальність. Світогляд в цьому відношенні представляється як узагальнена система поглядів людини на світ в цілому, на місце людства в світі і на своє індивідуальне місце в ньому. Світогляд В.С. Мухіної визначається як розуміння людиною сенсу її поведінки, діяльності, позиції, а також історії та перспективи розвитку людського роду. Змістовне наповнення образу світу в процесі розвитку особистості і її самосвідомості опосередковано єдиним механізмом ідентифікації і відокремлення. Уявлення про світ формується в контексті певної культури, в якій народилася і вирісла людина [103].

Концепція образу світу, основні положення якої були намічені в працях О.М.Леонтєва, знайшла свій розвиток і в роботах його учнів і послідовників [31; 34; 63; 87; 116;142;]. Так, С.Д.Смірнов [142] розглядає образ світу як багатовимірну структуру і визначив, що в цій багаторівневій організації виділяються ядерні і поверхневі структури, між якими існують певні відмінності. Саме поверхневі структури позначені автором як «картина світу», тобто картина світу спрямована на пізнання зовнішнього, предметного світу.

Розвиваючи ідеї С.Д.Смірнова про багаторівневу організацію образу світу, В.В.Петухов [116] підходить до аналізу даної проблеми з позицій когнітивної психології. Автор пропонує для позначення психічної реальності, яка покривається поняттям «образ світу», використовувати термін «уявлення».

За термінологією В.В.Петухова, ядерні, аmodalьні структури образу світу – це «уявлення світу», а поверхневі – «уявлення про світ», тобто знання про нього. При цьому підкреслюється, що дані поняття розрізняються не просто як більш-менш глибокі – вони мають функціональну відмінність за своїм змістом.

Уявлення світу суб'єктом розуміється «само собою» і тому може не виділятися (і навіть не помічатися) ним (суб'єктом) спеціально», воно «притаманне людині за її «родовим» визначенням – як носієві свідомості» [116,с.15]. З цього виходить, що ядерні структури функціонально є «фундаментальними опорами існування людини в якості свідомості істоти, які відображають його дійсні зв'язки зі світом і не залежать від рефлексії з їх приводу» [116,с.16]. На відміну від них, поверхневі структури пов'язані з пізнанням світу як спеціальною метою. Вони беруть участь у побудові більш-менш глибокого і точного уявлення про нього.

Уявлення світу і уявлення про світ «існують разом» на всіх стадіях суспільного і індивідуального розвитку, але саме «уявлення світу – предметного і соціального – становить осову психічного (свідомого) життя і діяльності суб'єкта» [116,с.16.].

О.Ю. Артем'єва [9] розуміє образ світу як «інтегратор» слідів взаємодії людини з об'єктивною дійсністю. Вона вибудовує трирівневу системну модель образу світу. Перший рівень - «перцептивний світ» - характеризується системністю значень і модальної перцептивної, чуттєвої предметності. Другий рівень - «картина світу» - представлений відносинами, а не чуттєвими образами, які зберігають свою модальну специфічність. Третій рівень - «образ світу» - це шар аmodalьних структур, які утворюються при обробці попереднього рівня.

За термінологією О.Ю.Артем'євої картина світу – це «семантичний шар», про який можна говорити як про перехідний між поверхневим («перцептивним шаром»), в структурі якого оцінка об'єкта ще не відкинута від модальних і інших чуттєвих характеристик («перцептивний світ») і ядерними структурами («образом світу») [9].

У сучасній когнітивній психології (Г.П.Стеценко, О.Е.Баксанський, О.М.Кучер та ін.) для позначення рівнів пізнання дійсності використовуються терміни «презентація» і «репрезентація», які за змістом співпадають з термінами «уявлення світу» і «уявлення про світ». Так, у

роботі О.Е.Баксанського і О.М.Кучер поверхневі структури суб'єктивного образу світу визначаються як «сукупність когнітивних репрезентацій реальності», в яких фіксуються надбання і досягнення людини в ході її філогенетичного розвитку і які стають необхідним підґрунтям її онтогенетичного розвитку. Ядерні ж, аmodalні структури образу світу автори представляють у вигляді матриці, яка «наповнюється конкретним змістом в індивідуальному досвіді суб'єкта (включаючи соціалізацію)» [15, с.64-65].

Інші підходи до структури образу світу, співвіднесені зі структурою свідомості, пропонують в своїх дослідженнях Ф.Ю.Василюк і В.П.Зінченко [31; 63]. Ф.Ю.Василюк [31] у своїй роботі відзначає, що свідомість детермінується зовнішнім світом, внутрішнім світом (мотивами, потребами, цінностями тощо), культурою і мовою. Кожна детермінанта має свої представництво в свідомості людини. Так, зовнішній світ представлений у свідомості предметним змістом; культура – значенням; представником мови є слово, а внутрішній світ виявляється в особистісних смислах. Кожен з цих «представників» є «вузлом образу», який у вою чергу є межевою сутністю, однією стороною зверненою до об'єктивно існуючої реальності (зовнішнього світу, внутрішнього світу, мови і культури), а іншою – до безпосередньої суб'єктивності; «всі ж разом ці вузли задають об'єм, в якому пульсує і переливається живий образ» [31,с.9].

З позиції «зіставлення внутрішнього і зовнішнього, себе та інших, реального й ілюзорного» [158,с.30] аналізує життєвий світ і Т.М.Титаренко. Автор розглядає життєвий світ як «певну концептуальну модель багатовимірного відображення реальності, яка описує об'єктивну дійсність за допомогою різних перцептивних, вербальних, міфологічних, символічних мов» [158,с.33].

Отже, багатьма авторами позначаються поняття «багатовимірність», з одного боку, як складна категоріальна організація значень в поверхневих шарах образу світу, яка можуть змінюватися під впливом обставин життя. З

іншого боку, цим поняттям визначають складну ієрархію смислів і значень у глибинних ядерних структурах образу світу, яких набувають уявлення, переконання, вірування, архетипи, міфи тощо й які слабо піддаються усвідомленню і змінам і містять культурно-історичний досвід, який має, як вказує Т.М.Титаренко, загальнолюдський зміст, і зміст, дакладений своєрідністю розвитку родини, нації, держави [158; 159].

В роботах С.М.Симоненко співвідношення цих понять розглядається в контексті аналізу об'єктивного і індивідуального. З цих позицій картина світу, «глобальна картина світу» представлена як результат духовної, наукової і матеріальної активності суспільства, а суб'єктивний образ світу, який породжується глобальною картиною світу, виступає щодо неї як операціональне поняття. Картину світу автор розглядає як похідну від глобального образу світу, який визначає світогляд людини, як зміст і результат духовної діяльності людини [139].

Під час вивчення змістовного наповнення образу світу, незалежно від власної теоретичної орієнтації, науковці основну увагу акцентують на його суб'єктивних ознаках, досліджуючи його зміст в контексті індивідуальної діяльності [5;8; 23; 28;47;80; 101;138].

В більшості випадках змістовний аспект образу світу позначається терміном «картина світу» і розглядається у вигляді сукупності значень, образів і уявлень. На думку науковців, назва «картина» підкреслює статичність і насиченість численними сепаратними компонентами, що, з одного боку, відокремлюють змістові явища від функціональних, а з іншого – демонструють структурну цілісність досліджуваного явища [110].

Органічною частиною змісту картини світу, на думку Ю.А.Аксьонові [5] може стати картина світоустрою – система уявлень людини про особливості організації і функціонування навколишнього світу, про свою роль і місце в ньому. Крім власного змісту, картина світоустрою характеризується суб'єктивним ставленням до світу і його емоційною

оцінкою, переживанням своєї приналежності до нього, задоволеністю або розчарованістю його станом.

Є очевидним, що визначення «картини світу» перетинається з такими поняттями як «світогляд», «менталітет», «національний характер», «життєвий світ», «етнос» («прасимвол» О.Шпенглера, «когнітивний стиль» А.Шюца, «космо-психо-логос» Г.Грачова, «засіб категоризації» А.Лурії та ін.) і являє тісний взаємозв'язок та перебіг значень.

Багато хто з психологів розглядає саме світогляд як центральну частину, ядро індивідуальної картини світу, яке містить в собі структуровані уявлення про загальні закономірності, яким підкорюється світ, суспільство і людина, а також про характеристики ідеального, досконалого світу, суспільства і людини.

Безсуперечним є ствердження досліджувателів про існування зв'язку між картиною світу та менталітетом, етносом (Б.В.Дашієва, Н.В.Уфимцева), мовною свідомістю (О.О.Леонтьєв), прекогнітивним сприйняттям (О.Я.Валевські), емоціями (Є.Ю.М'яглова), тобто з загальним, колективним та індивідуальним в людині.

Отже, формування картини світу в свідомості індивіда є складний, багатоетапний процес. Серед етапів даного формування можливо визначити: 1). сприйняття, відбите через «Я» нових знань та нових відчуттів; 2). усвідомлення сприйнятого, пов'язане з розумовою та чуттєвою діяльністю; 3). власне формування «картини світу» в свідомості індивіда; Всі ці етапи плавно переходять від одного до іншого [5].

Автор вважає, що шляхом довгої термінологічної ревізії можливо тільки віддалено наблизитися до суті питання: картина світу – сукупність уявлень про світ та місце в ньому людини, які регулюють життєдіяльність індивіда певним для даної культури чином. Тому це поняття слід розглядати з різних позицій і перш за все, з точки зору визначення психіки, яке будується на трьох аксіомах:

1) об'єктивне існування світу, в якому живе жива істота і таке ж об'єктивне існування його тіла;

2) необхідність пізнання цієї об'єктивної реальності для адекватної поведінки в ній;

3) пізнавасмість світу.

Дуже важливою є роль перероблення інформації у сприйнятті. Одержуючи інформацію, ми сприймаємо її згідно нашим «правилам». Спілкуючись з людьми, слухаючи їх, ми сприймаємо інформацію не тільки через самі слова, які чуємо. Ми враховуємо інтонацію співрозмовника, його поведінку, рух очей, рук, хто говорить – людина, яку ми сприймаємо позитивно або негативно. Тобто, необхідно враховувати не тільки раціональний, а й емоційний характер «картини світу» [76; 97; 169].

Також існує пряма залежність уявлень про світ від знань суб'єкту про цей світ: недостатні знання роблять «картину світу» неповною. Чим більше пропусків в знаннях індивіду, тим більш суб'єктивною є сформована картина світу. Вже сформоване сприйняття змінюється після прийняття нової інформації, яка суперечить тієї, яка вже є. Це тягне за собою кризу вибору. Люди весь час приймають рішення і буває так, що вони стоять перед складним питанням прийняття вірного рішення.

Важливим в процесі формування картини світу є також те, як суб'єкт сприймає навколишній світ: посилене зорове сприйняття наповнює образ фарбами, слухове – звуками, нюхове – запахами тощо. Завжди щось привалює і це знаходить своє мовне відображення в уявленні людини.

Отже, картина світу є унікальним психологічним феноменом. Як інтегральна характеристика індивідуальної психіки вона включає в себе у вигляді значень систему знань, відшліфовану в ході суспільної практики і зафіксовану в мові, культурі, релігії, морально-етичних нормах тощо.

Картина світу в індивідуальній психіці може спричиняти появу деяких змін і трансформацій під впливом актуальних стимулів, значущість яких визначається контекстом всієї минулої і теперішньої практики суб'єкта.

Образ світу - суб'єктивна реальність, невідривно пов'язана з собою з об'єктивними реаліями буття людини. Образ світу, з одного боку, історично мінливий процес пристосування до змін реальності, а з іншого - основа вибудовування людиною адекватної взаємодії з навколишньою дійсністю.

Для уточнення методологічних позицій нашого дослідження нам необхідно більш детально розглянути поняття “образ світу” і “картина світу”, встановити схоже і відмінне між цими поняттями, а також взаємозв'язки між ними. Для цього зупинимося на категорії “картина світу”. В психологічній науці, як і в інших науках, не існує однозначного розуміння цих категорій. В цілому можна виділити наступні тенденції: “образ світу” і “картина світу” - тотожні за своїм змістом поняття; категорія “картина світу” трактується як більш широка категорія порівняно з “образом світу”. Картина світу - це змістова сторона образу світу, тобто його результат, і відповідно, більш вузьке за своїм змістом поняття.

Розглядаючи категорії “картина світу” і “образ світу”, не можна не зупинитися на їх співвідношенні з категорією “ментальність”. На думку О.Я.Гуревича, підґрунтям ментальності є образ світу, який закладено культурою у свідомість людей окремого суспільства і перетворюється ними спонтанно, здебільшого поза контролем їхньої “буденної свідомості” [52, с.10]. За В. Храмовою, “ментальність - це чуттєво-мисленнєвий інструментарій освоєння довкілля, тому вона є природним баченням світу, достеменно не прорефлексованим і логічно не обґрунтованим. У культурно-історичному вимірі суспільного буття ментальність постає як спільне психологічне оснащення представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення” [168, с. 4]. Визначення ментальності В. Храмовою, на думку Симоненко С.М. [140], є найбільш близьким, синонімічним, спорідненим поняттю “картина світу”. Воно дає можливість вивчення форм свідомого та несвідомого в структурі мислення взагалі, та візуального мислення, зокрема, а саме - уявлень, образів, архетипів тощо.

Таким чином, поняття “картина світу” та “ментальність” розглядаються як синонімічні, а “образ світу” як їх індивідуально-динамічну похідну... і, водночас, – як утворювальну складову [140].

У формуванні картини світу беруть участь всі сторони психічної діяльності людини, починаючи з відчуттів, сприймань, уявлень і закінчуючи вищими формами мислення і самосвідомістю людини. Образ світу виникає в різних актах світовідчування, світовідчуття, світобачення, світосприймання, світоуявлення, світооцінки, світоз'ясування, в таких переживаннях світу як цілісність, в актах світодії. [125, с.20].

Отже, поняття “картина світу” і “образ світу” є тісно взаємопов'язаними і похідними один від одного. На думку Симоненко С.М., якщо розглядати смислову зв'язку “картина світу” - активність суб'єкта - “образ світу”, то образ світу суб'єкта діяльності є похідним до “картини світу” і це можна розглядати як розпредмечування суб'єктом картини світу. Але існує й інша смислова зв'язка: образ світу - активність суб'єкта - картина світу. В процесі континуального створення образу світу суб'єкта діяльності виникає індивідуальна (приватна) картина світу, як похідна образу світу, як його змістова складова, як процес опредмечування навколишнього світу. У такому разі можна говорити про спів-творення суб'єктом загальної картини світу, розглядаючи образ світу як механізм континуальності розвитку глобальної картини світу [140].

Таким чином, картину світу можна розглядати як похідну початкового глобального образу світу, що лежить в основі світобачення людини, як його змістову сторону, як результат духовної діяльності людини. За такого підходу “картина світу” постає як суб'єктивний образ об'єктивної реальності і входить в клас ідеального, яке, не припиняючи бути образом реальності, опредмечується в знакових формах, в той же час, не відображаючись повністю ні в одній із них [140].

Картина світу як регулятив людській життєдіяльності має широкий простір дії не тільки в свідомості, психіці, людському дусі, але і в усьому

тому, регулятором чого вона є, - в поведінці людей, матеріально-тілесній практиці, продуктах культури тощо. На образ світу, що становить ядро світобачення людини, спирається людина в своїй соціокультурній діяльності [60]. Без картини світу неможливим виявилось б людське спілкування і взаєморозуміння. Завдяки картині світу як базисному компоненту ментальності людини відбувається взаємодія знання і поведінки людей в суспільстві, проникнення в духовні світи один одного.

Перетин духовних світів людей відбувається за рахунок того, що існує загальна для них система світовизначення. Розрив в розумінні починається при зміні глобальних картин світу – зміні “оптики” для “внутрішніх” очей людини, коли новий умогляд дає і нову очевидність (вираз С.Є. Нікітіної), тобто коли зміна інтерпретативного ключа приводить до нових інтерпретацій світу.

Привласнення загальної картини світу відбувається через становлення суб'єктивного образу світу, продуктом якого є нова суб'єктивна картина світу як приватний конструкт розвитку нової загальної картини світу. Суб'єктивність картини світу пов'язана з участю окремих осіб у формуванні її фрагментів і окремих зрізів [140].

Базисним матеріалом для картини світу є категоріально-семантичний рівень (шар) тієї або іншої культури. На думку А.Я. Гуревича, “вбирання”, сприйняття цих категорій і уявлень має неусвідомлений характер, хоча можуть бути присутні елементи контролю з боку правлячих груп над свободою інтерпретації деяких категорій і понять, відмінних від загальноприйнятої їх інтерпретації. Ці категорії, семантика культури відображені в мові, а також в інших знакових системах (мова мистецтва, науки, релігії) – “мислити про світ, не користуючись цими категоріями, так само неможливо, як не можна мислити поза категоріями мови” [52]. Таким чином, необхідно виділити різні рівні відображення реальності в картині світу, як рівень вербальних знакових систем, так і рівень невербальної семантики, зокрема іконічної семантики.

Однією з основних ознак (властивостей) картин світу, враховуючи наочний характер людської діяльності і мислення, є її наочність. Специфіка наочності картини світу полягає не в її тілесній “сенсуальній очевидності, а в можливості виразу певних ідей, категорій через різні прийоми їх візуалізації”. Більшість образів в картині світу має візуальний характер, але необхідно відзначити, що достатньо широко представлені і аудіальні образи [139].

З поняттям наочності картини світу пов'язані особливості гомогенності як просторово-часової однорідності зображення. Візуалізація картини світу може відбуватися відповідно до різних принципів прямої або зворотної перспективи, де на одній площині зображаються події, які сприймаються з однієї точки зору тих, хто їх спостерігає, або зображення, де від однієї площини постають зображення з різних часів і різних місць [124]. Оскільки картина світу не є закінченим образом світу, їй притаманна особлива пластичність, рухливість, поліваріантність. Щоб бути гранично ясною, лаконічною, вона повинна використовувати і особливі засоби побудови образів, вироблених людством для синтезу і збереження інформації, - різні поняття, логічні висновки, образи-гештальти, форму художнього узагальнення тощо, а також до таких засобів відносяться розпливчасті, громіздкі, не строго сформульовані багатозначні і глибинні образи-поняття, що дають імпульс для широких узагальнень і аналогій [124].

Завдяки здатності візуалізації, саме “невидиме, умоглядне, глибинне” на рівні підсвідомості стає наочним. Жодна сучасна наукова картина світу, не говорячи вже про художні картини світу, не обходиться без наочності різного рівня вираження. Отже, властивість наочності можна віднести до найістотніших властивостей картини світу. Та і саме поняття “картина світу”, “образ світу”, “світобачення” за своєю природою нерозривно пов'язані з “баченням”, спогляданням, візуалізацією, наочними формами мислення.

Візуальне мислення є одним з механізмів об'єктивування форм буття ідеального, до якого і належить картина світу як глобальний суб'єктивний

образ об'єктивного світу, який зароджується й існує в свідомості людини і в більш глибоких шарах її психіки, що не об'єктивувалися [139].

Шляхом створення наочних метамodelей картини світу за наслідками первинної (в мові) і вторинної раціоналізації (у філософії, науці тощо) візуальне мислення сприяє об'єктивуванню картини світу.

Важлива роль у становленні образу світу належить вербальній системі, яка, на думку В.Ф.Петренка, виявляється в тому, що структури мови, організовуючи людське сприйняття і досвід, значною мірою впливають на структури суспільної свідомості і, як наслідок, - на світогляд і світобудову. У свою чергу фігури свідомості як ідеальні конструкції виступають схемою, планом майбутніх вже матеріальних творінь [113].

Вплив вербально-мовних структур на візуальні форми відображення, “бачення” навколишнього світу і сутності його явищ підкреслювався також В. Гумбольдом, який вважав, що різні мови - це не різні означення одного і того ж предмета, а різні бачення його [114]. В.Ф.Петренко також підкреслює, що уявлення про аналітичну функцію мови, про опосередкованість сприйняття і свідомості суб'єкта системою значень і факт відмінностей національних мов за лексичною і граматичною структурою неминує приводять до висновку про відмінність картини світу, сформованої у представників тієї або іншої мовної культури [113].

У основі образу світу лежать категоріальні структури індивідуальної свідомості, індивідуальні системи значень. Разом з об'єктивними базисними категоріями у свідомості, що рефлексують, виділяються категорії, що відображають суб'єкт-об'єктні відносини, атрибутивні характеристики соціального буття людини.

1.2. Фактори, які впливають на розвиток образу світу у студентської молоді

Розвиток образу світу суб'єкта залежить від цілого ряду об'єктивних та суб'єктивних факторів, які зумовлюють значною мірою та визначають його погляди і вчинки.

До об'єктивних факторів відносяться виховання, освіта, середовище, в якому проживає людина, національність, етнічність, релігійні погляди, а до суб'єктивних - психіку, психічний та емоційний стан тощо.

Зміни в зовнішніх умовах (політика, економіка, тощо) мають суттєвий вплив на характер, зміст та структуру картини світу суб'єкту. Нестабільність суспільства, екстремальні політичні події призводять до міфологізації свідомості, підвищенню ступеня маніпулятивності суспільства і людини [25; 26; 36; 50; 55; 62; 67; 82; 100; 127; 134; 135; 146; 157;].

Найпотужнішим впливом на сприйняття людини і, відповідно, картини світу, чинять її взаємовідносини із соціумом, в якому культура є важливим його проявом і завдяки якій людина адаптується до навколишнього світу символічними засобами. Сучасній людині доводиться реконструювати культуру в собі, тобто самій визначити принципи і умови індивідуальної відповідальності за власне життя, погляди, реалізацію поставлених цілей і наслідки здійснених вчинків. «Культура – це те, що вирятовує з життєвої катастрофи, вона дозволяє жити людині так, щоб її життя не стало безглуздою трагедією чи повним здичавінням»- писав Х.Ортега-і-Гассет, - підкреслюючи певні дотичні грані культури із поняттям «картини світу» [111].

Як ми вже відзначали, культуру як феномен, який може аналізуватися з позицій психології, розглядав у своїх працях Л.С.Виготський. На думку засновника культурно-історичного підходу, «культура створює особливі

форми поведінки, вона видозмінює діяльність психічних функцій, вона надбудовує нові поверхи в системі поведінки людини, що розвивається» [39].

Оскільки культури відрізняються одна від одної різними системами норм, своїм існуванням усередині різного соціального, економічного і природного середовища, то, природно, ці відмінності культур продукують у своїх представників різні образи світу.

Культура являє собою складний, багатовимірний конструкт, елементи якого тим чи іншим чином впливають на психіку суб'єкта [13].

Н.К.Markus і Sh. Kitayama [186] висунули концепцію про культурні рівні психологічної реальності. Як вказують дослідники, феномени культури існують в психіці індивіда на різних рівнях. Найглибший рівень засвоєння загальнокультурних цінностей, які визначають установки індивіда, названий ними «колективною психологічною реальністю». Колективна реальність включає ідеологічні, філософські й інші властиві даної культури, тобто чинники, які впливають на соціалізацію індивіда, і знаходять своє втілення в ядерних структурах образу світу.

Наступний рівень – індивідуальна реальність, яка ґрунтується на колективній, але, крім того, містить у собі ті процеси, які визначаються тим, що індивід вступає в систему значущих для нього суспільних стосунків (родина, школа, робота тощо). На цьому рівні формуються особистісні якості індивіда («Я-концепція», самооцінка тощо), які визначають активність індивіда в тому загальнокультурному просторі, який, кінець кінцем, і формує його самосвідомість і, додамо, образ світу. Виходячи з цього, можна припустити, що індивідуальна психологічна реальність «закріплюється» і в «особистісному», і в «суспільному» образі світу.

Аналіз наведених концепцій приводить до думки про деяку співвіднесеність структури культури із структурою образу світу. Так, глибинні рівні психологічної реальності (за Н.К.Markus и Sh. Kitayama), «універсальний рівень ментальності» (за G.Hofsteade), «культурні константи» (за термінологією С.В.Лур'є) можна співвіднести з ядерними, слабо

усвідомлюваними, структурами образу світу. На думку С.В.Лур'є і G.Hofsteade, саме ці структури визначають специфіку тієї або іншої культури. Ці ж елементи культури передаються на генетичному рівні і транслуються від покоління до покоління більшою мірою. Іншими словами, ядерні, глибинні, слабо усвідомлювані структури образу світу містять в собі значущу для даної культури систему значень і смислів, яка поділяється більшістю представників даної культури. Індивідуальний же і колективний рівні, в яких закріплюється досвід самого індивіда і колективний досвід того чи іншого народу, можуть бути співвіднесені з картиною світу, оскільки вони більшою мірою залежать від змінних умов життя і піддаються трансформації.

Культура є основним чинником формування образу світу і що своєрідність культури того чи іншого народу визначає своєрідність його світосприймання, тому, образ світу, який формується в індивідуальній і суспільній свідомості, може в певному сенсі визначатися як етнокультурне утворення [155].

Україна є багатонаціональною державою, тому поняття «етнос» ми услід за Т.Г.Стефаненко і рядом інших дослідників розглядатимемо як «стійку в своєму існуванні групу людей, які усвідомлюють себе її членами на основі будь-яких ознак, що сприймаються як етнодиференціюючі» [155, с.32].

У сучасній українській науці проблема дослідження етнопсихологічних особливостей українців порушується в роботах О.Донченко [55], Н.Ф. Каліної [69], Л.П.Пономаренко [121], Л.К.Спиридонової [152], але їх дослідження торкаються більшою мірою вивчення особливостей національного характеру та широкої категорії ментальності. І хоча дані досліджень особливостей української ментальності надають багату інформацію, що дозволяє зрозуміти витоки тих або інших особливостей світосприймання українців, більшість робіт, написаних у цьому напрямі, носить швидше феноменологічний, описовий характер. Емпіричні

дослідження поодинокі, в них обкреслюється коло проблем, що вимагають свого уточнення і подальшого розгляду [152].

Система значень може експлікуватися не тільки в вербальних поняттях, але може бути задана в системі образів, правил поведінки.

Поняття честі, обов'язку та інших етичних категорій мають свою когнітивну представленість, а також самосвідомість індивіда з усвідомленням його цілей, мотивів та характеру відносин з іншими людьми [113].

На образ світу впливає вік, географічні умови, професії суб'єкта.

Асоціація відображає як когнітивну складову, що стоїть за вербальними значеннями, та індивідуальними особливостями, та їх особистісними смислами [114].

Приналежність до певного народу, певної культури робить «центр» асоціативного поля в цілому достатньо стабільним, а зв'язки регулярно повторюваними в даній мові. А.А.Залевська вважає, що асоціації залежать від культурно-історичних традицій народу.

Особливості природних умов, релігії та мови в багатьох випадках визначають шляхи розвитку етноса, впливаючи на специфіку його картини світу. Батьки транслюють її наступним поколінням, суспільство підтримує її системою соціальних та етичних санкцій, а молодь, в свою чергу, опановує вікові цінності.

Сучасне суспільство характеризується активними трансформаційними процесами, які охоплюють всі сфери нашого життя. Ці трансформації суттєво впливають на сприйняття картини світу, яка дуже змінилася в останні роки під впливом цілого ряду факторів, і не в останню чергу це є фактор становлення глобальних систем комунікації. Розвиток засобів масової комунікації та інформації відкрили нові можливості для взаємопроникнення та розвитку молодіжних структур, діє на умови життя, роботи та освіти на національному та глобальному рівнях. Однак, є ряд досліджень [90], які вказують на те, що засоби масової комунікації мають тенденцію до

переконструювання картини світу, задають молоді викривлені ціннісні орієнтації.

Динамічні процеси у сучасному просторі змушують особливо виділити ще один фактор - вищу освіту - не тільки як область соціально-культурної сфери, а як один із визначальних факторів розвитку особистості, який здатний завдяки набутим знанням інтегрувати в собі цілісність картини світу. Людина, що отримує освіту, не лише знаходиться у надзвичайному інтенсивному інформаційному потоці і набуває певний суб'єктивний досвід для усвідомлення різних феноменів. Опрацьовані масиви інформації впливають на розуміння суті речей, спонукають до прийняття певних позицій, усвідомлення свого власного місця у світовому порядку. Залучаючись до процесу отримання освіти, людина вступає в систему стосунків із членами академічних груп, з людьми, що акцентують увагу на навчанні та особистісному розвитку. Знаходячись в ситуації постійного спілкування, людина випробує свої світоглядні позиції, впливаючи через них на свою картину світу, збагачує розуміння самої себе та оточуючих. Створення цілісної системи уявлень про світ впливає на формування нових ідеалів та цінностей.

Формування та розвиток власної картини світу – це реалізація потреби людини орієнтуватись у світі не лише фізично, а й інтелектуально, на основі аналізу та систематизації отриманої інформації та власного досвіду, переживань, вражень, а також саморегуляція на цій основі своєї поведінки і діяльності. Картина світу окремо взятого індивіда динамічна, до того ж швидкість цих змін набагато більша, ніж образ світу групи людей, пов'язаних загальними та культурними уявленнями [67].

В сучасному світі, коли на людину накопчується вал знань, коли вона постійно зіштовхується з різними системами цінностей, процес підтримання власної картини світу вимагає наявності умов для все більш оперативної, динамічної її корекції без втрати самості.

Ще однією причиною, яка може змінювати «картини світу» є емоційний стан. Саме він впливає на динамічність людського світогляду. Раціональне в картині світу – це його стрижень, саме він не дозволяє образу змінюватися радикально, що свідчить про його стабільність уявлень індивіда про світ [67].

К.Г. Юнг зазначає, що велике значення в картині світу мають установки: «Картину світу можна було б описати як абстрактно сформовану установку. Установка є психологічним поняттям, яке характеризує орієнтацію на ціль, або, так би мовити, «вище уявлення», особливе розташування психічних змістів. Психологічна установка має ідею, ціль, яка підтримується та обґрунтовується досвідом, принципами, емоційними враженнями [180].

В цьому контексті можна розглянути і негативні установки як прояви свідомих і підсвідомих процесів. Саме підсвідомо, під впливом стресів, здобутих в дитинстві, виховання та суспільної моралі людина вважає ряд речей поганими, шкідливими і небезпечними. Вона прагне уникати їх або подавляти свої відчуття, починаючи керуватись не логікою, а негативними установками. Такі руйнуючі програми впливають негативно на сприйняття картини світу людини. Саме під впливом таких негативних програм людина робить вчинки, які американський психолог Колін Сиссон називає самодиверсією.

Багато хто з психологів вважає, що центральною частиною, компонентом картини світу є світогляд [25;37;36;47;55;62;64;67;69;121; 148; 153; 172]. Світогляд можна визначити як стрижень індивідуального образу світу, який містить структуровані уявлення про загальні закономірності, яким підкорюється світ, суспільство і людина, а також про характеристики ідеального, довершеного світу, суспільства і людини.

Цінності є специфічно соціальними та психологічними визначеннями об'єктів оточуючого світу, які виявляють своє позитивне або негативне значення для людини і суспільства. Специфіка ціннісних орієнтацій полягає у тому, що вони функціонують не тільки як засоби раціоналізації поведінки,

їх дія розповсюджується не тільки на вищі структури свідомості, але й на ті, які позначаються просто як підсвідомі структури. Вони визначають спрямованість волі, уваги, інтелекту особистості. Зовнішньо цінності виступають в якості предмету чи явища, однак вони притаманні їй не від природи, не просто в силу внутрішньої структури об'єкту самого по собі, а тому що вони захоплюють сферу суспільного буття людини і стають носієм певних соціальних відношень. По відношенню до суб'єкту (людини) цінності служать об'єктами його інтересів, а для його свідомості виконують роль повсякденних орієнтирів в предметній і психологічній діяльності, позначень його різноманітних практичних відношень до оточуючих предметів та явищ.

Ціннісні орієнтації виступають в якості глобальної психологічної характеристики особистості. Особистість в процесі онтогенезу присвоює суспільно значимі цінності через соціальні норми та установки. В процесі розвитку свого світогляду вона будує власні орієнтації, які відстоює в життєвих ситуаціях. В контексті досліджень ціннісних орієнтацій правомірно наступне визначення особистості: особистість – індивідуальне буття суспільних відношень, яке формується через інтер'єоризацію суспільно значимих цінностей, через засвоєння соціальних нормативів і установок [87].

Одним із факторів, що впливає на розвиток образу світу людини-це етнічність. На основі етнічної картини світу складається традиційна свідомість етносу (менталітет), це особлива система світогляду, що передається в процесі соціалізації і включає в себе уявлення про пріоритети, норми і моделі поведінки в конкретних обставинах. Через описи цих уявлень, в свою чергу, може бути описана культурна традиція, притаманна етносу або яка-небудь її частина в даний період часу. Індивідуальний світогляд може бути зв'язним, добре структурованим та інтегрованим, несуперечливим, або фрагментарним, погано усвідомленим і з цього приводу мати в собі безліч протиріч [3; 10;26;44;45;56; 67; 69; 82].

Завдяки етнічній культурі людина отримує такий образ навколишнього, в якому всі елементи світобудови структуровані і співвіднесені з самою

людиною, так що кожна людська дія є компонентом загальної структури. Етнос співвідносить людину з конкретикою реального світу. Етнос визначає всі значущі реалії світу для людини, їх значення і місце в світобудові по відношенню до людини. Етнічна картина світу визначає для людини систему взаємодії зі світом, характер відношення до різних реалій світу.

На основі етнічної картини світу складається традиційна свідомість етносу (менталітет), яка є особливою системою світогляду, що передається в процесі соціалізації і включає в себе уявлення про пріоритети, норми і моделі поведінки в конкретних обставинах. Через описи цих уявлень, в свою чергу, може бути описана культурна традиція, притаманна етносу або який-небудь його частини в даний період часу.

Завдяки етнічній культурі людина отримує такий образ навколишнього, в якому всі елементи світобудови структуровані і співвіднесені з самою людиною, так що кожна людська дія є компонентом загальної структури.

Етнічна картина світу сильно змінюється з часом, причому люди не завжди усвідомлюють культурні розриви, які можуть бути очевидні для дослідника. Незмінними виявляються лише логічно незрозумілі, прийняті в етнічній картині світу за аксіому, блоки, які зовні можуть виражатися в самій різноманітній формі. На їх основі етнос вибудовує нові і нові картини світу - такі, які володіють найбільшими адаптивними властивостями в даний період його існування і дають можливість людині найуспішніше вибудовувати з ним стосунки [50;53; 55; 62;82; 90; 103;106]. Таким чином, індивідуальна картина світу особистості формується через встановлення зв'язної системи особистісних смислів, на основі чого людина будує свій світогляд. Світогляд являє собою узагальнену систему поглядів людини на світ і на своє власне місце в ньому [110;119; 131; 151;155;156;161;181].

1.3. Психологічні особливості розвитку образу світу в юнацькому віці

Юність – період завершення фізичного дозрівання людини, бурхливого зростання його самосвідомості, формування світогляду, вибору професії і початку вступу до дорослого життя (14 - 18 років).

Юнацький вік несе в собі певну внутрішню кризу, зміст якої і пов'язаний зі становленням процесів самовизначення (як професійного, так і особистісного), рефлексії, способів самореалізації в соціальному просторі. Найважливіший психологічний процес юнацького віку - становлення самосвідомості і стійкого образу «Я», відкриття свого внутрішнього світу. Процес знаходження ідентичності відбувається протягом юнацького віку та представлений значними змінами самосвідомості, а саме, когнітивної та емоційної його сторін і системи саморегуляції особистості. Юнацький вік характеризується більшою (порівняно з підлітковою) диференційованістю емоційних реакцій і способів вираження емоційних станів, а також підвищенням самоконтролю [75].

Центральним новоутворенням юності є самовизначення, як професійне, так і особистісне, передбачає сформованість на високому рівні психологічних структур і, перш за все самосвідомості і Я- концепції. На своєму і чужому досвіді кожен з юнаків будує свою філософію, своє бачення світу, свою Істину.

Основу їх характеру становлять кілька стійких відносин до деяких областей життя - глибинні установки особистості. Всі разом вони являють собою Істину окремої людини - те, як вона бачить світ, як його оцінює.

У кожний момент сприйняття світу, в юнацькому віці, одночасно отримується знання про деяке явище, оцінюється і визначається їх майбутнє ставлення до нього, тобто вони створюють установку на свою подальшу поведінку.

У особистості з'являється три види знання про це нове явище: знання особливостей властивостей явища, знання оцінки в своїх власних мірах вимірювання властивостей цього явища і знання своєї відповідної реакції при новій зустрічі з цим явищем, тобто установка на реакцію у відповідь.

У цьому процесі бере участь весь наш організм і все це відбувається в основному несвідомо, тільки частина цього процесу з'являється в полі нашої свідомості (усвідомлюється нами) [74;75].

Істина кожної людини складається з суб'єктивної істини (знання фактів), суб'єктивної оцінки світу та суб'єктивної установки на подальше сприйняття інформації, що надходить.

Розуміння юнаками світу, не може бути повністю суб'єктивним або повністю об'єктивним. Відтінок суб'єктивності є на всіх стадіях сприйняття, обробки та видачі інформації. Це має не лише негативну сторону але й позитивний момент. Більш того, в дуже багатьох випадках сприймані ними чужі думки і почуття цінні для них, саме своєю суб'єктивністю, тим як вони змінюють в інший бік вже наявну у юнаків, створену картину світу і цим підправляють її в потрібну сторону.

Якщо підійти строго, то кожна інформація, книга, повідомлення та інше - вже тим спотворюють дійсність, що вони представлені увазі юнаків, виділені серед іншої інформації і, тим самим, ця інша інформація приглушається. Вже цим створюється спотворення сприйняття світу, створюється враження, що одна інформація переважає над іншою. В основному саме завдяки властивості суб'єктивного сприйняття дійсності, юнаки спробували виразити своє бачення світу [77; 81;96;109;].

Проблема специфічності образу «свого» світу у певного покоління і віку – реальність, яка постійно змінюється. Саме «свій» образ світу, що включає усвідомлюваний і неусвідомлюваний рівень, безпосередньо впливає на регуляцію всієї життєдіяльності людини і відіграє визначальну роль у розвитку особистості [135;145;151;179].

Зазначається, що «картина світу будується в дитячій свідомості насамперед під впливом тих позицій, які властиві дорослим, що впливає на свідомість дитини» [77;151]. Таким чином, розгляд особливостей образу світу необхідно проводити у взаємозв'язку з реаліями розвитку і буття людини.

В.С. Мухіною виявлено, що у внутрішньому психологічному просторі народженої в цей світ людини за допомогою ідентифікації вибудовується самосвідомість, що має універсальну для всіх культур і соціальних спільнот структуру. Структура самосвідомості особистості будується всередині породжує її системи - тієї людської спільноти, до якої належить ця особистість [101].

У процесі дорослішання структурні ланки самосвідомості завдяки єдиному механізму розвитку особистості, ідентифікації та відокремлення знаходять унікальне наповнення, що несе при цьому специфіку конкретної соціокультурної спільноти. Структурні ланки самосвідомості, змістовне наповнення яких специфічно в різних етнічних, культурних, соціальних та інших умовах, тобто є образом себе в світі і виступають основою бачення світу в цілому [101;102;103].

Образ світу – складне психічне утворення, яке формується з раннього дитинства і яке дозволяє людині орієнтуватися та вижити у навколишньому світі. Це багаторівнева конструкція, яка зберігає в собі всі знання про упорядження навколишнього світу у вигляді образів.

Соціально-політичні та соціально-економічні зрушення, які відбуваються у багатьох країнах, зумовили суттєві зміни в сприйнятті «картини світу» та самих себе молодими людьми. Зазначені зрушення актуалізують процеси пошуку юнаками і дівчатами власної перспективи, становлення системи глобальних життєвих цілей.

Аналіз результатів соціально-психологічних досліджень [2;7; 50;55;62;71;82] свідчать про те, що автори розглядають життєву перспективу особистості як головне новоутворення в юнацькому віці.

Юнацький вік, або молодь - це покоління людей, що проходять стадію соціалізації, засвоюють, а в більш зрілому віці вже засвоїли, освітні, професійні, культурні і інші соціальні функції [75].

В юності формуються ціннісні орієнтації (науково-теоретичні, філософські, моральні, естетичні), у яких виявляється сама сутність людини, складається світогляд як система узагальнених уявлень про світ у цілому, про навколишню дійсність, про інших людей і самого себе, про готовність керуватися цим світоглядом у діяльності [71;151].

Сучасні дослідження визначають молодь як соціально-демографічну групу суспільства, що виділяється на основі сукупності характеристик, особливостей соціального положення і обумовлених такими або іншими соціально-психологічними властивостями, які визначаються рівнем соціально-економічного, культурного розвитку, особливостями соціалізації в суспільстві. До того ж цей вік характеризується змінами структурних компонентів особистості, які формуються під впливом складних та мінливих, нових за своєю суттю умов. Саме в цей час дозрівають її когнітивні та особистісні передумови, відбувається рефлексія власного життєвого шляху, з'являється потреба реалізувати себе, тобто стати людиною, яка зробила сама себе. Потреба у сенсі життя в юнацькому віці проявляється у тому, що без появи цінностей, які визначають сенс існування, їх життєдіяльність не відповідає власним можливостям, не спрямована в майбутнє і негативно мими оцінюється [77;151;179].

Багатьма психологами потяг до реалізації смислу життя через самоусвідомлення власного «Я» розглядається як природжена потреба, притаманна всім, зокрема в юнацькому віці, як основний двигун поведінки та розвитку особистості: концепція життєтворчості - Є.І.Головаха, Л.В.Сохань, В.М.Ямницький та інші.

Так В.Франкл [165] узагальнив основні шляхи, з допомогою яких людина може зробити своє життя усвідомленим: по-перше, це те, що людина дає світу (творчість та її результати); по-друге, це те, що людина бере від

світу (переживання цінностей); по-третє, позиції, які людина обирає відносно того, що вона не в змозі змінити, а може лише оцінити.

Самосвідомість як почуття самоусвідомлення сутності і сенсу людського буття, особистісного призначення та ролі у світі в юнацькому віці набуває найбільш вираженого рівня. Сучасні дослідження дійшли висновку, що становлення «картини світу» з особливою інтенсивністю проходить саме в юнацькому віці [74; 90] і саме вона пов'язана із проблемою життєвої перспективи. Створюючи психічну реальність, досягаючи автономії, молодь може інтенціонально керувати своїми потягами, розвивати чи долати їх, діяти відповідно до власних принципів, поглядів, переконань, які не залежать від вимог ситуації та попереднього досвіду.

Сучасна «картина світу» молоді, як про це свідчать дослідження, в якості свого ядра має так звані загальнолюдські цінності. Звертає на себе увагу стійкість «картини світу»: не виявлено принципових структурних розходжень дорослого та молодого поколінь, глибоких гендерних розходжень [74; 90]. Таку єдність «картини світу», на думку автора, можна вважати як фундаментальну рису соціалізації молоді, яка має стійкий характер і яка не причетна до тимчасових або глобальних змін.

Але існує й інший висновок, зроблений автором [90]: «картина світу», в якій відображається центр тезаурусу, може існувати навіть з протилежними по змісту розділами, конструкціями тезаурусу, створюючи актуальні мотиви поведінки і діяльності в реальних умовах повсякденності. І це створює парадокси культурної соціалізації, коли дії людей виявляються волаючими протиріччями з їх же моральними, релігійними, культурними установками. Але поки що дані практики впливають переважно на поверхневі шари соціалізації, охоплюючи скоріше форми вираження, ніж структурні основи «картини світу» молоді.

Вивчаючи виявлення подавання проблеми «людина і суспільство» в соціальній картині світу у зв'язку з індивідуально-психологічними (індивідними, когнітивними, емоційно-мотиваційними і суб'єктивними)

особливостями сучасної молоді, Н.В.Горбачевська [50] представляє дану проблему в чотирьох компонентах структури: «еволюційність», «соціальна сензитивність», «екоцентризм» і «релігійність». Емпіричні дані свідчать про те, що «картина світу» молоді визначається особистісними якостями, які впливають на структурні компоненти та відношення до соціальної дійсності. Цей взаємозв'язок має складний та неоднозначний характер. Зокрема від одного виду емоційних потреб залежать відразу декілька характеристик структури соціальної картини світу, а окремий компонент структури пов'язаний з декількома видами емоційних потреб та почуттів. Дане положення, вважає автор, є справедливим і для компонентів мотиваційної структури.

Отже, «картина світу», яка формується у молоді, в своїх основних параметрах співвідноситься з еталоною для суспільства системою цінностей. В той же час юнацьке відношення до світу має яскраво виражений особистісний зміст. Явища дійсності цікавлять юнаків не самі по собі, а у зв'язку з особистісним відношенням до них. Світоглядний пошук містить в собі соціальну орієнтацію особистості, усвідомлення себе як елемент суспільства, вибір свого майбутнього соціального положення та засобів його досягнення [90]. Своєрідним фокусом світоглядних пошуків юнацтва є проблема пошуку формули, яка б разом розкрила і сенс свого існування, і перспективи розвитку всього людства.

Вродовж формування сприйняття світу в юнацькому віці отримуються і уточнюються знання про навколишні явища, оцінюється і визначається ставлення до нього, тобто молодь створює установку на подальшу свою поведінку.

У особистості з'являється три види знання про ці нові явища: знання особливостей властивостей явища, знання оцінки в своїх власних мірах вимірювання властивостей цього явища і знання своєї відповідної реакції при новій зустрічі з цим явищем, тобто установка на реакцію у відповідь.

Розуміння юнаками світу не може бути повністю суб'єктивним або повністю об'єктивним. Відтінок суб'єктності є на всіх стадіях сприйняття картини світу. Це має як негативну сторону, так і позитивну. Більш того, в багатьох випадках сприймані чужі думки і почуття можуть бути цінними для молоді саме своєю суб'єктивністю, тим, як вони спотворюють в інший бік вже наявну у юнаків, спотворену картину світу і цим підпрвляють її в потрібну сторону.

Проблема специфічності образу «своєї» картини світу у певного покоління і віку – реальність, яка постійно змінюється. Саме «свій» образ світу, що включає усвідомлюваний і неусвідомлюваний рівні, безпосередньо впливає на регуляцію всієї життєдіяльності людини і відіграє визначальну роль у розвитку особистості [151].

У вітчизняній психологічній науці дослідження пізнавальної сфери та її розвитку на різних етапах онтогенезу ґрунтуються на діяльнісному підході (Л.С.Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн). У межах зазначеного методологічного підходу була створена теорія психологічного розвитку особистості (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, О.В. Запорожець, П.Я. Гальперін, Д.Б. Ельконін, Л.І. Божович, Г.С.Костюк, Т.В. Драгунова, А.К. Маркова, Д.І. Фельдштейн та інші), що розкриває основні новоутворення різних вікових періодів, пояснює процес їх розвитку, указує на його джерела, умови і рушійні сили. Вивчалися чинники, що впливають на розвиток пізнавальної сфери юнаків та підлітків (О.Р. Лурія, В.В. Давидов, Л.С. Славіна, Н.П. Нечаєв і інші). Це такі чинники: колектив, родина, що визначають відповідальне відношення до навчальної діяльності підлітка, його позакласна діяльність, навчальна мотивація, самоорганізація тощо. Інтегральні дослідження вікових особливостей розумової, перцептивної, мнемічної сфери і зв'язки їх з навчальною діяльністю проводилися Д.Б. Ельконіним, Д.Н. Завалішиною, П.Я. Гальперіним, Т.В. Драгуновою і інші. Було виявлено, що в юнацькому віці відбувається інтелектуалізація процесів сприймання, пам'яті, що сприяє подальшому розвитку аналітико-синтетичної

діяльності, установленню певних зв'язків і залежностей.

В дослідженнях С.М.Симоненко [139;140;141;142] доведено, що перехід мислення, а значить і всього психічного розвитку, на новий рівень, відбувається не тільки завдяки розвитку вербально-логічного, понятійного мислення, але і взаємодоповнювального взаємозв'язку і взаємодії вербального і невербального інтелекту. Ця взаємодія виявляється в тому, що перехід конкретних понять на рівень абстракцій сприяє розвитку абстрактності в наочно-уомоглядних операціях. Водночас, перехід вербально-понятійного мислення на вищий рівень можливий тільки з опорою на наочно-мисленнєві схеми і наочно-мисленнєві трансформації понять і відносин між ними на рівні їхньої візуалізації. Таким чином, можна зробити висновок про те, що дії візуального мислення в підлітковому віці спрямовані на визначення невідомого-структури функціональних зв'язків і відношень реальних або ідеальних об'єктів за допомогою трансформації і динаміки наочних образів.

Отже, автор робить висновок [139] про те, що в підлітковому віці паралельно з розвитком вербального інтелекту, його абстрактно-логічних операцій, в тісному зв'язку з ними також розвиваються операціональні та процесуальні механізми візуального мислення, що позитивно впливає на загальний розвиток продуктивності інтелектуальної сфери особистості.

Виходячи з основних положень нашого дослідження, ми розглядаємо змістові компоненти візуального мислення як такі, що відображують суспільно-історичний досвід через індивідуальний. Це відбувається шляхом переходу від образів-перцептів через образи-уявлення до образів-концептів. Структурний аналіз візуальних образів, створених підлітками на основі запропонованих вербальних стимулів, виявив, що репрезентація об'єктів та явищ навколишнього світу у свідомості молодших підлітків здійснюється переважно у вигляді образів-уявлень. Поява знаково-символічних та абстрактних зображень переважно у роботах підлітків 14-15 років вказує на розвиток процесів візуального кодування інформації, тобто здатності до

відображення об'єктів за допомогою умовних абстрактних знаків, що складає основу переходу когнітивної функції візуального мислення на концептуальний рівень, продуктом якого є образи-концепти. Аналіз змісту малюнків свідчить, що в підлітковому віці відбувається значне збагачення образу світу як категоріальної структури індивідуальної свідомості шляхом сприймання й засвоєння загальнолюдських категорій; з'являється здатність до узагальнення через абстрагування від особистісного досвіду; також виявлено значний вплив мотиваційної сфери підлітка на суб'єктивний характер змістовного наповнення візуального образу, що виникає як наслідок сприймання й репрезентації вербального стимулу [137;138;139;140;141].

На думку Г. Крайга [77], протягом отрочтва і юності продовжується розвиток інтелектуальної сфери, мисленнєвих здібностей і, як наслідок, - розширення свідомості відносно того, що відбувається, меж уяви, діапазона суджень і проникливості. Ці можливості пізнання також сприяють швидкому накопиченню знань, які відкривають перед молоддю нові горизонти навколишнього. Когнітивний розвиток в цьому віковому періоді характеризується розвитком абстрактного мислення та використанням метакогнітивних навичок. Обидва ці фактори впливають як на широту і зміст думок в юнаків та підлітків, так і на їх здатність до моральних роздумів. Для цього віку характерним є формування ідентичності, професійного самовизначення. Внутрішнє відчуття ідентичності допомагає визначити напрям, цілі і смисл майбутнього життя індивідуума.

Висновки до першого розділу

Теоретико-методологічний аналіз досліджень образу світу у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці показав, що категорія образу – одна з найбільш значущих у сучасній психологічній науці. При взаємодії людини зі світом утворюється особлива психологічна реальність – образ світу або картина світу, яка є одним з центральних понять, що відображають специфіку взаємин людини з навколишнім світом.

Образ світу – предмет дослідження багатьох наук. Протягом століть образ світу вибудовувався, розкривався і обговорювався мислителями, філософами, психологами з різних точок зору: гештальтпсихології, когнітивної психології, діяльнісного підходу в психології.

Поняття «образ світу» є значущим для психологічної теорії діяльності, в якій це поняття виводиться з розуміння єдності відображеного в свідомості об'єктивного світу та системного характеру людської діяльності. Виходячи із цього, образ розглядається як когнітивна гіпотеза, яку можна порівняти з об'єктивною реальністю. В усвідомлюваній картині світу виділяють три шари свідомості: 1 – чуттєві образи; 2 – значення, носіями яких виступають знакові системи, що формуються на основі інтеріоризації предметних і операціональних значень; 3 – особистісний смисл. Образ світу функціонально і генетично первинний стосовно будь-якого окремого образу чи окремого чуттєвого переживання. У понятті образу світу втілена ідея цілісності і наступності у зародженні, розвитку та функціонуванні пізнавальної сфери особистості.

Образ світу виступає як багаторівнева цілісна система уявлень людини про світ, інших людей, про себе та свою діяльність, дозволяє краще зрозуміти людину у всіх її зв'язках і залежностях від навколишнього світу. Категорія образу світу значима для розкриття особливостей свідомості людини через контекст етносів, культур, ментальностей та інше. Суб'єктивний образ світу має базову, інваріантну частину, загальну для всіх її носіїв, і варіативну, що

відображає унікальний життєвий досвід суб'єкта. Інваріантна частина формується в контексті культури, відображаючи її систему значень і смислів. Мінливість її визначається тією соціокультурною реальністю, в яку занурена особистість.

В рамках діяльнісного підходу існує декілька напрямків дослідження образу світу: – образ світу в контексті життєвого шляху людини; – як складне багаторівневе утворення, що володіє системою значень і полем сенсу; – єдності образу світу і буттєвої свідомості; – образу світу, який є первинним по відношенню до чуттєвих вражень від сприйманого стимулу; – як фундаментальної умови психічного життя суб'єкта; – як «інтегратор» слідів взаємодії людини з об'єктивною дійсністю; – переживання суб'єктом світу й себе в цьому світі; – змістовне наповнення образу світу в процесі розвитку особистості і її самосвідомості через механізми ідентифікації і відокремлення, в контексті певної культури, в якій народилася і виросла людина.

Означене поняття перетинається з такими поняттями, як: «світогляд», «менталітет», «національний характер», «життєвий світ», «етнос» тощо. Під впливом актуальних стимулів, значущість яких визначається контекстом всієї минулої і теперішньої практики суб'єкта, картина світу має тенденцію змінюватися та трансформуватися.

В нашому дослідженні, спираючись на існуючі теоретико-методологічні засади щодо розв'язання означеної проблеми, образ світу, картина світу розглядається з позицій співвідношення в контексті аналізу об'єктивного й індивідуального. З цих позицій «глобальна картина світу» представлена як результат духовної, наукової і матеріальної активності суспільства, а суб'єктивний образ світу, який породжується глобальною картиною світу, виступає щодо неї як операціональне поняття. Картину світу окремого суб'єкта розглядаємо як похідну від глобального образу світу, як змістовий компонент індивідуального образу світу суб'єкта, який визначає світогляд людини, зміст і результат духовної діяльності людини, а також

розвиток індивідуальних візуально-мисленнєвих стратегій суб'єкта діяльності.

Базисним матеріалом для картини світу є категоріально-семантичний рівень (шар) тієї або іншої культури. Сприйняття категорій і уявлень здебільше має неусвідомлений характер. Означені категорії, семантика культури відображені в мові, а також в інших знакових системах (мова мистецтва, науки, релігії). Виділяють різні рівні відображення реальності в картині світу: рівень вербальних знакових систем та рівень невербальної семантики, зокрема, іконічної семантики. Однією з основних ознак (властивостей) картини світу, враховуючи наочний характер людської діяльності і мислення, є її наочність. Специфіка наочності картини світу полягає не в її тілесній “сенсуальній очевидності, а в можливості виразу певних ідей, категорій через різні прийоми їх візуалізації”. Більшість образів в картині світу має візуальний характер, але необхідно відзначити, що достатньо широко представлена і вербальна складова образу.

В роботі розкриваються фактори, які впливають на розвиток образу світу суб'єктів діяльності. До об'єктивних факторів відносяться виховання, освіта, середовище, в якому проживає людина, національність, етнічність, релігійні погляди, а до суб'єктивних – індивідуальні особливості психіки, психічний та емоційний стан, тощо. Зміни в зовнішніх умовах (політика, економіка, екологія та інше) мають суттєвий вплив на характер, зміст та структуру картини світу суб'єкту.

Необхідним є врахування вікових особливостей розвитку образу світу суб'єкта діяльності. Проблема специфічності образу «свого» світу у певного покоління і віку – реальність, яка постійно змінюється. Саме в юнацькому віці та ранній молодості дозрівають когнітивні та особистісні передумови, відбувається рефлексія власного життєвого шляху, з'являється потреба реалізувати себе, тобто стати людиною, яка зробила сама себе. Становлення «картини світу» з особливою інтенсивністю проходить саме в юнацькому віці і саме вона пов'язана із проблемою життєвої перспективи.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ОБРАЗУ СВІТУ У СТУДЕНТІВ ІРАКУ ТА УКРАЇНИ

2.1. Організація, етапи та методика емпіричного дослідження

В емпіричній частині нашого дослідження представлено дослідження особливостей образу світу в юнацькому віці. Отже, мета емпіричної частини дослідження полягала у виявленні вікових особливостей сприйняття сучасного образу світу у студентської молоді. Для досягнення мети було висунуто наступні завдання:

1. Розробити загальну методику дослідження образу світу у студентської молоді.
2. Розробити анкету щодо вивчення образу світу у студентської молоді.
3. Вивчити відмінне та спільне у розвитку образу світу у студентів Іраку та України.
4. Провести порівняльний аналіз сприйняття образу світу на різних вікових етапах.
5. Вивчити гендерний аспект сприйняття образу світу студентською молоддю.

Емпіричне дослідження проводилось в три етапи: I етап – визначення вибірки досліджуваних, розробка загальної методики дослідження, до якої увійшли методики релевантні меті дослідження; II етап – безпосереднє проведення емпіричних методів, а саме дослідження особливостей образу світу у студентській молоді; III етап – проводилась інтерпретація одержаних результатів за допомогою кількісного (кореляційного та факторного): обробка даних, їх аналіз з психологічною інтерпретацією та теоретичним обґрунтуванням.

В емпіричному дослідженні нами використовувались наступні методи: *емпіричні* - спостереження, бесіда, інтерв'ю, психосемантичний метод, аналіз продуктів діяльності; психодіагностичне тестування, яке включало конкретні невербальні методики: проєктивну методику «Символ» (Л.А.Снігур), методика Трансформації візуального образу (ТВО) (С.М. Симоненко), проєктивну методику «Картина світу» (модифікований варіант Є. С.Романової, О. Ф. Потьомкіної), методику Колористичний семантичний диференціал (КСД) (С. М. Симоненко, Т. А. Вовнянко) – для дослідження особливостей візуальної картини світу у студентів означених країн; анкета «Що ти знаєш про Україну (Ірак)» (Ал Дафар Абд Ал Барі М. Мадхі); вербальний опитувальник «Універсальні соціальні аксіоми» (SAS) K.Leung, M.Bond (адаптація Ал Дафара Абд Ал Барі М. Мадхі) – з метою виявлення вербальної складової культурноспецифічних особливостей образу світу студентської молоді Іраку та України.

Для обробки первинних даних ми використовували *методи математичної статистики*: визначення середнього арифметичного, кореляційний аналіз (за критерієм Спірмена), факторний аналіз; для перевірки вірогідності різниці середніх значень за вибірками ми застосовували t-критерій Стюдента. Процедура обробки даних проводилась за допомогою пакету програмного забезпечення SPSS v 10.0.5 for Windows.

Інтерпретаційні методи: генетичний, структурний, семантичний аналіз.

В дослідженні брало участь 300 студентів 1,3,5 курсів віком від 18 до 23 років. Кожна вікова група включає однакову кількість досліджуваних – 50 чоловік. Серед досліджуваних 150 студенти 1,3,5 курсів ВУЗів України (75 жінок та 75 чоловіків) та 150 студенти 1,3,5 курсів ВУЗів Іраку (75 жінок та 75 чоловіків). Дослідження проводилось в таких містах України як Одеса та Харків; у Іраку – у містах Зекра та Бабіль.

Проективна методика «Символ», розроблена Л.А. Снігур з метою вивчення уявлень про себе й свою країну. В основу методики автором

покладений символ громадянності, а засобом реалізації виступає психомалюнок [147]. Особливості символу дозволяють через окремий образ дати цілісне уявлення про світ і цілісне уявлення про світ співвіднести з уявленням про своє життя і про себе як про суб'єкт діяльності. Символ – це те, з допомогою чого "людина створює зв'язки з реальністю прориває в ній нові потоки (за Флоренским)", це "акт творчо-пізнавальних дій, що залучають мене до світу Логоса" [20]. Саме символ дозволяє підійти до багатомірності буття взагалі, але, головним чином, душевного і духовного, особистісного буття, відкриває неозорі простори людського Я (О. Ф. Бондаренко). Важливою особливістю символу, що дозволяє суб'єктові просуватися в пізнанні себе й своєї країни, як вказує Л.А.Снігур, є багатозначність його тлумачення і здатність утворювати множинні зв'язки з більш узагальнюючим символом чи символом-частиною.

Спираючись на ряд досліджень автор методики застосовував комплекс сюжетних малюнків за такими тем "Я і країна", "Я в найулюбленішій, обраній за покликанням діяльності", "Я і труднощі", "Я та інші", "Я і моя професія", "Я - як представник роду", "Я - як представник народу", "Мій родовий герб". З метою заглиблення уявлень особистості про реалізацію себе, що є пов'язаними з уявленнями про країну, науковці застосували дві серії психомалюнків: "символ мого життя", "символ життя України".

Застосування психомалюнка, як пояснюють автори методики, ґрунтувалося на розумінні ролі образу як засобу пізнання і саморегулювання особистості людини. Цілі застосування психомалюнку полягали [147]: у сприянні розвиткові уявлень про себе у зв'язку з розвитком уявлень про свою країну; у визначенні акцентів особистісних проблем, що заважають розвиткові громадянськості; і уточненні рівнів громадянськості.

При аналізі малюнків, як відзначає Л.А.Снігур, важливо стримати відповіді на запитання: "Які ціннісні орієнтації особистості відтворюються сюжетом малюнка? Які емоції відображені на малюнку? Що хотів автор відтворити в малюнку? Що вдалося виконати? Чи можна за змістом малюнка

сказати, що в автора є активним ставлення до дійсності, до довколишніх людей? Як відчуває себе людина в колективі однодумців?"

Поступово, різними сюжетними темами автора підводять до усвідомлення свого образу Я у зв'язку з образом своєї країни.

В безпосередній роботі з темами-символами майбутньому автору малюнка пропонували автори методики форматні чисті аркуші паперу, поділені на дев'ять рівних частин. На одному аркуші, у центральному з дев'яти відділених ділянок аркуша пропонувалося намалювати символ свого життя. Зверху автором малюється символ, що є більш загальним щодо попереднього, $(A \times N)$ знизу від центрального малюнка – символ, що входить складником у центральний малюнок (AN) . З боків праворуч малюються символи, що відображають позитивний сенс символів центральної лінії $(+A)$, ліворуч – їх негативний зміст $(-A)$. Потім $(-(A \times N))$ та $(+(AN))$ – дві сторони $(A \times N)$; $(-(A : N))$ та $(+(AN))$ – дві сторони $(A : N)$. Таким чином, проводиться послідовне розгортання символу в його візуальній інтерпретації. Така послідовність тем динамічного комплексу малюнків зумовлюється біполярністю пізнання як його загальною характеристикою: кожне явище містить сильні і слабкі сторони, позитивне й негативне, загальне й часткове. Малювання серії малюнків ілюструє можливості "розгортання" символу, сприяє усвідомленню сенсу свого життя. Таким самим чином, за аналогією з попередньою серією психомалюнків на окремому аркуші паперу пропонувалося створити символ життя – в малюнках більш загального і часткового в символі, позитивних і негативних його сторін.

Інтерпретація малюнків у зазначеній методиці проводилася на основі фіксування логічних зв'язків комплексу малюнків. Отримані, таким чином, фактори зіставлялися з результатами інших методів дослідження.

Означена методика була модифікована нами відповідно до мети нашого емпіричного дослідження, а саме доповнено інструкцію щодо створення психомалюнків та розширено їх інтерпретацію.

Інструкція «Перед Вами лежить коробка кольорових олівців і простий олівець. Ними Ви будете користуватися при виконанні завдання. Також перед Вами лежить аркуш паперу (А4) візьміть його в руки і робіть за мною те, що буду показувати Вам, крок за кроком (аркуш ділиться на дев'ять квадратів).

У середньому центральному квадраті намалюйте символ свого життя і розфарбуйте його тими кольорами, якими забажаєте, назвіть його.

У верхньому центральному квадраті намалюйте те, що є більш загальним і важливим по відношенні до символу Вашого життя і назвіть його.

У нижньому центральному квадраті намалюйте те, що є менш значним по відношенню до символу Вашого життя і назвіть його.

У середньому лівому квадраті намалюйте те, що є негативним по відношенню до символу Вашого життя і назвіть його.

У верхньому лівому квадраті намалюйте те, що є негативним по відношенню до більш загального і важливого і назвіть його.

У нижньому лівому квадраті намалюйте те, що є негативним по відношенню до символу життя і назвіть його.

У правому середньому квадраті намалюйте те, що є позитивним по відношенню до символу Вашого життя і назвіть його.

У верхньому правому квадраті намалюйте те, що є позитивним по відношенню до загального і назвіть його.

У нижньому правому квадраті намалюйте те, що є позитивним по відношенню до приватного і назвіть його.

Переверніть лист.

У середньому центральному квадраті намалюйте символ своєї країни і розфарбуйте його тими кольорами, якими захочете, назвіть його.

У верхньому центральному квадраті намалюйте те, що є більш загальним і важливим по відношенні до символу Вашої країни і назвіть його.

У нижньому центральному квадраті намалюйте те, що є менш значним і більш приватним по відношенню до символу Вашої країни і назвіть його.

У середньому лівому квадраті намалюйте те, що є негативним по відношенню до символу Вашої країни і назвіть його.

У верхньому лівому квадраті намалюйте те, що є негативним по відношенню до більш загального і важливого і назвіть його.

У нижньому лівому квадраті намалюйте те, що є негативним по відношенню до більш приватному і назвіть його.

У правому середньому квадраті намалюйте те, що є позитивним по відношенню до символу Вашої країни і назвіть його.

У верхньому правому квадраті намалюйте те, що є позитивним по відношенню до загального і назвіть його.

У нижньому правому квадраті намалюйте те, що є позитивним по відношенню до приватного і назвіть його».

Методика «Трансформація візуального образу» С.М.Симоненко (модифікований варіант). Метою даної методики є вивчення операціональних способів і прийомів створення візуального образу, що дозволяє виявляти особливості трансформації візуального образу суб'єкта діяльності. Перед досліджуваними стоїть завдання в графічній формі передати зміст таких абстрактних понять, як радість, сум, добро, зло і страх, використовуючи такі стимули як квадрат, прямокутник, круг та трикутник, а також кольорові фарби.

Нами використовувався модифікований варіант означеної методики, а саме досліджуванам пропонувалось за допомогою даних стимулів та кольорових олівців створити зображення своєї країни та України [138, с. 176]. Кольоровий вибір був вільним, що обумовлено «... різноманітністю можливостей семантичної інтерпретації візуально-мисленневого образу».

Оцінювання одержаних робіт проводиться на підставі якісного та кількісного аналізу за такими критеріями:

1. Оригінальність образу: визначається шляхом підрахунку частоти появи зображення у всієї експериментальної вибірки. Створений образ оцінюється за трибальною системою: 3 бали – зображення в групі зустрічається лише один раз; 2 бали – зображення зустрічається два рази; 1 бал – три рази; 0 балів – аналогічне рішення зустрічається в чотирьох і більше досліджуваних.

2. Виразність образу – уміння трансформувати художній образ за допомогою кольору і форми, здатність досліджуваного використовувати можливості кольору для розкриття внутрішнього змісту теми: виразність кольору та виразність форми.

Методика «Колористичного семантичного диференціалу» (КСД)
С.М.Симоненко, Т.В.Вовнянко. Означена методика розроблена С.М.Симоненко з метою вивчення суб'єктивної семантики колористичної стратегії розв'язання творчих задач [138]. В основу методики покладено 12 понять, які близькі за своїм емоційним і семантичним забарвленням: радість, щастя, печаль, добро, зло, агресія, страх, безстрашність, активність, пасивність, надія, віра, розчарування

Основою оцінних шкал методики КСД є набір з кольорових сполучень. Досліджуваному пропонується картка, яка є кольоровим прямокутником і на її тлі розташований круг іншого кольору. Кожна картка має своє поєднання кольорів. Науковцями для розробки карток використані одинадцять кольорів. У методиці для оцінних шкал авторами використовуються 24 картки з таким поєднанням кольорів: блакитно-біле, блакитно-зелене, блакитно-червоне, блакитно-жовте, синьо-біле, синьо-жовте, фіолетово-жовте, фіолетово-синє, зелено-біле, зелено-жовте, зелено-червоне, оранжево-біле, оранжево-жовте, жовто-біле, чорно-біле, чорно-блакитне, чорно-оранжеве, чорно-зелене, чорно-червоне, чорно-жовте, червоно-біле, червоно-жовте, чорно-пурпурне, коричнево-зелене.

Методика КСД може проводитись як індивідуально, так і в групі. Досліджуваним спочатку пред'являється поняття, а потім послідовно, в

одному і тому ж порядку – двадцять чотири оціночні шкали названі вище. Перед ним стоїть завдання вирішити, наскільки запропоновані сполучення спроможні виразити той чи інший стан.

Інструкція: «Вам будуть послідовно пропонуватися поняття і картки, на яких розташовано два кольорових сполучення. Ви маєте вирішити, яке зі сполучень, на Вашу думку, більшою мірою відповідає названому поняттю: ліве чи праве. Оцінки виставляються за п'ятибальною шкалою від -2 до +2. ліва половина шкали при цьому відповідає лівому сполученню, а права – правому. Оцінка – 2 бали показує, що ліве кольорове сполучення відповідає даному поняттю більшою мірою, - 1 – меншою мірою. Оцінка +1 показує, що праве сполучення відповідає меншою мірою, +2 – більшою мірою.

Якщо, на Вашу думку, дані кольори не спроможні передати той чи інший стан, або ж Ви вагаєтесь у виборі, то ставите «0». Обробка результатів відбувається за допомогою факторного аналізу.

Методика «Картина світу», яка спрямована на вивчення операціональних компонентів «образу світу». Досліджуваним треба зобразити картину світу на аркуші паперу використовуючи кольорові олівці. Інструкція: «Перед Вами лежить коробка кольорових олівців, простий олівець та лист бумаги (A4). Ними Ви будете користуватися при виконанні завдання. Вам треба передати картину світу яку ви собі уявляєте».

Анкета. Для визначення представлення студентів про інші країни нами було розроблено анкету, в основі якої лежать питання щодо визначення представлення людей про образ іншої країни. Методика складається з 11 питань. Досліджуваному пропонується бланк з питаннями та інструкцією. Інструкція: «Вам потрібно відповісти на подані нижче питання, використовуючи всі ваші знання про дану країну».

Відповідно до мети нашого дослідження студентам Іраку пропонувалось відповісти на питання щодо знань про Україну, а студентам України на питання пов'язанні зі знанням про Ірак.

Питання опитувальника:

1. Де знаходиться Україна (Ірак)?
2. Яка мова в цій країні?
3. Який народ на Україні (Іраку)?
4. Яка релігія в цій країні?
5. Багата чи бідна ця країна?
6. Велика чи маленька ця країна?
7. Які люди на Україні (в Іраку)?
8. Яка природа в цій країні?
9. Чи є стосунки між такими країнами як Ірак і Україна?
10. Хто домінує в даній країні: чоловік чи жінка?
11. У чому різниця між Україною та Іраком?

Обробка результатів відбувається за допомогою визначення кількості категорій відповідей за кожним питанням на всій вибірці та визначення домінуючої відповіді за кожним питанням.

Методика «Універсальні соціальні аксіоми» (SAS), розроблена M.Bond і K. Leung. Метою означеної методики є виявлення соціальних аксіом. М. Бондом та К. Леунгом була розроблена дослідницька програма, яка спрямована на вивчення загальних вірувань, які вони назвали «соціальні аксіоми». Соціальні аксіоми, на думку авторів, це генералізовані переконання про саму людину, соціальному чи фізичному оточенні, або духовному світі у формі судження про відносини між двома сутностями або концепціями.

У кожній культурі існує безліч різних вірувань, тому К. Леунг з колегами вивчав вірування в євро-американській, південноамериканській та китайській культурах, приділяючи особливу увагу таким джерелам, як прислів'я, казки, газетні статті. У ході проведеного дослідження науковцями було зібрано близько 3000 тверджень, які потім були об'єднані в чотири категорії:

- психологічні атрибуції: аксіоми щодо характеристик або спрямованості особистості;

- орієнтації в соціальному світі: аксіоми щодо соціальних характеристик груп, організацій і товариств;
- соціальну взаємодію: аксіоми щодо того, як люди взаємодіють один з одним;
- навколишнє середовище: аксіоми щодо особливостей навколишнього середовища, що мають вихід на соціальну поведінку.

Означені чотири широкі категорії були розділені науковцями на 33 субкатегорії [157]. Згодом були відібрані 182 соціальні аксіоми, кожна з яких представляла собою судження, сформульоване одним реченням. Для вираження ступеня згоди із твердженням використовувалася 5-бальна шкала з наступними варіантами відповідей: «абсолютно вірю», «вірю», «не знаю», «не вірю», «абсолютно не вірю».

Авторами розроблена методика SAS (social axioms survey), остаточна версія якої складається з 60 питань, що визначають 5 факторів (соціальних аксіом) та їх вираженість на індивідуальному або культуральному рівнях:

1. «Соціальний цинізм» (Cynicism), до цього фактора входять пункти, які представляють негативний погляд на людську природу.
2. «Соціальна складність» (Social Complexity) - пункти, що увійшли в цей чинник, вказують на те, що немає абсолютних правил, але є безліч різних способів досягнення результатів, і суперечливість людської поведінки цілком звичайна в повсякденному житті.
3. «Нагорода за зусилля» (Reward for Application), в ньому згруповані судження, що відповідають віруванням і вказують на те, що зусилля, знання, точне планування і внесок будь-яких особистих ресурсів веде до позитивних результатів і допомагає уникати негативних наслідків.
4. «Духовність» або «Релігійність» (Spirituality), це судження, які вказують на існування надприродних сил і доброчинну, що зцілює функцію релігійної віри.

5. «Контроль долі» (Fate Control) це судження, які представляють собою вірування, що вказують на те, що всі події в житті зумовлені і що існують різні способи впливати на свою долю.

2.2. Аналіз результатів дослідження змістового компонента візуального образу світу в юнацькому віці.

2.2.1. Аналіз результатів дослідження змістового компоненту візуального образу світу у студентів України

Дослідження особливостей сприйняття образу світу відбувалося за допомогою модифікованого варіанту методики «Символ». Одержані результати представлені в таблиці А1 (див.додаток А) та таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник «Символ життя»

Групи досліджуваних	Родина	Кохання	Щастя	Квіти	Сонце
Студенти 1 курсу	0	5%	4%	8%	0
Студенти 3 курсу	14%	30%	8%	14%	2%
Студенти 5 курсу	8%	2%	4%	10%	2%
Σ	22%	37%	16%	32%	4%

Аналізуючи одержані результати у студентів України, нами було виділено 22 категорії рисунків. Серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.1.): «Кохання» - 14% досліджуваних, «Родина» - 11% досліджуваних, «Квіти» - 8% досліджуваних та «Щастя» - 7% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Земна куля» (2% досліджуваних),

«Гроші» (4% досліджуваних), «Голуб» (2% досліджуваних), «Воронка» (2% досліджуваних), «Сімейні почуття» (2% досліджуваних). Аналізуючи саме малюнки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під назвою «Кохання», було зображено переважно серце, але також були намальовані і закохані, природа, сонце та символ чоловічого і жіночого початку. Намальовані квіти мали переважно філософський підтекст. Тобто квітка – це життя, і так як і рослинам, людині потрібні сприятливі умови для існування.

Нами було вивчено особливості використання кольору при створенні рисунків досліджуваними. Як зазначають науковці, на психологічний стан людини значний вплив мають кольори оточуючого світу та психологічний стан людини впливає на колорит її образу світу. Тобто кожний колір є символом власного впливу на людину (за П.В.Яньшин, 2000).

Аналізуючи кольори, які були обрані для зображення символів, маємо відмітити, що переважали червоний, зелений, голубий; зустрічалися також жовтий, помаранчевий, рожевий. Червоний колір, за визначенням І.В.Гете, вказує на серйозність та достоїнства людини [46]. Саме ці характеристики червоного кольору вказують на особливості життєвого шляху людини. Використані в роботах студентів-українців поєднання червоного та помаранчевого кольорів свідчить про потребу та схильність до спілкування, ініціативність, а також зниження чуттєвості до негативних впливів середовища (за П.В.Яньшин, 2000). Саме це поєднання за даними дослідження Klar, символізує життєву динаміку, рівень активності, що саме відноситься до означеного символу за методикою.

Квітки зустрічалися різнокольорові. Взагалі отримали перевагу «позитивні» кольори, а чорний, коричневий, сірий не мали місця навіть у «Воронці», яка частіше пов'язана саме із цими кольорами.

Детальний аналіз результатів у студентів 1 курсу виділив, що зображення символу життя є квітка, серце, дорога, рідше за все зустрічаються райдуга та знак жіночого та чоловічого. Серед використаних

кольорів були позитивні – голубий, жовтий, помаранчевий. Але при зображенні серця досліджувані використовували червоний колір, який свідчить про активність. Як зазначає Ф. Біррен, значення червоного кольору важливе в житті творчої людини, він сприяє до активності, позитивно впливає на емоційний фон, що є результатом породження ідей та дій.

У студентів 3 курсу переважають рисунки «Символу життя» такі, як калина яка є символом країни, серце, знак психології, китайські ієрогліфи – щастя, сонце, райдуга, люди, квітка, зображення відпочинку на курорті. Тобто переважають зображення з етнічними поглядами на життя та культурними цінностями. Серед кольорів, які використовували студенти 3 курсу при зображенні «Символу життя» були наступні жовтий, червоний, голубий та зелений. Ці кольори свідчать про спокій та врівноваженість, юнацькі погляди, активність. Найбільш вживаним є жовтий колір, який (як зазначає В.Кандинський) є типовим земним кольором та сяянням духа (за Р.Штейнером)

У студентів 5 курсу переважають зображення сонця, квітки, але більшість рисунків це люди як сім'я. Тобто для студентів важливим стають сімейні цінності на відміну від попередніх двох груп досліджуваних. Серед кольорів переважають голубий, червоний, помаранчевий, зелений, жовтий.

Вивчення гендерного аспекту щодо створення символу життя визначено, що у юнаків переважають зображення, пов'язані з поняттям родина (35% досліджуваних), а у дівчат переважають дві категорії рисунків – кохання (40% досліджуваних) та квіти (30% досліджуваних).

Вище за «Символ життя», знаходяться рисунки, які несуть зміст загального й важливого відносно «Символу життя». За даним показником результати представлені в таблиці А2 та 2.2. «Загальне й важливе».

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник загального й важливого до «Символу життя»

Групи досліджуваних	Родина	Кохання	Краса світу	Взаєморозуміння	Дім, робота	Успіх, енергія, можливості
Студенти 1 курсу	6%	6%	6%	1%	0	1%
Студенти 3 курсу	12%	16%	14%	4%	10%	4%
Студенти 5 курсу	1%	6%	0	4%	0%	4%
Σ	20%	44%	20%	10%	10%	10%

Аналізуючи результати таблиці А.2 нами було виділено 22 категорії рисунків. Серед них найбільшу перевагу набули такі: «Кохання» - 44% досліджуваних, «Родина» - 20% досліджуваних, «Краса світу» - 20% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Почуття» (2%), «Гра» (2%), «Нескінченність» (2%), «Згуртованість» (2%) та «Людина» (6%). Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під назвою «Кохання» було зображено переважно серце, а також були намальовані закохані, природа, сонце, родина, майбутня родина. Аналізуючи кольори, які були обрані для зображення символів, маємо відмітити, що тут також переважали позитивні кольори: червоний, зелений, голубий, жовтий, оранжевий, рожевий та інші. А ось, наприклад рисунок під назвою «Почуття», був зображений символічно, з одного боку, фіолетовим «сумні почуття», у вигляді хуртовини, а з другого як у протизагальному їм «теплі почуття», які були зображені у вигляді сонечка.

Детальний аналіз зображень студентів 1 курсу виявив, що серед загального та важливого до символу життя студенти визначають розвиток (6%), гармонію (4%), взаєморозуміння (8%), відкриті почуття (6%), розуміння (10%), сім'я з використанням зображень будинку (4%), сердець,

закоханих людей, сонця. Серед кольорів, які переважають у студентів 1 курсу визначені такі жовтий, червоний, зелений, помаранчевий та голубий, які характеризують досліджуваних щодо їх самоствердження через зображення ідеалізованої картини власного я.

Серед робіт щодо важливого і значимого до символу життя у студентів 3 курсу переважають рисунки із зображенням неба як свободи і простору (8%), коханої людини (6%), око як інформованість (2%), безкінечність у вигляді сонячної системи (2%), енергія у вигляді зростання квітів, здоров'я сім'ї у вигляді хреста медичного, будинку майбутнього, взаєморозуміння, оточуючого світу. Серед використаних кольорів були жовтий, червоний, коричневий, чорний, зелений, голубий. Визначено, що студенти-українці 3 курсу крім позитивних кольорів використовують й протилежні. Так, більшість користувалась коричневим кольором, який за семантичним диференціалом є найменш позитивним (за J.V.Williams, J.K.Morland, W.L.Underwood), пасивним та слабким. Користування означеним кольором свідчить про зниження самоконтролю, планування та послідовності в поведінці (за П.В.Яньшин), а також цей колір присутній у людей, які ж можуть вирішити конфліктні ситуації (за Klar). Вибір у більшості означеного кольору можна пояснити віковими особливостями розвитку в ранній молодості.

В роботах студентів 5 курсу виявлено, що серед зображень значимого і важливого до символу життя переважають любов у вигляді двох закоханих людей (12%), цінності (10%), діти із зображенням дітей (6%), взаєморозуміння (14%), сонце (8%), блаженство у вигляді земної кулі (2%), стосунки у вигляді двох рук (4%). Серед кольорів, які обрали студенти 5 курсу для виконання роботи були лише теплі та позитивні.

Зроблено порівняльний аналіз результатів щодо зображення значимого і важливого у юнаків та дівчат та виявлено, що у дівчат переважають зображення краси світу та кохання, а у юнаків зображення кохання.

Нижче за рисунок «Символ життя» знаходяться рисунки, які несуть зміст менш значного, відносно «Символу життя» (див.табл.А3 та табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник менш значного до «Символу життя»

Групи досліджуваних	Кохання	Робота	Гроші	Дружба, друзі	Освіта	Радість
Студенти 1 курсу	4%	6%	4%	0	2%	0
Студенти 3 курсу	6%	6%	10%	6%	10%	6%
Студенти 5 курсу	4%	4%	8%	6%	4%	2%
Σ	14%	16%	40%	12%	16%	8%

Аналізуючи результати таблиці А.1, нами було виділено 27 категорій рисунків в роботах студентів-українців щодо визначення менш значного до символу життя. Серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.3): «Гроші» - 40% досліджуваних, «Робота» - 16% досліджуваних, «Освіта» - 16% досліджуваних та «Друзі» - 12% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Осудження» (2% досліджуваних), «Стадіон» (4% досліджуваних), «Відстань» (2% досліджуваних), «Щастя» (4% досліджуваних), «Борги» (6% досліджуваних). Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під назвою «Гроші», було зображено переважно грошові купюри та монети. «Робота» у вигляді робочого місця, будівлі. «Освіта» була зображена символікою навчання, тобто дипломами, заліковими книжками, підручниками, що символізують знання й таке інше.

Категорії, які були обрані рідше, зображені переважно простим олівцем - відстань (дороги), стадіон. Також простим олівцем зображували символи «Освіти», «Роботи».

Детальний аналіз показав, що в роботах студентів-українців 1 курсу переважають такі зображення як робота, їжа, невдача. Серед використаних кольорів зустрічаються коричневий, червоний, жовтий, синій, які вказують на активність, впевненість, радість у досліджуваних.

Серед рисунків в роботах студентів 3 курсу переважають категорії «Гроші», «Освіта» - безпосереднє зображення купюр, книг, канцелярських приладів. Розробляючи означені рисунки студенти-українці використовували червоний, сірий, синій, коричневий, чорний кольори, які характеризують печаль, агресивність, невпевненість, залежність.

В роботах студентів-українців 5 курсу переважають категорії «Гроші», «Друзі», в яких використовувались рисунки людей, сім'ї, грошей, грошових знаків. В роботі студенти-українці 5 курсу використовували такі кольори, як сірий, коричневий, чорний, іноді червоний, ці кольори свідчать про негативізм, агресивність що і підтверджує значення означеної теми – «Менш значне до символу життя».

Зліва від «Символу життя» знаходяться рисунки, які несуть зміст негативного, відносно «Символу життя» (див.табл.2.4).

Аналізуючи результати таблиці 2.4, нами було виділено 24 категорії. Серед них найбільшу перевагу набули такі: «Печаль, біль» - 22 % досліджуваних, «Зрада» - 16 % досліджуваних , «Смерть» - 12% досліджуваних. Рідше за всі зустрічалися такі категорії: «Скупість», «На чужому нещасті, щастя не побудуєш», «Не має життя», «Побут», «Відсутність життя». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під назвою «Смерть» переважно зображене кладовище і хрест. Під назвою «Зрада» сумні закохані на відстані та розбите серце. «Печаль, біль» - у вигляді облич у сльозах, хмар, природи в прояві вітру, дощу, хуртовин. Аналізуючи кольори, які були

обрані для зображення символів, маємо відмітити, що тут переважали сірий, чорний, темно фіолетовий та інші відтінки темних кольорів. Тут ми також бачимо продовження тих філософських підтекстів, які нам зустрічалися у вигляді квітки, в цій категорії квітка зображається у засохлому вигляді.

Таблиця 2.4

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник
негативного до «Символу життя»**

Групи досліджуваних	Смерть	Зрада	Печаль, біль	хвороба Шкідливі звички,	Проблеми, заздрість
Студенти 1 курсу	4%	6%	1%	1%	1%
Студенти 3 курсу	4%	4%	20%	8%	8%
Студенти 5 курсу	4%	6%	1%	4%	4%
Σ	12%	16%	22%	13%	13%

Аналіз результатів окремо по кожній віковій групі дозволяє визначити зміни щодо визначення негативного до символу життя протягом юнацького віку. Так, у студентів-українців на першому курсі в більшості роботах переважають зображення зради, тобто те, що є важливим на початку юнацького віку. Також, значним є зображення смерті. Серед використаних кольорів переважають коричневий, сірий, чорний, темно синій, які характеризують ненависть, агресивність, турботливість.

У студентів-українців 3 курсу найбільш розповсюдженими є категорії «печаль, біль», «хвороба», «заздрість». Серед кольорів, які використовували досліджувані 3 курсу були коричневий, сірий, темно синій, червоний.

В роботах студентів-українців 5 курсу розподіл означених вище рисунків дещо змінюється. У п'ятикурсників, як і у першокурсників найбільш розповсюдженим негативним до символу життя є зрада, а кольори, які використовувались також є холодні - коричневий, сірий, темно синій, червоний.

Вище «Негативного до символу життя» знаходяться рисунки, які несуть зміст негативного до загального й важливого відносно символу життя (див. табл. А2 та 2.5).

Таблиця 2.5.

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник негативне до загального й важливого щодо «Символу життя»

№	Назва рисунку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Шкідливі звички, хвороба	22%	4%	8%	2%
2	Зрада, розлучення	22%	2%	6%	6%
3	Хаос, п'ятьма, крах	12%	2%	10%	0
4	Забруднення	10%	2%	8%	0

Аналізуючи результати таблиці 2.5, нами було виділено 24 категорії рисунків в роботах досліджуваних щодо визначення негативного до загального й важливого відносно символу життя. Серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.5): «Зрада, розлучення» - 22 % досліджуваних, «Шкідливі звички, хвороба» - 22 %досліджуваних, «Хаос, п'ятьма, крах» - 12 % досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Сексуальні меншини», «Напівпорожній стакан», «УПЛ» (негативне відносно спорту). В цій категорії рисунки зображені також переважно темними, «сумними» кольорами. «Шкідливі звички, хвороба» зображалися переважно символами шкідників, тобто пляшками з горілкою, цигарками та шприцами. «Зрада, розлучення» - розбитим серцем, сумними масками, обличчями в сльозах. «Хаос, п'ятьма, крах» зображені переважно візуалізацією цих понять, тобто п'ятьма – замальований в сіро-чорний колір квадрат, блискавкою, хмарами та іншими.

Детальний аналіз робіт кожної вікової групи означеного періоду дозволив визначити, що у студентів на першому курсі значної переваги в рисунках не відзначено, але серед них більшість робіт свідчать що негативним до загального й важливого виступають шкідливі звички та хвороба. В означених рисунках студенти-українці використовували зображення цигарок, пляшок з алкоголем, іноді зустрічались зневічені люди. Серед кольорів, якими це зображувалось були червоний – краплі крові, коричневий та сірий – шприци, темно синій – пляшки.

У студентів-українців 3 курсу переважають рисунки із зображенням шкідливих звичок та хвороби, а серед кольорів – ті самі, що і у попередньої групи студентів – червоний, коричневий, сірий, темно синій.

В роботах студентів-українців 5 курсу найбільш розповсюдженими були зображення зради й розлучення – роз'єднанні руки, люди повернені в різні боки, розколоте серце. В своїх роботах досліджувані використовували наступні кольори - червоний, зелений, коричневий, сірий, синій.

Нижче «Негативного до символу життя» знаходяться рисунки, які несуть зміст негативного до менш значного відносно символу життя. Представимо їх в таблиці 2.6 «Негативне до менш значного».

Аналізуючи результати таблиці 2.6, нами було виділено 27- м категорій рисунків негативного до менш значного щодо символу життя. Серед них найбільшу перевагу набули такі: «Апатія, песимізм» - 24 % досліджуваних, «Погрози, злість» - 20% досліджуваних, «Бідність» - 18 % досліджуваних та «Лінь» - 12 % досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Страх», «Зірка», «Розлад», «М'ясо». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під назвою «Апатія, песимізм» були зображені сумні маски, сумна людина, хмари. «Погрози, злість» - у вигляді зброї, чортиків, людей з «кликаками». «Лінь» зображена у вигляді заплямованої дороги, кімнати в центрі якої ліжка, плями. Аналізуючи кольори, які були обрані для зображення символів, маємо відмітити, що тут також переважали «сумні» та червоний кольори.

Таблиця 2.6

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник негативне
до менш значного щодо «Символу життя».**

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Бідність	18%	0	2%	0
2	Погрози, злість	20%	12%	2%	2%
3	Лінь	12%	4%	8%	0
4	Апатія, песимізм	24%	2%	12%	8%
5	Недомовки, тупість	10%	2%	4%	2%

Аналіз результатів окремо по кожній віковій групі дозволяє визначити зміни щодо визначення негативного до менш значного щодо символу життя протягом юнацького віку. Так, у студентів-українців на першому курсі в більшості роботах переважають зображення погрози, злісті, ліні, песимізму. Серед використаних кольорів переважають червоний, зелений, коричневий, чорний, синій, які характеризують активність, агресивність, турботливість, невпевненість.

У студентів-українців 3 курсу найбільш розповсюдженими є категорії «апатія, песимізм», «лінь», «тупість». Серед кольорів, які використовували досліджувані 3 курсу були червоний, коричневий, сірий, синій, фіолетовий.

В роботах студентів-українців 5 курсу розподіл означених вище рисунків дещо змінюється. У п'ятикурсників найбільш розповсюдженим негативним до менш значного щодо символу життя є апатія, песимізм, а кольори, які використовувались також є холодні - коричневий, сірий, темно синій, червоний.

Зправа від «Символу життя» знаходяться рисунки, які несуть зміст позитивного до символу життя. Представимо їх в таблиці 2.7 «Позитивне до символу життя».

Таблиця 2.7

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник позитивне
до «Символ життя»**

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Родина, кохання	50%	4%	18%	4%
2	Довіра, взаєморозуміння	14%	0	10%	4%
3	Щастя, радість	36%	14%	18%	4%
4	Підтримка	12%	2%	6%	0

Аналізуючи результати таблиці А7, нами було виділено 17 категорій рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.7): «Родина, кохання» - 50 % досліджуваних, «Щастя, радість» - 36% досліджуваних, «Довіра, взаєморозуміння» - 14% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Свобода», «Відпочинок», «Мир, спокій», «Дерево життя». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під назвою «Родина, кохання», було зображено саме родину, батьківську й свою майбутню, кохання також заражалось у вигляді серця та закоханих. «Щастя, радість» були відображені в посмішках, сонці, райдугах, квітах. Під категорією «Довіра, взаєморозуміння» були намальовані закохані та близькі в обіймах, рукопотискання та інші. Аналізуючи кольори, які були обрані для зображення символів, маємо відмітити, що переважали звісно, яскраві та теплі кольори.

Детальний аналіз показав, що в роботах студентів-українців 1 курсу переважають такі зображення як щастя, радість, родина, кохання. Серед використаних кольорів зустрічаються червоний, жовтий, зелений, синій, які вказують на активність, впевненість, радість у досліджуваних.

Серед рисунків в роботах студентів 3 курсу переважають категорії «родина, кохання», «щастя, радість» - безпосереднє зображення сердець, закоханих людей, поцілунків, дітей. Розробляючи означені рисунки студенти-українці використовували червоний, жовтий, зелений, синій,

фіолетовий кольори, які характеризують активність, радість, настрій, впевненість, незалежність.

В роботах студентів-українців 5 курсу переважають категорії «Родина, кохання», «Довіра, взаєморозуміння», «Щастя, радість», тобто ті категорії, які є найбільш значними в цьому віковому періоді. В роботі студенти-українці 5 курсу використовували такі кольори, як червоний, жовтий, зелений, синій, голубий, фіолетовий кольори, помаранчевий, ці кольори свідчать про позитивні емоції до визначеної категорії рисунків.

Вище за «Позитивне до символу життя» знаходяться рисунки, які несуть зміст позитивного до загального й важливого відносно символу життя. Представимо їх в таблиці А8 та 2.8 «Позитивне до загального й важливого».

Таблиця 2.8.

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник позитивне до загального й важливого щодо «Символу життя»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Родина, кохання	26%	8%	18%	-
2	Щастя, радість	24%	4%	14%	6%
4	Діти, здоров'я	22%	6	14%	2%

Аналізуючи результати таблиці А8, нами було виділено 20 категорій рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.8): «Родина, кохання» - 26 %досліджуваних, «Щастя, радість» - 24% досліджуваних, «Діти, здоров'я» - 22% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Безкінечність», «Досконалість», «Перемога», «Гроші, достаток», «Повний стакан з водою» в протизагальному напівпорожньому, про який ми вже згадували описуючи негативне до загального й важливого, тобто ці рисунки також несуть в собі філософський підтекст. В цьому випадку йдеться про повноту життя. Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під назвою «Родина, кохання»,

«Щастя, радість» також зображалися у вигляді вже згадуваних: родин, сердець, закоханих, посмішок та інших. «Гроші, достаток» намальованими купюрами, монетами, авто та будинками мрій. Серед кольорів, якими користувались досліджувані були в більшості теплі тони, але іноді зустрічались й холодні – червоний, зелений, жовтий, помаранчевий, голубий, коричневий.

Аналіз результатів окремо по кожній віковій групі дозволив визначити зміни щодо визначення позитивного до загального й важливого щодо символу життя. Так, у студентів-українців на першому курсі в більшості роботах переважають зображення кохання, здоров'я, радості, тобто те, що є важливим на початку юнацького віку. Також, значним є зображення родини. Серед використаних кольорів переважають теплі кольори – червоний, жовтий, помаранчевий, зелений, голубий.

В роботах студентів-українців 3 курсу найбільш розповсюдженими є категорії «родина, кохання», «щастя, радість». Серед кольорів, які використовували досліджувані 3 курсу були червоний, жовтий, помаранчевий, зелений, голубий.

В роботах студентів-українців 5 курсу розподіл означених вище рисунків дещо змінюється. У п'ятикурсників перевагу набрала категорія «щастя, радість» та «діти й здоров'я», що є пріоритетнішим на означеному віковому періоді, а кольори, які використовувались також є теплими - червоний, жовтий, помаранчевий, зелений, голубий, синій.

Нижче за «Позитивне до загального й важливого» знаходяться рисунки, які несуть зміст позитивного до менш значного. Представимо їх в таблиці А9 та 2.9 «Позитивне до менш значного».

Аналізуючи результати таблиці А8, нами було виділено 20 категорій рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі (див.рис.2.8): «Достаток, гроші» - 28% досліджуваних, «Щастя успіх» - 24 % досліджуваних, «Заспокоєння» - 16% досліджуваних, «Освіта, саморозвиток» - 10% досліджуваних та «Робота» - 10% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічались

такі категорії: «Перемога», «Шкідник», «Байдужість», «Повний місяць» та «Поєднання роботи і відпочинку». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під назвою «Достаток, гроші» досліджувані зображали ті речі, які на їх думку є достатком, тобто авто, будинки, гроші. В категорії «Робота» ми бачимо намальовані комфортні робочі місця та гідну, на їх думку, заробітною плату. Під назвою «Байдужість» намальована людина, яка не зважає на те, що коїться навколо неї, досліджуваний мав на увазі, що треба менш звертати увагу на незначні для нього речі й дії.

Таблиця 2.9

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник позитивне до менш значного щодо «Символу життя»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1.	Щастя, успіх	24%	4%	12%	8%
2.	Освіта, саморозвиток	10%	2%	6%	2%
3.	Робота	10%	-	6%	4%
4.	Достаток, гроші	28%	4%	16%	8%
5.	Заспокоєння	16%	4%	8	4%

Аналіз робіт студентів-українців 1 курсу свідчить, що переважають такі зображення як достаток, гроші, успіх, щастя. Серед використаних кольорів зустрічаються червоний, жовтий, зелений, синій, коричневий, які вказують на активність, впевненість, агресивність у досліджуваних.

В роботах студентів-українців 3 курсу переважають категорії «щастя, успіх», «достаток, гроші». Менш використаними виявилися категорії рисунків «Освіта, саморозвиток», «Робота». Розробляючи означені рисунки студенти-українці 3 курсу використовували червоний, жовтий, зелений, синій, коричневий, чорний кольори, які характеризують активність, радість, позитивний настрій, впевненість, незалежність особистості.

В роботах студентів-українців 5 курсу переважають категорії «Щастя, успіх», «Достаток, гроші», тобто ті категорії, які є найменш значними в

цьому віковому періоді. В своїх роботах студенти-українці 5 курсу використовували такі кольори, як червоний, жовтий, зелений, синій, голубий, фіолетовий, помаранчевий кольори, ці кольори свідчать про позитивні емоції до визначеної категорії рисунків.

На другій сторінці аркуша в центральному квадраті знаходяться рисунки із зображенням символу країни. Представимо їх в таблиці А10 та 2.10 «Символ країни».

Таблиця 2.10

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник
«Символ країни»**

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Символіка	38%	10%	20%	8%
2.	Поле, пшениця	14%	4%	6%	4%
3.	Одеса	12%	4%	8%	-

Аналізуючи результати таблиці А.10 нами було виділено 23-и категорії рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.10): «Символіка» - 38% досліджуваних, «Поле, пшениця» - 14% досліджуваних і «Одеса» - 12% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Багатство», «Закон і порядок», «Прогресу немає», «Незалежність», «Хочу жити в сильній країні», «Хороший керівник», «Ляпка», «Зірка» та «Поневолення». Це ті категорії малюнків, які у досліджуваних асоціюються з країною в якій вони живуть. І як вони вважають, ці рисунки дають її характеристику. Як наприклад категорія «Хочу жити в сильній країні», мається на увазі, що зараз країна в якій він чи вона живе, не є сильною. А в категорії «Поневолення» мається на увазі те, як ця людина себе почуває в країні, якій живе. Аналізуючи саме рисунки, які були віднесені до категорії «Символіка», ми можемо відмітити, що тут безпосередньо були зображені символи нашої країни це – герб та прапор.

Аналіз категорій рисунків «Символ країни» окремо в кожній віковій категорії дозволив виділити, що у студентів-українців 1 курсу переважають

рисунки з категорією «Символіка», тобто зображені прапор, карта країни, герб, зустрічаються також булава. Серед використаних кольорів є жовтий, голубий, тобто ті кольори, які символізують прапор України.

В роботах студентів-українців 3 курсу виділено перевагу також категорії «Символіка», де досліджували зображували прапор, герб. Кольорова гама представлена жовтим та голубим.

В роботах студентів-українців 5 курсу також переважають рисунки за категорією «Символіка», а використані кольори – жовтий та голубий.

Вище за «Символ країни», знаходяться рисунки які несуть зміст загального й важливого відносно символу країни. Представимо їх в таблиці A11 та 2.11 «Загальне й важливе до символу країни».

Таблиця 2.11

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник
загальне й важливе до «Символу країни»**

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Екологія	10%	4%	2%	4%
2	Стабільна економіка, достаток	28%	4%	10	4%
3	Свобода	14%	6%	6%	2%
4	Дружба з іншими країнами	16%	4%	6%	6%
5	Народ	6%	0	6%	0

Аналізуючи результати таблиці A11, нами було виділено також 23-и категорії рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.11): «Дружба з іншими країнами» - 16 %досліджуваних, «Стабільна економіка, достаток» - 28% досліджуваних, «Екологія» - 10% досліджуваних, «Народ» - 6% досліджуваних та «Свобода» - 14% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Райдуга», «Хороша медицина», «Повага», «Грошова купюра», «Жовч», «Пісня» і «Роз'єднаність». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під цими назвами були зображені рисунки безпосередньо

символами, знаками, назвами країн і їх символікою («Дружба з іншими країнами»). Зміст в яких більш бажане, тобто те, чого зараз немає, чого бажають нашій країні досліджувані. А ось рисунок, який був названий «Жовч» та зображений у вигляді плями - це навпаки, те що досліджуваний бачить в країні і чого хотів би позбутися.

Аналіз робіт студентів-українців 1 курсу дозволив виділити основні категорії рисунків стосовно загального й важливого до символу країни, а саме – «Свобода», яка є також досить значима для представників цього вікового періоду. Серед кольорів, які використовували досліджувані виступають червоний, жовтий, голубий, зелений, синій, які свідчать про впевненість, самостійність, наполегливість.

В роботах студентів-українців 3 курсу виділено перевагу категорії «Стабільна економіка, достаток», тобто те, чого на даний момент не вистачає країні, де живуть досліджувані, а менше всього вони зважають на екологію, яка також є достатньо значущою для країни. Кольорова гама представлена червоним, голубим, жовтим, зеленим та помаранчевим кольорами.

В роботах студентів-українців 5 курсу переважають рисунки за категорією «Дружба з іншими країнами», саме те, що відбувається в Україні – прагнення влади встановити стосунки з іншими країнами, а серед використаних кольорів – червоний, жовтий, помаранчевий, зелений, голубий, коричневий.

Нижче за «Загальне й важливе», знаходяться рисунки, які несуть зміст менш значного відносно символу країни. Представимо їх в таблиці А12 «Менш значне».

Аналізуючи результати таблиці А12, нами було виділено 25 категорій рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.12): «Екологія» - 14% досліджуваних, «Туристи» - 14% досліджуваних, «Здоров'я» - 12% досліджуваних, «Дім, їжа» - 14% досліджуваних та «Традиції» - 14% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Вступ до НАТО», «Євро 2012» та «Дружба».

Таблиця 2.12

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник менш значне до «Символу країни»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Екологія	14%	4%	8%	2%
2	Здоров'я	12%	4%	8%	0
3	Дім, їжа	14%	4%	6%	4%
4	Традиції	14%	2%	4%	8%
5	Туристи	14%	4%	4%	6%

Аналізуючи рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під назвою «Екологія» простежувалось, те що в нашій країні забруднена екологія, і вони вважають це недоліком, який треба виправити. «Туристи» - як те, чим ми можемо пишатись, як наші пам'ятки, які захоплюють й інших. Під назвами «Вступ до НАТО» та «Євро 2012» були намальовані позитивні сторони того, що при несуть нашій країні ці заходи, наприклад, були зображені хороші дороги та прибутки. Серед кольорів, які використовували студенти-українці були як теплі тони, так і холодні – червоний, жовтий, помаранчевий, зелений, синій, коричневий, чорний, сірий.

Аналіз робіт студентів-українців 1 курсу дозволив визначити основні категорії рисунків менш значного до символу країни до яких відносяться «Екологія», «Здоров'я», «Дім, їжа», «Туристи». При створенні зображень досліджувані використовували червоний, жовтий, помаранчевий, зелений, синій, коричневий кольори.

В роботах студентів-українців 3 курсу переважають рисунки за категоріями «Екологія», «Здоров'я», «Дім, їжа», що є найбільш значне для цього вікового періоду. Серед кольорів, якими користувалися досліджувані при створенні означених вище рисунків були червоний, жовтий, зелений, синій, коричневий, чорний, сірий.

В роботах студентів-українців 5 курсу переважають рисунки за категоріями «Традиції», «Туристи». Серед кольорів, якими користувалися

досліджувані при створенні означених вище рисунків були червоний, жовтий, зелений, синій, коричневий, чорний.

Зліва від «Символу країни», знаходяться рисунки, які несуть зміст негативного стосовно символу країни. Представимо їх в таблиці А13 «Негативне до символу країни».

Таблиця 2.13.

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник негативне до «Символу країни»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Корупція	10%	1	6%	2%
2	Війна	10%	4%	4%	1
3	Криза	24%	6%	6%	6%
4	Борги	16%	4%	10%	2%
5	Стихія	12%	4%	4%	4%
6	Бруд, безпорядок	14%	6%	4%	4%
7	Погана влада	14%	4%	8%	2%
8	Відсутність кохання	16%	6%	4%	6%

Аналізуючи результати таблиці А13 нами було виділено 21-а категорія рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.13): «Погана влада» - 14% досліджуваних, «Криза» - 24% досліджуваних, «Борги» - 16% досліджуваних, «Війна» - 10% досліджуваних, «Бруд, безлад» - 14% досліджуваних, «Відсутність кохання» - 16% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «Болото», «Пустота», «Фашисти», «Росія». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що під назвами «Погана влада», «Криза», «Борги», «Бруд, безпорядок», «Болото» зображені політики, нестача грошей у вигляді порожніх гаманців та забруднення навколишнього середовища у вигляді бруду. Це пов'язано з політичними обставинами в країні, це те, що спадає на думку сучасній молоді, це ті речі про які так багато говорять у засобах масової інформації, й у кожного формується своя думка з цього приводу.

Якщо говорити про кольори, які обиралися для малювання, то тут також ми простежуємо вже відому нам тенденцію з «Символу життя». Тобто в категорії негативне обираються більш темні олівці.

Аналіз робіт студентів-українців 1 курсу свідчить, що переважають такі зображення як бруд, безлад, криза, відсутність кохання. Серед використаних кольорів зустрічаються червоний, синій, коричневий, чорний, сірий, які вказують на негативне ставлення до означеної категорії рисунків у досліджуваних.

В роботах студентів-українців 3 курсу переважають категорії «борги», «погана влада», «корупція», «криза». Розробляючи означені рисунки студенти-українці 3 курсу використовували червоний, зелений, синій, коричневий, чорний кольори, які характеризують активність, негативізм, невпевненість, незалежність.

В роботах студентів-українців 5 курсу переважають категорії «Відсутність кохання», «криза», тобто те що найбільше турбує представників означеної вікової категорії. В своїх роботах студенти-українці 5 курсу використовували такі кольори, як червоний, синій, голубий, фіолетовий, коричневий, чорний кольори.

Вище за «Негативне до символу країни», знаходяться рисунки, які несуть зміст негативного до загального й важливого стосовно символу країни. Представимо їх в таблиці A14 «Негативне до загального й важливого».

Аналізуючи результати таблиці A14 нами було виділено 16 категорій рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі: «Стихія» - 20% досліджуваних, «Війна» - 20% досліджуваних, «Забруднення, погана екологія» - 16% досліджуваних, «Криза» - 14% досліджуваних, «Корупція, крадіжки» - 16 % досліджуваних, «Брехня, лицемірство» - 14% досліджуваних. Рідше за всі зустрічалися такі категорії: «Відчуженість», «Немає віри» та «Самотність». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями ми можемо відмітити, що під назвою «Стихія»

були намальовані урагани, повені та пожежі, тобто ті стихійні лиха які можуть дуже сильно нашкодити та привести до гибелі людей. На малюнку з назвою «Війна» була намальована переважно зброя. В категорії «Корупція, крадіжки» намальовані гроші (купюри), які на думку досліджуваних, в сучасному суспільстві мають аж занадто важливу роль.

Таблиця 2.14.

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник негативне до загального й важливого щодо «Символу країни»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Забруднення, погана екологія	16%	4%	6%	6%
2	Війна	20%	4%	12%	4%
3	Брехня, лицемірство	14%	4%	6%	4%
4	Стихія	20%	6%	8%	6%
5	Криза	14%	4%	6%	4%
6	Корупція, крадіжки	16%	6%	8%	2%

Визначено, що в роботах студентів-українців 1 курсу переважають такі категорії рисунків, як «Стихія», «Корупція, крадіжки». Серед використаних кольорів зустрічаються червоний, синій, коричневий, фіолетовий, чорний, сірий кольори.

В роботах студентів-українців 3 курсу визначено перевагу категорії «війна», «стихія», «корупція». Розробляючи означені рисунки студенти-українці 3 курсу використовували червоний, зелений, синій, коричневий, чорний, сірий кольори, які характеризують активність, негативізм, невпевненість, незалежність, агресивність.

В роботах студентів-українців 5 курсу переважають категорії «Забруднення, погана екологія», «стихія». В своїх роботах студенти-українці 5 курсу використовували такі кольори, як червоний, синій, фіолетовий, коричневий, чорний кольори.

Нижче за «Негативне до символу країни» знаходяться рисунки, які несуть зміст негативного до менш значного. Представимо їх в таблиці А15 та 2.15 «Негативне до менш значного».

Таблиця 2.15.

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник негативне до менш значного щодо «Символу країни»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Корить, лицемірство	14%	4%	6%	4%
2	Ворожість	16%	4%	8%	4%
3	Війна	12%	4%	4%	4%
4	Корупція	14%	4%	6%	4%
5	Забруднення екології	20%	6%	8%	6%

Аналізуючи результати таблицю А15 нами було виділено 19 категорій рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.15): «Забруднення екології» - 20% досліджуваних, «Користь, лицемірство» - 14% досліджуваних, «Корупція» - 14% досліджуваних, «Ворожість» - 16% досліджуваних, «Війна» - 12% досліджуваних. Рідше за всі зустрічалися такі категорії: «Бездіяльність», «Рабство», «Брехня», «Невідомість». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями ми можемо відмітити, що під назвою «Користь, лицемірство» малювалися маски. Під назвою «Корупція» - замальовані в чорний колір руки з грошима. В цих категоріях також переважають більш темні кольори.

Вивчення робіт окремо за кожною віковою групою дозволило визначити, що в роботах студентів-українців 1 курсу переважають такі категорії рисунків, як «Забруднення екології». Серед використаних кольорів зустрічаються червоний, синій, зелений, коричневий, фіолетовий, чорний кольори.

В роботах студентів-українців 3 курсу визначено, що найбільш використаними є категорії «Ворожість», «Забруднена екологія». В роботах студенти-українці використовували червоний, жовтий, зелений, синій,

коричневий, чорний кольори, які характеризують активність, негативізм, невпевненість, незалежність, агресивність.

В роботах студентів-українців 5 курсу переважають категорії «Забруднення, погана екологія», «стихія». В своїх роботах студенти-українці 5 курсу використовували такі кольори, як червоний, синій, фіолетовий, коричневий, чорний кольори.

Зправа від «Символу країни» знаходяться рисунки, які несуть зміст позитивного до символу країни. Представимо їх в таблиці А16 «Позитивне до символу країни».

Таблиця 2.16

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник позитивне до «Символу країни»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Життя	10%	4%	2%	4%
2	Надія	12%	4%	4%	4%
3	Радість	12%	4%	4%	4%
4	Діти	12%	4%	4%	4%
5	Традиції	10%	2%	6%	2%
6	Легке життя	14%	4%	8%	2%

Аналізуючи результати таблиці А16 нами було виділено 24-и категорії рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі: «Діти» - 12% досліджуваних, «Легке життя» - 14% досліджуваних, «Життя» - 10% досліджуваних, «Радість» - 12% досліджуваних. Рідше за всі зустрічалися такі категорії: «Прагнення», «Здобутки минулого», «Належність до групи», «Інтелект». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями ми можемо відмітити, що тут вже надається перевага більш яким, «теплим» кольорам. Під назвами «Життя», «Радість» зображалися квіти, райдуга, посмішки, сонце, тобто те, що на думку опитуваних може підняти настрій і все те, що дозволяє насолоджуватись життям. Під категорією «Легке життя» простежується теж філософський зміст, ми вже зустрічали такі рисунки в символах життя. Тут мається на увазі ставлення

людей, тобто намальовані посмішки, радісні обличчя які несуть зміст - «посміхнися проблемі, і вона вже не буде здаватися тобі такою складною».

Аналіз рисунків студентів-українців 1 курсу дозволив виділити, що пріоритетними категоріями були «Життя», «Надія», «Радість», «Легке життя». А серед використаних кольорів були лише теплі – червоний, жовтий, помаранчевий, зелений, голубий.

Студенти-українці 3 курсу використовували більш за все в роботах категорії «Легке життя», «Традиції». Кольори, якими користувались студенти-українці 3 курсу були жовтий, помаранчевий, зелений, голубий, фіолетовий.

Рисунки в роботах студентів-українців 5 курсу були віднесені в більшості до категорій «Життя», «Надія», «Радість», а кольори, які вони використовували були червоний, жовтий, помаранчевий, зелений, голубий, фіолетовий.

Вище за «Позитивне до символу країни», знаходяться рисунки, які несуть зміст позитивного до загального й важливого відносно символу країни. Представимо їх в таблиці А17 «Позитивне до загального й важливого».

Таблиця 2.17.

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник позитивне до загального й важливого щодо «Символу країни»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Чесна влада	14%	4%	8%	2%
2	Повага	10%	2%	6%	2%
3	Якісність	12%	2%	6%	4%
4	Винагорода	14%	4%	6%	4%
5	Хороша економіка	18%	4%	8%	6%
6	Щедрість	12%	4%	4%	4%

Аналізуючи результати таблиці А17, нами було виділено 26 категорій рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.17): «Хороша економіка» - 18% досліджуваних, «Винагорода» - 14% досліджуваних,

«Якісність» - 12% досліджуваних, «Чесна влада» - 14% досліджуваних. Рідше за всі, зустрічалися такі категорії: «США», «Європа», «Ще не все втрачено», «Долар». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що всі ці рисунки, які зображалися у вигляді грошей («Хороша економіка», «Винагорода»), графіків підйому («Якісність»), всі вони несуть зміст того, що хоче бачити сучасна молодь в своїй країні в майбутньому.

Вивчено роботи окремо за кожною віковою групою за показником позитивного до загального й важливого щодо символу країни, що дозволило визначити: в роботах студентів-українців 1 курсу переважають такі категорії рисунків, як «Чесна влада», «Винагорода», «Хороша економіка», «Щедрість». Серед використаних кольорів зустрічаються червоний, жовтий, зелений, голубий, фіолетовий кольори.

В роботах студентів-українців 3 курсу визначено, що найбільш використаними є категорії «Чесна влада», «Хороша економіка». В роботах студенти-українці 3 курсу використовували червоний, жовтий, зелений, синій, коричневий кольори, які характеризують активність, впевненість, незалежність, радість.

В роботах студентів-українців 5 курсу переважають категорії «Хороша економіка», «Якісність», «Винагорода». В своїх роботах студенти-українці 5 курсу використовували такі кольори, як червоний, жовтий, зелений, голубий, фіолетовий, коричневий, чорний кольори.

Нижче за «Позитивне до символу країни», знаходяться рисунки, які несуть зміст позитивного до менш значного відносно символу країни. Представимо їх в таблиці А18 «Позитивне до менш значного».

Аналізуючи результати таблиці А18 нами було виділено 25 категорій рисунків, серед них найбільшу перевагу набули такі (див.табл.2.18): «Робота» - 24% досліджуваних, «Гроші» - 16% досліджуваних, «Умови» - 12% досліджуваних, «Дружба» - 10% досліджуваних, «Люди» - 10% досліджуваних. Рідше за всі зустрічалися такі категорії: «Відпочинок»,

«Економічні зв'язки», «Щастя кожному», «Любіть країну!», «Турбота», «Кожному своє», «Є вибір», «Одеса», «Ми дружний єдиний народ». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відмітити, що вони також зображалися символічно, переважно якими кольорами. Досліджувані також вкладали зміст більш бажаного ніж існуючого. Якщо говорити, про що саме було зображене то під назвами «Робота» намальовані будівлі, робочі місця, «Умови» також робочі місця, гроші.

Таблиця 2.18.

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник
позитивне до менш значного щодо «Символу країни»**

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Робота	24%	6%	6%	6%
2	Дружба	10%	4%	0	6%
3	Гроші	16%	6%	6%	4%
4	Люди	10%	2%	4%	4%
5	Умови	12%	2%	4%	6%
6	Чесна освіта	10%	2%	4%	4%

Проаналізувавши отримані результати за методикою «Символ» можемо зробити наступний висновок: конструювання особистістю символу власного життя і символу своєї країни розглядається нами як життєтворчість.

Важливим є сам факт внутрішньої роботи особистості над осмисленням і переосмисленням, взаємоспіввіднесення індивідуальних життєвих цінностей і цінностей життя країни, узагальнюючим відображенням явищ навколишнього світу і себе у ньому. Особливості символу дозволяють через окремий образ дати цілісне уявлення про світ і цілісне уявлення про світ співвіднести з уявленням про своє життя і про себе як про суб'єкт діяльності [19;147].

Тож узагальнимо отримані результати, які ж символи переважали в нашому дослідженні. Символ життя: «Кохання», «Родина», «Квіти»,

«Щастя». Символ країни: «Символіка», «Поле, пшениця», «Одеса». Загальне й важливе стосовно символу життя: «Кохання», «Родина», «Краса світу». Загальне й важливе стосовно символу країни: «Дружба з іншими країнами», «Стабільна економіка, достаток», «Народ», «Свобода». Менш значне щодо символу життя: «Гроші», «Робота», «Освіта», «Друзі». Менш значне щодо символу країни: «Екологія», «Туристи», «Здоров'я», «Дім, їжа», «Традиції». Негативне до символу життя: «Печаль, біль», «Зрада», «Смерть». Негативне до символу країни: «Погана влада», «Криза», «Борги», «Війна», «Бруд, безпорядок», «Відсутність кохання». Негативне до загального й важливого стосовно символу життя: «Зрада, розлучення», «Шкідливі звички, хвороба», «Заздрість, злість», «Хаос, п'ятьма, крах». Негативне до загального й важливого стосовно символу країни: «Стихія», «Війна», «Забруднення, погана екологія», «Криза», «Корупція, крадіжки», «Брехня, лицемірство». Негативне до менш значного щодо символу життя: «Апатія, песимізм», «Погрози, злість», «Бідність», «Лінь». Негативне до менш значного щодо символу країни: «Забруднення екології», «Користь, лицемірство», «Корупція», «Ворожість», «Війна». Позитивне до символу життя: «Родина, кохання», «Щастя, радість», «Довіра, взаєморозуміння». Позитивне до символу країни: «Діти», «Легке життя», «Життя», «Радість». Позитивне до загального й важливого стосовно символу життя: «Родина, кохання», «Щастя, радість», «Діти, здоров'я», «Гроші, достаток». Позитивне до загального й важливого стосовно символу країни: «Хороша економіка», «Винагорода», «Якісність», «Чесна влада». Позитивне до менш значного щодо символу життя: «Достаток, гроші», «Робота», «Щастя успіх», «Освіта, саморозвиток». Позитивне до менш значного щодо символу країни: «Робота», «Гроші», «Умови», «Дружба», «Люди».

Аналіз символу свого життя і символу країни в їхньому взаємозв'язку, у сходженні від почуттєво-емоційного змісту до логічно-понятійного, в єдності конструктивної і деструктивної ліній розгортання сприяє поглибленню змісту ціннісних орієнтацій в суб'єктивному осмисленні їх

суб'єктом. Наприклад, проаналізувавши категорії «позитивного», тут як і стосовно символу життя так і символу країни виділялися категорії значного, бажаного, омріяного, кращого майбутнього.

Таким чином, ми бачимо, що візуалізація показала внутрішню роботу особистості в юнацькому віці, а саме студентської молоді, над осмисленням і переосмисленням, взаємоспіввіднесенням індивідуальних життєвих цінностей і цінностей життя країни, узагальнюючим відображенням явищ навколишнього світу і себе у ньому. Особливості візуального символу дозволили через окремий образ дати цілісне уявлення про світ і співвіднести з уявленням про своє життя і про себе як про суб'єкт діяльності.

2.2.2. Аналіз результатів дослідження змістового компоненту візуального образу світу у студентів Іраку

Для вивчення образу світу у студентів Іраку нами використовувалась методика «Символ». Одержані результати за методикою представлені в таблиці А19 та узагальнені результати в таблиці 2.19

Аналізуючи результати таблиці 2.19 було виділено 37 категорій рисунків символу життя у студентів-іракців. Серед них частіше за інші зустрічаються категорії (див.табл.2.19): «Любов» - 20% досліджуваних, «Свобода» - 14% досліджуваних, «Ірак - символ мого життя» - 12% досліджуваних та «Наука» - 12% досліджуваних. Рідше за інші зустрічалися категорії: «Люблю працювати» (2% досліджуваних), «Висоти Іраку» (2% досліджуваних), «Ірак - сад» (2% досліджуваних), «Після мене хоч потоп» (2% досліджуваних), «Змій душить Ірак» (2% досліджуваних), «Дерево в пустелі» (2% досліджуваних), «Я не люблю в'язницю» (2% досліджуваних). Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відзначити, що під назвою «Любов» найчастіше зображувалися

серця, а також квіти і пари. «Свобода» - розірвані кайдани, ланцюги які сковували карти Іраку, відкриті клітини, птахи які є символами свободи.

Таблиця 2.19

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник

«Символ життя»

№	Назва рисунка	Загальна кількість (%)	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Красота	10%	4%	4%	2%
2	Наука	12%	6%	2%	4%
3	Квіти	12%	4%	4%	4%
4	Свобода	14%	2%	6%	6%
5	Любов	20%	6%	4%	10%

Слід зазначити, що символи життя тісно переплітаються з символами країни. Можна сказати, що простежується патріотизм і бачення себе не окремо від своєї країни, а в безпосередньому взаємозв'язку з нею. Аналізуючи кольори, які були використані в малюнках, можна відзначити, що переважаючих конкретно відтінків світлих або темних тонів немає, рисунки зображувалися переважно в стриманих тонах.

Студенти Іраку 1 курсу навчання при зображенні символу життя використовували найчастіше категорії науки (6% досліджуваних) та любов (6% досліджуваних). В роботах використані такі кольори, як голубий, червоний, зелений і фіолетовий.

В роботах студентів-іракців 3 курсу переважають рисунки із зображенням квітки з кайданами, очей, іноді зустрічаються серця та зображення людей. Аналізуючи роботи, виявили що студенти-іракці 3 курсу використовують серед кольорів червоний, який свідчить про активність, збудливість; зелений, який характеризується душевною неуютністю, дратівливістю, дискомфортом (за Е.Т.Дорофєєвою, П.В.Яньшином); голубий кольори.

В роботах студентів-іракців 5 курсу переважають категорії рисунків щодо символу життя – Любов (10% досліджуваних) та свобода (6%

досліджуваних). Всі зображення розфарбовані або червоним кольором, або чорним з синім.

Аналізуючи рисунки зі змістом «загального і важливого» щодо «Символу життя», нами було виділено 32 категорії.

Серед них найчастіше зустрічалися такі: «світло, сонце» - 20% досліджуваних, «квітка» - 14% досліджуваних, «радість» - 14% досліджуваних, «сім'я, щирість» - 8% досліджуваних. Рідше за інші зустрічалися категорії: «машина», «я частина землі», «небо», «вікно», «не люблю прощення» і «подарунок Бога». Аналізуючи саме рисунки, названі вище виділеними категоріями, можемо відзначити, що під назвою «Світ, добро» були зображені переважно птахи, квіти. Аналізуючи кольори, якими були зображені рисунки, ми також відзначили, що яскраві кольори незважаючи на перевагу позитивних малюнків, тут також не домінують, крім малюнків категорії «Світло, сонце», оскільки тут переважно зображено сонце. Рисунки, що зустрічаються рідше за інші в основному, мали однойменну назву, крім терору під чиею назвою зображувалося зброя і заплутане життя, печаль, очі і сльози.

Результати представлені в таблиці 2.20 дозволили визначити кількість категорій рисунків загального й важливого до символу життя яка складає 32 категорії. Найбільш вживаними категоріями були світло – 20% досліджуваних, квітка – 14% досліджуваних, правдиве життя – 14% досліджуваних, зло, горе – 20% досліджуваних. Найменш використаними категоріями в роботах студентів-іракців виявлені наступні – дерева, рослини, люди, земна куля. Серед використаних кольорів в роботах студентів-іракців були як теплі – жовтий, червоний, помаранчевий, так і холодні кольори – коричневий, зелений, синій.

Найбільш використаними категоріями рисунків для визначення загального й важливого щодо символу життя у студентів-іракців 1 курсу були «зло, горе» (8% досліджуваних), «світло, сонце» (6% досліджуваних),

«квітка» (6% досліджуваних). Серед використаних кольорів були червоний, жовтий, голубий, зелений, синій, фіолетовий.

Таблиця 2.20

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник загальне й важливе до «Символу життя»

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Світло, сонце	20%	6%	10%	4%
2	Квітка	14%	6%	4%	4%
3	Спокійне, хороше, правдиве життя	14%	2%	4%	8%
4	Перепони, зло, горе	20%	8%	8%	4%
5	Радість	14%	4%	4%	6%

В роботах студентів-іракців 3 курсу переважають рисунки категорії «зло, горе» (8% досліджуваних), також серед зображень зустрічають земна куля поділена навпіл, дерева, квітки з кайданами, стріла. Студенти-іракці 3 курсу використовували в свої роботах наступні кольори червоний, жовтий, зелений, голубий, що свідчать про активність, збудливість, душевну неуютність, дратівливість, дискомфорт (за Е.Т.Дорофєєвою, П.В.Яньшином).

Категорії рисунків дещо змінюються в роботах студентів-іракців 5 курсу, а саме найбільш вживаною категорією виступає «спокійне життя» (8% досліджуваних), що свідчить про прагнення досліджуваних до змін у власному житті.

Нижче за рисунок «Символ життя» знаходяться рисунки, які несуть зміст менш значного, відносно «Символу життя». Представимо їх в таблиці 2.21 «Менш значне».

Аналізуючи результати таблиці 2.21, нами було виділено 33 категорії рисунків, серед них частіше за інші зустрічалися категорії (див.табл.2.21): "Життя" - 14 % досліджуваних, «Обмеження» - 16% досліджуваних,

«Страшне майбутнє» - 16% досліджуваних, «Радість, сім'я» - 14% досліджуваних, «Свобода, ключ» - 7% досліджуваних, «Спокій, сім'я» - 6% досліджуваних та «Квітка, птах» - 6% досліджуваних. Рідше за інші зустрічалися рисунки, пов'язані з категоріями: «Місяць», «Честь і релігія», «Сходи», «Половина книги» і «Суверенітет».

Таблиця 2.21

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник менш значного до «Символу життя»

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1.	Обмеження, не справедливість	16%	8%	4%	4%
2.	Страшне майбутнє, світ суворий	16%	2%	6%	8%
3.	Радість, життя	14%	4%	4%	6%

В роботах студентів-іракців 1 курсу переважає категорія рисунків менш значного до символу життя – «обмеження, не справедливість» (8% досліджуваних), під цима рисунками були зображені птахи, квіти, природа і люди. Аналізуючи колірну гаму всіх малюнків, що відносяться до розділу менш значуще щодо символу життя ми відзначили перевагу червоного (кров, рани, що кровоточать).

В роботах студентів-іракців 3 курсу переважають зображення менш значного до символу життя наступні – очі, природа, рослини, іноді зустрічаються квіти, розкрита книга. Серед використаних кольорів в роботах студентів-іракців 3 курсу були червоний, зелений, помаранчевий, голубий, фіолетовий, що характеризують досліджуваних як впевнених, агресивний, наполегливих у своїй справі.

В роботах студентів-іракців 5 курсу найбільш розробленою категорією рисунків є «страшне майбутнє» (8% досліджуваних), під яким були зображенні кайдани, ланцюги, зневічені люди, танки. Серед використаних

кольорів в роботах досліджуваних були червоний, синій, фіолетовий, що свідчить про агресивний настрій, наполегливість у своїй справі.

Зліва від «Символу життя» знаходяться рисунки, які несуть зміст негативного відносно «Символу життя». Представимо їх в таблиці 2.22 «Негативне до символу життя».

Таблиця 2.22

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник
негативне до «Символу життя»**

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Сльози	12%	4%	2%	6%
2	Вбивство	16%	6%	6%	4%
3	Унічтоження, крах	20%	4%	10%	6%
4	Горе, проблеми	16%	4%	4%	8%
5	Зброя	24%	8%	10%	8%
6	В'язниця	12%	4%	4%	4%
7	Перепони	20%	6%	8%	6%
8	Смерть	26%	10%	8%	8%
9	Несправедливість, немає результату	18%	6%	6%	6%

Аналіз малюнків зі змістом негативного до символу «життя» дав можливість виділити 33 категорії рисунків (див.табл. 2.22), серед них частіше за інші зустрічаються категорії: «Зброя» - 24% досліджуваних, «Вбивство» - 16% досліджуваних, «В'язниця» - 12% досліджуваних, «Сльози» - 12% досліджуваних, «Крах» - 20% досліджуваних, «Горе, проблеми» - 16% досліджуваних, «Перепони» - 20% досліджуваних, «Несправедливість, немає результату» - 18% досліджуваних та «Смерть, ріки крові» - 26% досліджуваних. Рідше за інші зустрічалися рисунки які відносяться до категорій: «Заклик», «Рабство», «Дім без людей», «Сироти», «Реєстрація», «Гроші», «Темрява».

У студентів першого курсу найбільш вживаними були категорії «зброя» (8% досліджуваних), «смерть» (6% досліджуваних). Серед рисунків

названих вище виділеними категоріями, можемо відзначити, що зображувалися ланцюга, решітки, очі зі сльозами. Рідше за інші зустрічалися рисунки, пов'язані з категоріями: «Шкідник», «Нехтування», «Ні милосердя», «Окупація». Аналізуючи кольори, якими були зображені рисунки ми відзначили, що тут переважали в основному темні, сірі кольори. Також дуже яскраво змальовані вбивства, зброя, кров, сльози.

В роботах студентів-іракців 3 курсу переважають рисунки щодо негативного до символу життя із зображенням кандалів, ланцюгів, пістолетів, автоматів, крові. Найбільш використаними кольорами в роботах студентів-іракців 3 курсу були червоний, коричневий, зелений, синій, штриховка – це означає, що досліджуваним притаманна глибока тоска, мрак, ненависть, траур, відчуття холодного

Аналізуючи рисунки в роботах студентів-іракців 5 курсу, можемо відзначити, що серед зображень негативного до символу життя були використані птахи в клітинах, кандали, кайдани, карта в ланцюгах, засохлі дерева, зів'яли квіти, пустеля, черв'як, який з'їдає корінь квітки.

Наступним в роботах студентів Іраку було зображення негативного до загального й важливого щодо символу життя. Одержані результати представлені в таблиці 2.23.

Аналіз таблиці 2.23 дозволив виділити в роботах студентів-іракців 40 категорій при створенні рисунків негативного до загального й важливого стосовно символу життя.

Найбільш використаними категоріями серед рисунків негативного до загального й важливого є «Темрява» - 30% досліджуваних, «Зброя» - 20% досліджуваних, «Невідомість» - 16% досліджуваних, «Перепони» - 16% досліджуваних. Найменш використаними є категорії «квітка», «серце», «любов». Серед використаних кольорів найбільш розповсюдженими були холодні кольори – сірий, чорний, коричневий, темно синій, іноді зустрічався й червоний, особливо при зображенні крові.

Таблиця 2.23.

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник негативне
до загального й важливого до «Символу життя»**

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1.	Темрява	30%	10%	10%	10%
2.	Перепони	16%	4%	4%	8%
3.	Зброя	20%	6%	8%	6%
4.	Горе, хвороба	12%	4%	2%	6%
5	Проблеми	14%	4%	6%	4%
6	Невідомість, не знання	16%	6%	6%	4%

В роботах студентів-іракців 3 курсу найчастіше зустрічались такі категорії рисунків негативного до загального й важливого як темрява, зброя, проблеми. При створенні цих зображень досліджувані використовували такі рисунки як дерева, ліса, очі, автомати, пістолети, дуже рідко зустрічались зображення квітки, людей, сердець. Серед кольорів в роботах студентів-іракців переважають штриховка, червоний, помаранчевий, коричневий, синій.

Серед категорій в роботах студентів-іракців 5 курсу слід відзначити «темряву» (10% досліджуваних), «перепони» (8% досліджуваних), які зображувались штриховкою всього квадрату, а серед кольорів були використані червоний, коричневий, синій, фіолетовий.

Наступним рисунком в роботах студентів-іракців є зображення негативного до менш значного щодо символу життя (див.табл. 2.24).

Аналіз таблиці 2.24 дозволив визначити особливості зображення негативного до менш значного щодо символу життя та виявити 45 категорій в створенні означеного показника. Так, найбільш використаними виявилися такі категорії (див.табл.2.24) «Темрява» - 28% досліджуваних, «Сльози» - 26% досліджуваних, «Уничтожение» - 24% досліджуваних, «Обмеження» - 20% досліджуваних, «Немає води» - 18% досліджуваних. Також були

використані і такі категорії, як окупація, приниження, відчай, невідомість, але їх кількість значна менша ніж вище названих.

В роботах студентів Іраку 1 курсу найбільше були використані категорії «знищення» (10% досліджуваних), «темрява» (10% досліджуваних). При зображенні означених категорій студенти Іраку використовували рисунки квітки, зброї, ланцюгів, людей, зображення води, сльози. В роботах студенти використовували більш холодні кольори, які свідчать про агресивність, відчайдушність, пустоту – коричневий, темно синій, штриховка, чорний, червоний.

Таблиця 2.24

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник негативне
до менш значного щодо «Символу життя»**

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1.	Окупація	14%	4%	6%	4%
2.	Знищення	24%	10%	8%	6%
3.	Сльози	26%	8%	12%	6%
4.	Приниження	12%	4%	4%	4%
5.	Крадіжка	24%	10%	8%	6%
6.	Темрява	28%	10%	12%	6%
7.	Немає води	18%	6%	6%	6%
8.	Невідомість	14%	4%	8%	2%
9.	Обмеження	20%	8%	8%	4%
10.	Відчай, розчарування	16%	6%	6%	4%

Аналізуючи роботи студентів-іракців 3 курсу ми визначили, що в роботах переважають такі категорії рисунків як невідомість, обмеження, зброя, крадіжка. Використаними зображенням означених категорій є квітка без стеблу, пістолет, автомат, танки, руки в ланцюгах. Кольори, якими користувались студенти-іракці 3 курсу були червоний, коричневий, зелений та помаранчевий.

В роботах студентів-іракців 5 курсу переважають категорії зображення негативного до менш значного – «сльози» (6% досліджуваних), «темрява» (6% досліджуваних). Серед кольорів були використані червоний, коричневий, чорний, фіолетовий.

Зправа від «Символу життя» знаходяться рисунки, які несуть зміст позитивного до символу життя. Представимо їх в 2.25 «Позитивне до символу життя».

В результаті аналізу рисунків зі змістом «позитивного до символу життя» нами було виділено 36 категорій в роботах студентів-іракців (див.табл.2.25). Серед них частіше за інші зустрічалися категорії: «Світло, сонце» - 26% досліджуваних, «Любов, щирість» - 24% досліджуваних, «Справедливість» - 22% досліджуваних, «Надія» - 20% досліджуваних, «Вода, дощ» - 18% досліджуваних. Рідше за інші зустрічалися такі категорії, як «Квіти, аромат» «Толерантність», «Плутанина», «Все ілюзія», «Релігія, віра», «Таємничість». Так, «Толерантність» - зображена у вигляді квітки, «Все ілюзія», «Релігія, віра», «Таємничість» зображались у вигляді святої книги, квітів, людей, дерев, рисунки сонця, всіляких ламп, світанки, схід сонця, під назвою «Любов, щирість», були зображені серця, половинки серця, квіти. Аналізуючи кольори, які були обрані для зображення малюнків в цій категорії, можемо відзначити, що переважали «яскраві» «теплі» тони, що в принципі логічно для даної категорії малюнків.

В роботах студентів-іракців 1 курсу в роботах найбільш використаними були категорії зображення позитивного до символу життя – «любов» (8% досліджуваних), «світло» (8% досліджуваних). Серед кольорів, які використовували досліджувані були жовтий, помаранчевий, голубий, зелений, червоний, рожевий.

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник позитивне
до «Символу життя»**

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1.	Радість	16%	6%	4%	6%
2	Вода	18%	6%	6%	6%
3	Добро	16%	4%	8%	4%
4	Любов	24%	8%	8%	8%
5	Надія	20%	6%	8%	6%
6	Справедливість	22%	6%	10%	8%
7	Світло	26%	8%	10%	8%
8	Будівництво	16%	4%	4%	8%

В роботах студентів-іракців 3 курсу переважають наступні категорії: «Світло» - 10% досліджуваних, «Справедливість» - 10% досліджуваних «Любов» - 8% досліджуваних, «Добро» - 8% досліджуваних, «Надія» - 8% досліджуваних. При зображенні цих категорій досліджувані використовували рисунки рози, квітки, серця, природи, голуба, ноги в ланцюгах. Серед кольорів, які використовували студенти-іракці 3 курсу є жовтий, червоний, зелений, голубий.

В роботах студентів-іракців 5 курсу переважають рисунки таких категорій як «світло» - 8% досліджуваних, «Любов, повага» - 8% досліджуваних, «Справедливість» - 8% досліджуваних, «Будівництво» - 8% досліджуваних. Рідше за інші зустрічалися рисунки, пов'язані з категоріями: «Автономія» - метелик, «Справедливість», «Чесність, совість», «Засуха», «Допомога», «Сила, влада» - зображувалося кистю руки. Аналізуючи самі рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відзначити, що під назвою «Все буде добре, гарне життя» в основному зображувалися, квіти і пальми. «Молитва» - намальована молитвенна книга, «Толерантність» - зображена у вигляді квітки, «Гроші» - зображувалися грошовими купюрами.

Кольори, які використовували студенти-іракці 5 курсу були жовтий, червоний, зелений, голубий, помаранчевий, тобто це свідчить про спокій, впевненість, врівноваженість, прояв творчих сил при створенні рисунків означеної категорії.

Вище за «Позитивне до символу життя» знаходяться рисунки, які несуть зміст позитивного до загального й важливого. Представимо їх в таблиці 2.26 «Позитивне до загального й важливого».

Таблиця 2.26.

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник позитивного до загального й важливого щодо «Символу життя»

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Любов	28%	10%	12%	6%
2	Радість	34%	10%	14%	10%
3	Вода	30%	10%	8%	12%
4	Світло	36%	12%	12%	12%
5	Прогрес	14%	4%	6%	4%
6	Будівництво	28%	6%	6%	10%
7	Надія	22%	4%	10%	8%
8	Свобода	24%	8%	8%	8%

Аналіз рисунків зі змістом «позитивного до загального й важливого щодо символу життя» нами було виділено 41 категорія в роботах студентів-

іракців (див.табл.2.26). Серед них частіше за інші зустрічалися категорії: «Вода» - 30% досліджуваних, «Любов» - 28% досліджуваних, «Прогрес» - 14% досліджуваних, «Будівництво» - 28% досліджуваних, «Свобода» - 24% досліджуваних. Серед кольорів, які були використані в рисунках переважають «теплі» тони – жовтий, помаранчевий, червоний, рожевий, голубий.

В роботах студентів-іракців 1курсу найбільш використаними були категорії зображення позитивного до загального й важливого до символу життя – «любов» (10% досліджуваних), «світло» (10% досліджуваних), «радість» (10% досліджуваних). Серед кольорів, які використовували досліджувані були жовтий, помаранчевий, голубий, зелений, червоний, рожевий.

Аналізуючи роботи студентів Іраку 3 та 5 курсів ми також спостерігаємо, що серед найбільш використаних категорій зустрічаються «любов» (14% досліджуваних), «світло» (14% досліджуваних), «радість» (12% досліджуваних), а також «будівництво» та «надія» що є найбільш значущим для досліджуваних.

Нижче за «Позитивне до загального й важливого» знаходяться рисунки, які несуть зміст позитивного до менш значного. Представимо їх в таблиці 2.27 «Позитивне до менш значного».

Таблиця 2.27

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник позитивне до менш значного щодо «Символу життя»

№	Назва рисунка	Загальна кількість категорій (%)	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1.	Сонце, світло	32%	10%	10%	12%
2.	Невідомість	16%	6%	4%	6%
3.	Воля	24%	8%	10%	6%
4.	Радість	34%	10%	14%	10%
5.	Вода	18%	4%	8%	6%
6.	Світ	28%	12%	12%	14%
7.	Надія	14%	2%	6%	6%
8.	Щастя	14%	4%	6%	4%
9.	Любов	18%	6%	6%	6%
10.	Батьки, рідний дім	14%	8%	2%	4%
11.	Будівництво	16%	6%	4%	6%
12.	Щастя	18%	6%	8%	4%

Аналізуючи результати таблиці 2.27, нами було виділено 40 категорій рисунків в роботах студентів Іраку. Серед них найбільшу перевагу одержали такі: «Сонце, світло» - 32% досліджуваних, «Радість» - 34% досліджуваних, «Світ» - 28% досліджуваних, «Воля» - 24% досліджуваних. Рідше всі зустрічалися наступні категорії: «Мультфільми», «Прапор», «Очі», «Машина», «Вчитися на помилках», «Гроші». Аналізуючи саме рисунки, які були названі вище виділеними категоріями, ми можемо відзначити, що за назвою «Статок, гроші», досліджувані зображували ті речі, які на їхню думку є статком, тобто авто, будинок, гроші. У категорії «Робота» ми бачимо намальовані комфортні робочі місця й гідну, на їхню думку, заробітній платі. За назвою «Байдужність» намальована людина, яка не зважає на те, що діється довкола неї, досліджуваний мав на увазі, що треба менше звертати уваги на незначні для нього речі й дії.

Серед кольорів, які використовували досліджувані були як теплі тони, тобто жовтий, червоний, помаранчевий, так і холодні тони – коричневий, темно синій, зелений.

Аналіз робіт студентів-іракців 3 та 5 курсу дозволив виділити найбільш використані категорії рисунків позитивного до менш значного щодо символу

життя – «Радість» (14% досліджуваних), «Світ» (12% досліджуваних), «Сонце, світло» (14% досліджуваних), найменш використаними категоріями в роботах студентів-іракців 3 та 5 курсу є гроші, прогрес, друзі, природа. Серед кольорів, які використовували досліджувані найбільш розповсюдженими були жовтий, голубий, зелений, червоний.

Наступним показником за методикою «Символ» було створення рисунку «Символ країни», результати якого представлені в таблиці 2.28.

Аналізуючи результати таблиці 2.28, нами було виділено 33 категорії рисунків «Символу життя». Серед них частіше за інші зустрічаються категорії: «Ірак мій дім» - 30% досліджуваних, «Ірак в моєму серці» - 28% досліджуваних, «Ірак як сонце, світло, свічка» - 28% досліджуваних, «Прапор, карта» - 28% досліджуваних. Рідше за інші зустрічалися рисунки, пов'язані з категоріями: «Ірак, згасла свічка», «Життя, життя через смерть», «Ірак як лікарня», «Знищення прапора», «Ірак - річка».

Таблиця 2.28

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник «Символ країни».

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	На 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Ірак мій дім	30%	4%	10%	16%
2	Ірак в моєму серці	28%	10%	4%	14%
3	Ірак як сонця світ, свіча	28%	8%	12%	8%
4	Прапор, карта	28%	12%	10%	6%

Аналізуючи саме рисунки, названі вище виділеними категоріями ми можемо відзначити, що в даному розділі студентами-іракцями 1,3,5 курсів зображувалися не тільки символіка своєї країни, були порушені глобальні проблеми цієї країни і людей які живуть в ній. Також яскраво простежується безпосереднє співвіднесення себе зі своєю країною, і як ми вже помітили в символах життя, переживання проблем своєї країни як своїх особистих

проблем, проблем своєї сім'ї. Узагальнивши все це можна говорити про патріотичність молодого покоління цієї країни.

Слід зазначити, що символи життя тісно переплітаються з символами країни. Можна сказати, що простежується патріотизм і бачення себе не окремо від своєї країни, а в безпосередньому взаємозв'язку з нею. Аналізуючи кольори, які були використані в малюнках, можемо відзначити, що переважаючих конкретних відтінків світлих або темних тонів немає, рисунки зображувалися переважно в стриманих тонах.

Таблиця 2.29

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник загальне й важливе до «Символу країни».

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	На 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Війна, уничтожение	24%	8%	10%	6%
2	Ірак – мій дім	18%	4%	6%	8%
3	Прапор	30%	10%	12%	8%
4	Серце	14%	4%	8%	2%
5	Висота Іраку, Ірак гарний	12%	4%	6%	2%
6	Майбутнє, сила	10%	2%	2%	6%

Аналізуючи рисунки зі змістом «загального й важливого» відносно «Символу країни», нами було виділено 42 категорії. Серед них найчастіше зустрічалися такі: «прапор» - 30%, «війна» - 24 % досліджуваних, «Ірак мій дім» - 18 % досліджуваних, «серце» - 14 % досліджуваних. Рідше інших зустрічалися категорії: «я частина землі», «піднебіння», «не люблю прощення».

Аналізуючи рисунки студентів 1, 3, 5 курсів, названі вище виділеними категоріями, можемо відзначити, що за назвою «Війна» були зображені

переважно танки, зброя, колюча проволочка, кров; за назвою «Ірак мій дім» - будівлі, парки, домівки, мечеть.

Аналізуючи колір, якими були зображені рисунки в роботах студентів 1,3,5 курсів, ми також відзначили, що домінують темні, холодні кольори. Рисунки, що зустрічаються рідше інших в основному, мали однойменна назву, крім терору під чиєю назвою зображувалася зброя й життя запутане ниткою, сум, очі й сльози.

Нижче малюнків «Символу країни» перебувають рисунки зі змістом «менш значимого» відносно «Символу країни» (див.табл.2.30).

Аналізуючи результати таблиці 2.30 нами було виділено 33 категорії рисунків. Серед них частіше інших зустрічалися категорії: «Любов,добро» - 30 % досліджуваних, «Мир, щастя» - 36 % досліджуваних, «Прапор» - 18 % досліджуваних. Рідше інших зустрічалися рисунки, що ставляться до категорій: «Честь і релігія», «Сходи» й «Суверенітет».

Таблиця 2.30

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник менш значне до «Символу країни»

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	На 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Любов, добро	30%	10%	12%	8%
2	Немає будівництва, немає відповідей	14%	6%	4%	4%
6	Прапор	18%	4%	8%	6%
7	Ірак – мій дім	14%	4%	6%	4%
8	Мир, щастя	36%	12%	14%	10%
9	Сльози, темрява	16%	4%	6%	6%

Детальний аналіз рисунків в роботах студентів 1,3,5 курсів дозволив визначити, що за назвою «Мир, щастя» зображувалися квіти, природа, люди. Інші рисунки в основному мали однойменну назву. Аналізуючи колірну гаму всіх рисунків, що ставляться до розділу менш значиме щодо символу життя, ми відзначили, переваги червоного (кров, що кровоточать рани).

В таблиці 2.31 представлені узагальненні результати методики «Символ» за показником негативного до «Символу життя».

Аналіз малюнків зі змістом «негативного до символу життя» дав можливість виділити 33 категорії. Серед них частіше інших зустрічались категорії: «Війна» - 30 % досліджуваних, «Тероризм» - 28 % досліджуваних, «Обмеження» - 24 % досліджуваних й «Лужі крові» - 28 % досліджуваних. Рідше інших зустрічались рисунки стосовні до категорій: «Заклик», «Рабство», «Будинок без людей», «Сироти», «Реєстрація», «Гроші».

Таблиця 2.31.

**Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник
негативного до «Символу країни»**

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	На 1 курсі	на 3 кур сі	на 5 курсі
1	Війна	30%	12%	12%	6%
2	Тероризм	28%	10%	10%	8%
3	Обмеження	24%	8%	6%	10%
4	Лужи крові, кров	28%	10%	12%	6%

Аналізуючи саме рисунки, названі вище виділеними категоріями, можемо відзначити, що за назвою «Рабство» зображувалися ланцюги, ґрати, за назвою «Сироти» - очі зі сльозами, «Гроші» зображувалися грошовими купюрами. Також, зустрічались рисунки, що ставляться до категорій:

«Шкідник», «Зневага», «Немає милосердя», «Окупація». Аналізуючи колір, яким були зображені рисунки ми відзначили, що тут переважали в основному темні, сірі кольори. Також дуже яскраво змальовані вбивства, зброя, кров, сльози в роботах студентів-іракців 1,3,5 курсів.

В таблиці 2.32 представлені результати за методикою «Символ» - показник негативного до менш значного щодо символу країни.

В результаті аналізу рисунків зі змістом «негативне до менш значного до символу країни» нами було виділено 37 категорій. Серед них частіше інших зустрічались категорії: «Окупація» - 16% досліджуваних, «Сльози» - 16 % досліджуваних, «Темрява» - 16 % досліджуваних, «Крадіжка» - 16 % досліджуваних. Рідше інших зустрічались рисунки, що ставляться до категорій: «Плутанина», «Толерантність» - зображена у вигляді квітки, «Все ілюзія», «Автономія» - метелик, «Справедливість», «Чесність, совість», «Посуха», «Допомога», «Будівництво». «Сила, влада» - зображувалося кистю руки.

Таблиця 2.32

Результати за методикою «Символ» - показник «Негативне до менш значного»

№	Назва малюнка	Загальна кількість (%)	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі
1	Окупація	16%	8%	4%	4%
2	Знищення	16%	2%	6%	8%
3	Сльози	14%	4%	4%	6%
4	Приниження	16%	8%	4%	4%
5	Крадіжка	16%	2%	6%	8%
6	Темрява	14%	4%	4%	6%
7	Немає води	16%	8%	4%	4%
8	Невідомість	16%	2%	6%	8%
9	Обмеження	14%	4%	4%	6%
10	Відчай, розчарування	16%	8%	4%	4%

Аналізуючи кольори, які були обрані для зображення малюнків у цій категорії, можемо відзначити, що переважали «холодні» тони, що є логічним для даної категорії малюнків.

Аналіз символу свого життя і символу країни в їхньому взаємозв'язку, у сходженні від почуттєво-емоційного змісту до логічно-понятійного, в єдності конструктивної і деструктивної ліній розгортання сприяє поглибленню змісту ціннісних орієнтацій в суб'єктивному осмисленні їх суб'єктом.

Виходячи з одержаних результатів дослідження, ми бачимо, що *сучасна молодь Іраку живе проблемами, які випали на долю їх країни, а також проблемами, які хвилюють молодь всього світу. Необхідно зазначити, що всім символам, які досліджувались притаманна надзвичайна образність. На образ світу сучасної молоді Іраку впливають, як вікові особливості, національні традиції, етнічні погляди та релігійність, так і знання, освіта, можливість спілкування за допомогою сучасних технологій з молоддю інших країн.*

2.3. Аналіз результатів дослідження семантики візуального образу в юнацькому віці

2.3.1 Аналіз результатів дослідження семантики візуального образу світу у студентів України

Дослідження особливостей семантики візуального образу у студентів 1,3,5 курсів України відбувалося за допомогою модифікованого варіанту методики Трансформації візуального образу С.М.Симоненко (див.табл.2.32)

Таблиця 2.32

Результати дослідження за методикою ТВО у студентів України

Групи досліджуваних	Виразність кольору	Виразність форми
Студенти 1 курсу	3,7	3,1

Студенти 3 курсу	4,2	3,9
Студенти 5 курсу	4,4	4,4

Результати таблиці 2.32 вказують, що у студентів 1 курсу в роботах при створенні зображення Іраку використовувалося більше кольору, ніж форми, тому що колір надає більше можливостей для семантичної інтерпретації.

Так, при створенні зображення України студенти-жінки першого курсу використовували в роботах такі геометричні фігури як коло, трикутник, квадрат. Серед кольорів були задіяні жовтий, помаранчевий, голубий, зелений. Студентами-жінками були створенні такі зображення як люди в лісі, людина, природа, сонце, пейзажі, іноді зустрічаються абстрактні рисунки із зображенням геометричних фігур, наділених кольором і розташованих в хаотичному порядку на папері.

Дещо відрізняються зображення України у студентів-чоловіків 1 курсу, які в роботі використовували більш абстрактні зображення. Так, студенти-чоловіки використовували в роботі такі геометричні фігури як коло та трикутник. Серед кольорової гами було використано як позитивні, так і негативні кольори: жовтий, помаранчевий, голубий, синій, червоний, зелений, коричневий.

Створення образу Іраку у студентів-жінок 1 курсу характеризується використанням більше холодних кольорів, що свідчать про неспокійність щодо ставлення до даної країни. А серед фігур використані більше прямокутник та квадрат. Серед зображень використовувались досліджуваними жінка в поранжі, нафта, зелена країна, набір геометричних фігур.

В роботах студентів-чоловіків 1 курсу при створенні зображення Іраку виділені такі рисунки, як військові дії, нафта, дим, каран, мечеть. Використані в роботах студентів-чоловіків 1 курсу такі геометричні фігури як квадрат, трикутник та прямокутник, які характеризують непослідовність, хаотичність.

У студентів-чоловіків 1 курсу кольоровий спектр представлений такими кольорами, як коричневий, зелений, жовтий, голубий, фіолетовий, червоний, помаранчевий, які символізують більше негативні тенденції.

Отже, ми спостерігаємо в роботах студентів 1 курсу, що створюючи образ власної країни, а саме України досліджувані використовували такі геометричні фігури як коло, квадрат та трикутник в поєднанні з такими кольорами як жовтий, червоний, зелений, помаранчевий. Обрання такої кольорової гами в поєднанні з формою можна пояснити спираючись на дослідження ряду авторів (П.В.Яньшин, Klar, F.Birren, J.Itten). А саме, жовтий символізується трикутником (за J.Itten) і свідчить про активність, червоний символізується квадратом (за F.Birren), зелений асоціюється зі сферичним трикутником як поєднання кола та трикутника (за J.Itten). При створенні зображення Іраку студенти-українці 1 курсу використовували такі форми як квадрат та прямокутник в поєднанні з такими кольорами як червоний, коричневий, синій, фіолетовий. Обрання таких форм та кольорів можна пояснити тим, що червоний символізується квадратом та суб'єктивне враження якого є інтенсивність, ярість (за F.Birren), саме цей колір, як показано в роботах Ч.О.Ізмайлова, Н.Н.Волкова викликає сильну активацію емоційного стану незалежно від того, позитивне чи негативне. Саме цим можна пояснити вибір означеного кольору досліджуваними при створенні зображень як України, так і Іраку.

Синій колір символізується колом (за F.Birren), але в роботах студентів його використання поєднано з формами трикутника та квадрата. Саме цей колір свідчить про щось темне, якраз таке розуміння країни Іраку складається у української молоді. Використання фіолетового кольору було також в рамках форм трикутника та квадрата, який характеризується тривожним настроєм відносно до іншої країни (О.В.Сафуанова). саме це спостерігається в рисунках досліджуваних. А використання в роботах коричневого кольору свідчить про негативне ставлення до країни Іраку, що підтверджується й самими рисунками.

У студентів 3 курсу виявлено особливості використання як кольору, так і форми при створенні зображення країн. Детальний аналіз результатів дозволив виявити гендерні особливості образу України та Іраку у досліджуваних. Так, студенти-жінки 3 курсу при створенні образу України використовували всі геометричні фігури та наступні кольори: червоний, жовтий, помаранчевий, голубий, зелений, це свідчить про сприйняття власної країни як гармонійної. В зображеннях були такі рисунки – дім, люди, прапор, українська природа.

Студенти-чоловіки 3 курсу при створенні образу України використовували такі рисунки, як дім, зелену Україну, картини з пейзажем, прапор, людей. В роботі використовувались всі геометричні фігури, найбільш вживаними були трикутник та прямокутник, отже, лідерство країни та незадоволеність тим, що немає лідерства реального. Серед кольорів, які використовували досліджувані були голубий, зелений, червоний, жовтий, синій.

Детальний аналіз результатів зображення образу Іраку дозволив визначити, що студенти-жінки 3 курсу малювали квіти, зброю, нафту, прапор. В роботах користувались такими геометричними формами як прямокутник, трикутник, квадрат та коло, але в порівнянні зі студентами першого курсу в роботах більше переваги віддавалось вже прямокутнику та квадрату, що характеризує дисгармонійність та неспокій. Серед використаних кольорів студентами-жінками були такі – синій, фіолетовий, червоний, коричневий, штриховка.

Студенти-чоловіки 3 курсу при створенні образу Іраку використовували всі геометричні фігури. Серед малюнків частіше зустрічаються дім з людиною, сонце, зброя, танки. Серед кольорів, якими користувались дослідженні можна відзначити коричневий, червоний, фіолетовий, синій, штриховка, тобто холодні кольори, що свідчать про неспокій та відчайдушність.

Узагальнюючи аналіз зображень країн України та Іраку у студентів-українців 3 курсу ми можемо говорити, що при створенні образу обох країн досліджувані використовували всі геометричні фігури, а саме коло, квадрат, трикутник та прямокутник. Але є різниця у використанні кольорів при зображенні означених країн. Так, при створенні образу України в більшості роботах використаний червоний, жовтий, помаранчевий, зелений, голубий кольори, які і символізуються вище названими формами, що свідчить про волюві якості, сяяння життя, позитивне ставлення до власної країни, високі моральні оцінки. А зображення Іраку супроводжується синім, коричневим, червоним кольорами, тобто відображають насторожене ставлення до країни Іраку.

Студенти 5 курсу також користувались при створенні зображень України та Іраку як формою, так і кольором.

Проведено детальний аналіз результатів щодо створення зображення кожної країни окремо та виявлено, що студенти-жінки 5 курсу при зображенні України використовували всі надані геометричні фігури, зображували поляну з квітами, пейзаж, дім з людьми, закоханих людей, місто, прапор. Серед кольорів, які використовувались в роботі цих досліджуваних були саме позитивні - червоний, зелений, помаранчевий, голубий, жовтий.

Студенти-чоловіки 5 курсу при створенні образу України дали такі зображення: прапор, домівки, місто, ліса та гори. Кольори, якими користувались досліджувані були позитивні – червоний, жовтий, голубий, зелений, помаранчевий.

Студенти-жінки 5 курсу в роботах при зображенні образу Іраку користувалися кольором та формою. Ними були представлені такі зображення Іраку: хаотично розташовані геометричні фігури, жінка одягнена в поранжу, свята книга, нафта, образ війни. Кольори, які використовували студенти-жінки 5 курсу є фіолетовий, червоний, коричневий, синій, чорний.

Студенти-чоловіки 5 курсу при створенні образу Іраку використовували всі геометричні фігури, але найбільш задіяні були трикутник, квадрат та прямокутник. Рисунки, які пропонували досліджувані наступні - обличчя жінки в поранжі, мечеть, війна, зброя, бочки з нафтою, іноді зустрічаються зображення військових у вигляді миротворців з України. Серед кольорів використані червоний, зелений, фіолетовий, коричневий, синій.

Узагальнення результатів у студентів 5 курсу свідчить, що вони використовували всі геометричні фігури при створенні образу як України, так і Іраку, але кольорова гама є різною. При зображенні України студенти-українці використовували жовтий, зелений, помаранчевий, голубий, червоний кольори, що свідчить про активність, діяльність, ініціативність, комфорт. При створенні образу Іраку досліджувані використовували такі кольори як фіолетовий, чорний, коричневий, синій, що свідчить про відношення до іншої країни як тривожне, насторожене ставлення.

Отже, ми можемо говорити, що при створенні зображень образу України студенти-українці через семантику форми та кольору виражають політичні погляди, патріотизм та національні традиції, а при зображенні Іраку використовують політичні та релігійні погляди, при цьому приписують «чужому» простору відчужені від людини властивості, з якими необхідно вміти будувати стосунки. Виявлено, що студенти-українці огорожують «свій» світ від «чужого» знаковими предметами та діями, створюючи кордони між країнами. На розділення простору світу на «свій» та «чужий» вказував Б.Ф. Поршнев у своїх дослідженнях, де розглядав що людина відкрила саму себе у світі через розділення світу на «вони» та «ми» [110].

Для визначення відмінностей показників в роботах студентів 1,3,5 курсів нами було використано критерій Стьюдента (див.табл 2.33)

Таблиця 2.33

**Значущість відмінностей показників виразності образу у
студенти України (за методикою ТВО)**

Групи досліджуваних, що порівнюються (N=50)			
Критерій Стьюдента	1/3	3/5	1/5
t (форма)	2,86	4,23	2,67
Підвищення оцінок	знач.	знач.	знач.
t (колір)	3,17	1,5	3,18
Підвищення оцінок	знач.	незнач.	знач.
$t_{кр} = 1,98, p < 0,05$			

Перевірка відмінностей кількісних показників виразності форми в усіх вікових групах показала статистично значущу відмінність між оцінками у студентів 1 та 3 курсів ($t=2,86$, при $t_{кр}=1,98$, $p < 0,05$), 3 та 5 курсів ($t=4,23$, при $t_{кр}=1,98$, $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=2,67$, при $t_{кр}=1,98$, $p<0,05$), тобто використання форми при створенні образу зростає відповідно віку.

Статистично незначущою виявилась відмінність між показниками виразності кольору у студентів 3 та 5 курсів ($t=1,5$, при $t_{кр}=1,98$, $p<0,05$). Статистично значуща відмінність є між оцінками виразності кольору у студентів 1 та 3 курсів ($t=3,17$, при $t_{кр}=1,98$, $p < 0,05$), 1 та 5 курсів ($t=3,18$, при $t_{кр}=1,98$, $p<0,05$), тобто зростає відповідно до віку використання кольору в створенні образів.

Отже, ми можемо зробити висновки, що в створенні образу світу студенти-українці використовують політичні, релігійні та етнічні погляди, та виражають їх використовуючи форму та колір.

Також, дослідження образу іншої країни у досліджуваних нами було використано розроблений опитувальник, результати за яким представлені в таблиці Б (див.додаток Б)

Аналіз таблиці Б1 дозволяє говорити, що у відповідях студентів-українців використано значна кількість відповідей щодо місця знаходження Іраку, а саме – 13 категорій, серед яких найбільш вживаними відповідями були Азія (35%), Європа (25%), Євразія (25 %).

Щодо визначення національної мови в країні, то студенти-українці виділили 5 основних категорій, серед яких арабський (70%), албанський (8%), іракський (6%), іврит (8%), мусульманський (8%).

Відповіді на питання щодо домінуючої релігії в країні Ірак студенти-українці дали дві категорії відповідей, а саме іслам (60%) та мусульманство (40 %).

Щодо миролюбивості та агресивності чужої країни студенти-українці оцінюють Ірак як, у першу чергу, агресивну (54%), що обумовлено особливостями менталітету країни та військовими діями в даний час на території країни; як мирну країну (8%); 1% студентів вважають народ мирним, а владу агресивною; один студент вважає Ірак мирним, але зараз агресивним із-за початих військових дій США; 2% студентів вважають Ірак мирним поки його не чіпати.

Більшість студентів-українців вважають Ірак маленькою країною (44%), 9% досліджуваних вважають цю країну великою та 5% студентів вважають, що ця країна середня за розмірами. Але щодо її багатства, то більшість студентів вважають, що Ірак бідна країна (33%), трохи менше половини студентів вважають країну багатою (23%), лише один студент дав відповідь що Ірак як Україна.

Щодо природних ресурсів Іраку студенти-українці виділили 24 категорії, тобто оцінюють країну як пустелю (17%), горну місцевість (5%), багату нафтою (5%), багату природними ресурсами (3%), а також використані такі означення місцевості як погана (1%), з тропічним кліматом (2%), добра (3%), різноманітна (2%), немає рослинності (2%), красива (2%), субтропіки (1%), саванна (1%), екзотична (2%), забруднена (3%), має природний газ (4%), не дуже красива (1%).

Різнманітні відповіді отримано у досліджуваних щодо ставлення до країни Іраку та її народу. Було виділено 20 категорій серед яких найбільш розповсюджені були позитивне (13%), нейтральне, спокійне (10%), ніяк (4%), негативне (3%). Також були використані і такі відповіді у студентів-українців

щодо країни Ірак та народу – з деяким жахом (1%), неоднозначно (2%), вважають що люди бойові (3%), паралельно (2%), з повагою (2%), дружньо (2%), до країни негативно, а до людей позитивно (3%).

Отже, можна говорити що образ країни Іраку у студентів-українців має такий вигляд – Ірак маленька, бідна, але агресивна країна, яка знаходиться в Азії, національною мовою є арабська, віросповідання – іслам, природа Іраку – пустеля та горна місцевість, а також ця країна багата на нафту.

Так, створення образу іншої країни характеризується, в першу чергу, знанням про релігійність, політичні та етнічні погляди.

2.3.2. Аналіз результатів дослідження семантики візуального образу світу у студентів Іраку

Для вивчення семантики візуального образу у студентів Іраку ми використовували модифікований варіант методики ТВО, результати якої представлені в таблиці 2.34

Таблиця 2.34

Результати дослідження за методикою ТВО у студентів Іраку

Групи досліджуваних	Виразність кольору	Виразність форми
Студенти 1 курсу	2,4	3,44
Студенти 3 курсу	3,3	3,65
Студенти 5 курсу	4,2	4,6

Аналіз результатів за методикою ТВО у студентів Іраку 1 курсу дозволив визначити, що при створенні зображення Іраку досліджуванні більше користувались формою ніж кольором, але рисунки носять репродуктивний характер. Так, студенти 1 курсу при створенні рисунку Іраку зображували людину з геометричних фігур, якийсь орнамент, сонце, геометричні фігури. Найбільш вживаною фігурою при створенні зображення були квадрат та прямокутник. Саме фігура прямокутника характеризує перехід і зміни, заплутаність і невизначеність по відношенню до себе в даний момент. Це пояснюється діями, що відбуваються в їх країні, а саме війна. В роботах студентів 1 курсу також використовувався колір: червоний, синій, зелений, іноді жовтий. Саме ці кольори свідчать про потребу у спокої, самоствердженні, надії, успіху та кращого життя, потреби активно діяти. Все це свідчить про вплив на створення образу країни нестабільності, війни в країні. Багато студентів 1 курсу при зображенні Іраку не використовували кольорову гаму.

Серед створених зображень Іраку студентами-жінками 1 курсу були такі, як домівка з пальмою, птиця, що плаче, людина, що плаче, людина, яка прикована кайданами, тюрма, обличчя людини, квітка, зображення собаки з геометричних фігур. Також студенти-жінки 1 курсу в роботах користувалися такими кольорами, як червоний, голубий, жовтий, зелений.

Серед зображень Іраку у студентів-чоловіків 1 курсу переважають зображення танків, пістолетів, дерев з коренями, домівок, замків, вид на футбольне поле з гравцями зверху, квітів. Рідше зустрічаються зображення абстрактні. У студентів-чоловіків 1 курсу на відмінну від жінок кольоровий спектр більш розширений – коричневий, зелений, жовтий, голубий, фіолетовий, червоний, помаранчевий, які символізують більше негативні тенденції.

При зображенні України студенти-іракці 1 курсу використовували також форму, але якихось завершених рисунків не було. Більшість зі студентів зображували об'ємну фігуру прямокутника або квадрата і всередині виставляли знак питання, що свідчить про незнання про означену країну. В роботах студентів використовувався колір, але невеликий його спектр,

Детальний аналіз показав, що студенти-жінки 1 курсу при створенні зображення України асоціюють її із сонцем, позитивними людьми, квіткою, пірамідою. В роботах серед форм використання зустрічається більше кола, трикутника, що характеризує гармонію у даній країні в розумінні досліджуваними. Кольорова гама в зображеннях представлена голубим, помаранчевим, фіолетовим, зеленим, червоним, коричневим, жовтим кольорами. Також при створенні зображень України деякі студенти використовували усі кольори (піраміда, райдуга).

У студентів-чоловіків 1 курсу зображення України представлено такими малюнками, як дві людини різної статті тримаються за руки, у вигляді гори, годинник, руки, пейзажна форма створення, домівка, людина з величезною головою. Тобто досліджувані уявляють собі Україну як сильну, могутню, доброзичливу країну. В роботах зустрічається використання більше

кола, трикутника та квадрата, що вказує на представлення образу України як гармонійної країни, сильної та впевненої, а трикутник символізує лідерство країни. Серед кольорів, які використовували досліджуванні були такі помаранчевий, голубий, червоний, зелений, коричневий, фіолетовий.

Отже, узагальнюючи результати, ми можемо говорити, що студенти-іракці 1 курсу при зображенні власної країни використовують такі форми, як квадрат, трикутник та прямокутник та пов'язані з ними кольори – червоний, голубий, жовтий, зелений, помаранчевий, що асоціюється з активністю, товариськістю, напруженістю, самостійністю. При створенні образу України студенти-іракці використовували коло, трикутник та прямокутник, а серед кольорів обрали жовтий, червоний, зелений, помаранчевий, синій, іноді зустрічається коричневий, що свідчить про наступне ставлення та оцінювання України: частина студентів-іракців позитивно відноситься до України (використання жовтого кольору), високо оцінюють країну (зелений колір); частина досліджуваних має негативне ставлення до України (синій та коричневий кольори).

У студентів-іракців 3 курсу також в роботах переважає використання більше форми при створенні образу Іраку, але вже більша кількість досліджуваних використовує колір в роботі. При створенні зображення Іраку студенти-іракці використовують зображення людини або геометричні фігури які поєднанні між собою.

Детальний аналіз результатів зображення образу Іраку дозволив визначити, що студенти-жінки 3 курсу малювали троянду з трикутників, пальму з фініками, сонце що виглядає з хмари, дім, плачуче сонце, машину без коліс, прапор. В роботах користувались такими геометричними формами як прямокутник, трикутник, квадрат та коло, але в порівнянні зі студентами першого курсу в роботах більше переваги віддавалось вже колу та трикутнику, що характеризує гармонійність та лідерство. Серед використаних кольорів студентами-жінками були такі синій, голубий, зелений, червоний, помаранчевий, коричневий, штриховка. Використання

таких кольорів вказує на сприйняття власної країни як гнучкої, вольової країни, яка прагне до досягнення мети, цілісної, яка прагне позбутися конфліктів, але є страх самотності. В роботах відсутній жовтий колір, який характеризує потребу в перспективі, надії на краще, мрії.

Студенти-чоловіки 3 курсу при створенні образу Іраку використовували всі подані фігури. Серед малюнків частіше зустрічаються дім з людиною, сонце, Ірак у вигляді кола, а біля нього погані країни, обличчя в ножах, плачуче обличчя. Але найбільш оригінальним був рисунок мечеті, яка окутана змією (змія – це Ізраїль). Серед кольорів, якими користувались досліджувані, можна відзначити коричневий, голубий, червоний, фіолетовий, жовтий, зелений, штриховка.

При зображенні України студенти 3 курсу Іраку використовували геометричні фігури, зображуючи їх на папері в різному порядку. Детальний аналіз результатів виявив, що студенти-жінки 3 курсу в роботах зображували відкриті вікна, дерево в колі, квітку, сонце, теплий дім використовуючи всі надані геометричні фігури. В роботах досліджуваними використовувались такі кольори як коричневий, фіолетовий, голубий, зелений, червоний, жовтий, помаранчевий, штриховка. Для зображення України студенти використовували більш теплі, але іноді й холодні кольори.

Студенти-чоловіки 3 курсу при створенні образу України використовували такі рисунки – дім з забором і сонцем, квітка з трикутників, зелену Україну, картини з пейзажем. В роботі використовувались більше фігури трикутника та прямокутника, отже, лідерства та незадоволеності. Серед кольорів, які використовували досліджувані були голубий, зелений, червоний та жовтий. Отже, ми бачимо, що кількість використаних кольорів менше ніж у студентів-жінок 3 курсу.

Узагальнення результатів свідчить, що студенти-іракці 3 курсу при створенні образів України та Іраку використовували всі надані геометричні фігури, але розширена кольорова гама при створенні образу Іраку в порівнянні з картиною України. Тобто при створенні образу Іраку студенти-

іракці використовували більш теплі кольори за визначенням семантичного диференціалу, а при зображенні України – більш холодні кольори – коричневий, синій, чорний.

Студенти-іракці 5 курсу в роботах при зображенні образу Іраку користувалися кольором та формою. Серед студентів-жінок 5 курсу зображення Іраку наступні: дім із цегли, трапеція розмальована, розмальований об'ємний куб, коло, квітка. В роботі використані всі запропоновані форми, але найбільше використовувались коло та трикутник. Кольори, які використовували студенти-жінки 5 курсу є фіолетовий, червоний, голубий, зелений, коричневий, помаранчевий.

Студенти-чоловіки 5 курсу при створенні образу Іраку використовували три трикутника, обличчя з геометричних фігур, зламаний дім з прапором, сонце з трикутними промінчиками. Серед кольорів використані голубий, червоний, зелений, помаранчевий, фіолетовий, коричневий, жовтий.

При створенні зображення України студенти-жінки 5 курсу використовували лише окремі геометричні фігури, всередині яких зображували знак питання, квітка з птицею, лампочка включена в колі, в колі знак питання, набір геометричних фігур, прямокутник, накладення всіх запропонованих фігур одна на одну. Серед кольорів, які використовувались в роботі цих досліджуваних були червоний, зелений, помаранчевий, голубий, штриховка, фіолетовий, жовтий.

Студенти-чоловіки 5 курсу при створенні образу України дали такі рисунки: три квадрати, набір геометричних фігур, зірка з геометричних фігур, поле з травою, квітами та людьми. Кольори, якими користувались досліджувані були коричневий, червоний, фіолетовий, жовтий, голубий, зелений.

Отже, ми можемо говорити, що *при створенні зображень образу Іраку студенти показали патріотизм, релігійність, політичні погляди, а при зображенні України те про що вони мріють відносно власної країни.*

Для визначення відмінностей показників в роботах студентів 1,3,5 курсів нами було використано критерій Стюдента (див.табл.2.35).

Таблиця 2.35

Значущість відмінностей показників виразності образу у студентів

Іраку (за методикою ТВО)

Групи досліджуваних, що порівнюються (N=50)			
Критерій Стюдента	1/3	3/5	1/5
t (форма)	2,46	5,82	3,67
Підвищення оцінок	знач.	знач.	знач.
t (колір)	1,97	3,5	2,9
Підвищення оцінок	незнач.	знач.	знач.
$t_{кр} = 1,98, p < 0,05$			

Перевірка відмінностей кількісних показників виразності форми в усіх вікових групах показала статистично значущу відмінність між оцінками у студентів 1 та 3 курсів ($t=2,46$, при $t_{кр}=1,98$, $p < 0,05$), 3 та 5 курсів ($t=5,82$, при $t_{кр}=1,98$, $p < 0,05$), 1 та 5 курсів ($t=3,67$, при $t_{кр}=1,98$, $p < 0,05$), тобто використання форми при створенні образу зростає відповідно віку.

Статистично незначущою виявилась відмінність між показниками виразності кольору у студентів 1 та 3 курсів ($t=1,97$, при $t_{кр}=1,98$, $p < 0,05$). Статистично значуща відмінність є між оцінками виразності кольору у студентів 3 та 5 курсів ($t=3,5$, при $t_{кр}=1,98$, $p < 0,05$), 1 та 5 курсів ($t=2,9$, при $t_{кр}=1,98$, $p < 0,05$), тобто зростає відповідно до віку використання кольору в створенні образів.

Наступною методикою у дослідженні образу світу був опитувальник щодо знань студентів-іракців про іншу країну.

Аналізуючи відповіді за опитувальником щодо знань студентів Іраку про Україну, ми визначили найбільш розповсюджені відповіді. Отже, більшість студентів Іраку вважають Україну європейською державою (54%), 6% досліджуваних вважають, що Україна знаходиться в Азії, а 5% досліджуваних відповіли, що Україна частина Радянського Союзу, 1 студент вважає що Україна знаходиться в Америці, а по 2% студентів вважають, що

ця країна знаходиться на Скандинавському полуострові, неподалік від Іраку. 1% студентів взагалі не знають таку країну як Україна, саме ці студенти зображуючи Україну в методиці ТВО малювали квадрат, а в ньому знак питання. Тобто образ України у студентів Іраку недостатньо широко представлений в уявленні.

Аналізуючи результати таблиці Б2 (див.додаток Б), ми спостерігаємо, що більшість студентів Іраку (38%) вважають, що українці розмовляють російською мовою, 19% студентів-іракців – державною мовою України вважають англійську, лише 12% досліджуваних відповіли, що мова українців українська. Також, дещо цікавими відповіді були ті, що на Україні розмовляють французькою (1%), латинською (2%), португальською (1%). 2% студентів відповіли, що не знають державної мови України.

Відповідаючи на питання щодо особливостей людей, які живуть на Україні, ми визначили, що більше половини студентів Іраку (65%) вважають народ мирним та миролюбивим. Також, 10% студентів-іракців вважають народ України добрим, а 7% студентів-іракців – народ України агресивний. По одній відповіді зустрічається, що народ України не агресивний; мирний, але погана влада; працелюбний та серйозний; толерантний; хороший.

Щодо переваги релігійного напрямку на Україні, то визначено 10 категорій відповідей. Більшість студентів-іракців вважають віросповіданням України є християнство (55%). 7% студентів-іракців вважають, що на Україні є різні релігії, а 3% досліджуваних вважають, що у українців релігії немає. Студенти-іракці визначили, що на Україні віросповідання - християнство та іудаїзм (1%); християнство та мусульманство (3%); християнство та іслам (5%).

Щодо аналізу відповідей на питання багата чи бідна Україна, було виділено лише 4 категорії: багата країна – 47% досліджуваних, бідна країна – 43% студентів, середнього достатку – 6% студентів; взагалі не знають – 4% студентів.

Також, більшість студентів-іракців відповіли, що Україна маленька країна – 56% студентів, велика країна – 32% студентів, середніх розмірів – 7% студентів; не знають яка це країна – 5% студентів.

Аналізуючи відповіді щодо знань які люди живуть на Україні, то нами було виділено 35 категорій відповідей в роботах студентів-іракців. Найбільш розповсюдженою відповіддю було визначення українців як простих та працелюбних (12%); люблять один одного та інших (10%); хороші та добрі (10%). Найбільш позитивні відповіді, але менш за все зустрічаються в роботах студентів-іракців це українці вільні (4%); оптимістичні (2%); розумні (2%); чесні (3%); цивілізовані (1%); організатори (2%); тихі (3%); прості та серйозні (2%). 3% студентів-іракців не знають які люди живуть на Україні.

Результати таблиці 2.35 свідчать, що студенти Іраку остаточно не знають яка природа на Україні. Серед досліджуваних 25% студентів вважає, що Україна має гори і ріки; 15% студентів – гори і зелень; 10% студентів – гори і моря. Також, серед відповідей досліджуваних визначено, що Україна має красиву природу (10% досліджуваних); тільки гори (7% досліджуваних); гори, моря, сніг (4% досліджуваних); Україна це Сахара (5% досліджуваних); холодне місце (5% досліджуваних). 7% студентів не знають яка природа на Україні.

Серед відповідей на питання чи є стосунки між Іраком та Україною виділено 9 категорій: немає стосунків (43%); стосунки економічні (37%); є стосунки (8%); політичні стосунки (4%); людські стосунки (3%); добрі стосунки (3%); допомагають визволитись від Америки (2%); військові (1%); культурно-економічні стосунки (1%). Такі відповіді пов'язані з політичними та економічними, а також військовими особливостями, що відбуваються на даний час в Іраку.

За результатами опитувальника більшість студентів-іракців вважають, що жінки-українки (62%) є більш серйознішими на відміну від чоловіків (13%). 21% студентів-іракців вважають, що однаково серйозними є як жінки так і чоловіки.

Одержані результати за опитувальником свідчать, що студенти-іракці головною різницею між Іраком та Україною визначають різницю в релігії (52%), найменш значимою за кількістю відповідей є відсутність різниці між означеними країнами (3% студентів). Також, серед відповідей можна відзначити наступні різниця між означеними країнами в традиціях та поведінці (15%), Бог створює все (3%), в релігії та традиціях (10%), в релігії та характері (5%), в релігії та мові (5%), в роботі та проблемах (5%).

Отже, узагальнюючи результати за анкетною, ми можемо представити образ України в розумінні її студентами Іраку: Україна знаходиться в Європі, мова, на якій розмовляють українці – російська або англійська, народ мирний та миролюбний, релігією цієї країни є християнство, вона маленька за розмірами, українці – добрі, хороші, працелюбні, люблять один одного та інших, природа України це гори, моря, річки, зелень. Стосунків між Іраком та Україною немає, але якщо є, то більш економічні. Найбільш серйозними на Україні є жінки. Головною різницею між Іраком та Україною є різниця у віросповіданні. Визначено також, що 3% студентів-іракців взагалі нічого не знають про Україну. Отже, при світосприйманні студенти Іраку на перше місце відводять релігійні погляди, потім політичні та економічні.

2.3.3.Порівняльний аналіз суб'єктивної семантики кольору у студентів Іраку та України

Як зазначають науковці (В.Ф.Петренко, С.М.Симоненко, Т.А.Вовнянко, Г.Г.Воробйов, Л.М.Миронова, та інші), емоційно-оформлене ставлення до кольору, сприйняття його безпосередніх фізичних властивостей пов'язане з поверхневим рівнем образу світу, що утворений чуттєвими компонентами. На когнітивному рівні буде проявлятися загальноприйнята, історично стверджена семантика кольору, яка притаманна певному національному і соціокультурному простору. Взаємодія традиційної і сенсорно-перцептивної семантик із внутрішньо смисловою реальністю призводить до формування шару суб'єктивної семантики кольору. Остання, як зазначили науковці, є складовою змісту образу світу і відповідає його особистісно-смисловому рівню [139, с.103-104].

Проведено дослідження за методикою Колористичного семантичного диференціалу з метою вивчення суб'єктивної семантики у студентів Іраку та України. Одержані результати піддавались факторному аналізу з метою вивчення факторизації індивідуальних матриць, також проводився кореляційний аналіз зв'язків між факторами, змістова інтерпретація факторів (кольорові сполучення та поняття). Факторний аналіз проводився методом головних компонентів з обертанням «Varimax».

Проведений аналіз одержаних результатів за методикою КСД дозволив вивчити суб'єктивну семантику кольору у студентів Іраку та України. Одержані результати за методикою КСД у студентів Іраку та України дозволили провести порівняльний аналіз когнітивної складності семантичного простору у досліджуваних (див.табл.2.36).

За даними таблиці 2.36 ми можемо спостерігати, що у студентів Іраку кількість виділених факторів в середньому складає 6, а у студентів України розмірність факторів зростає – до 8-9. Тобто, ця різниця залежить від ступеня

сформованості і диференційованості уявлень суб'єкта у галузі семантики кольору.

Таблиця 2.36

Порівняльний аналіз факторів у студентів Іраку та України

Групи досліджуваних		Кількість факторів	Кількість кольорових сполучень
1 курс	Студенти Іраку	3-4	8-12
	Студенти України	3-4	12-15
3 курс	Студенти Іраку	6	7-9
	Студенти України	7-8	3-4
5 курс	Студенти Іраку	7-8	7-8
	Студенти України	8-9	5-7

За результатами таблиці 2.36 та рис. 2.1. та 2.2. ми спостерігаємо різниці в змісті виділених факторів у студентів Іраку та України. Так, у студентів Іраку (див.рис.2.1) графік «каменистого осипу» має похилу форму, що пов'язано з рівномірним зменшенням власних значень факторів.

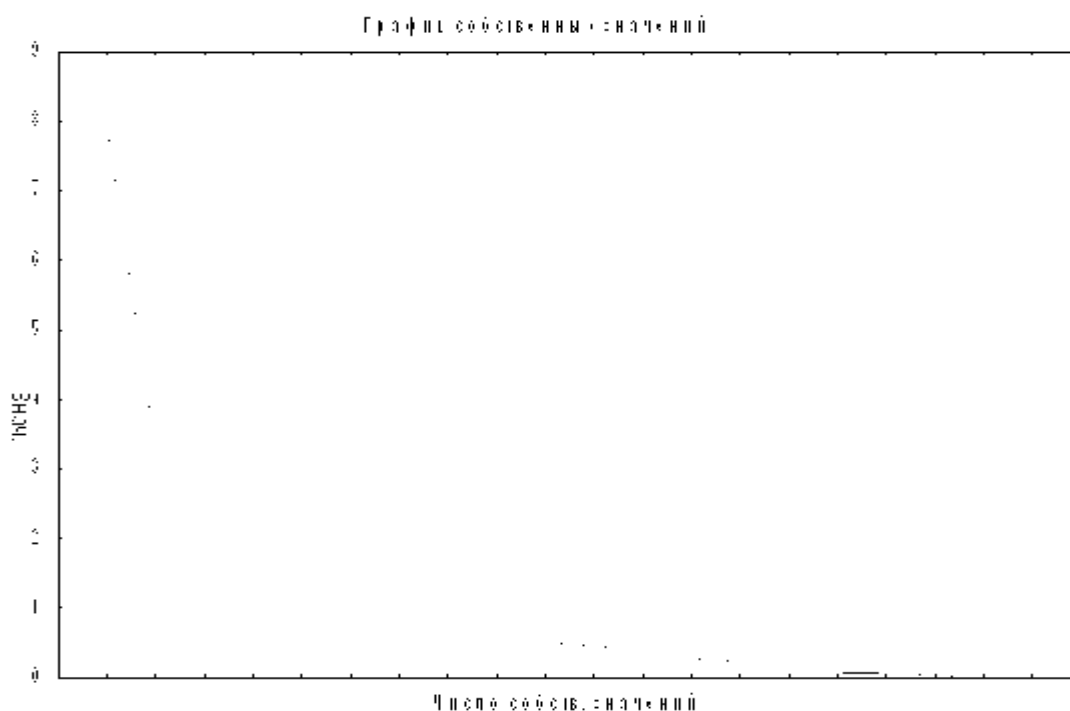

Рис. 2.1. Графік «каменистого осипу» факторів студента Іраку

У студентів України (див.рис.2.2) графік «каменистого осипу» характеризується також похилою формою, але спостерігається і деяке різке зменшення власних значень факторів.

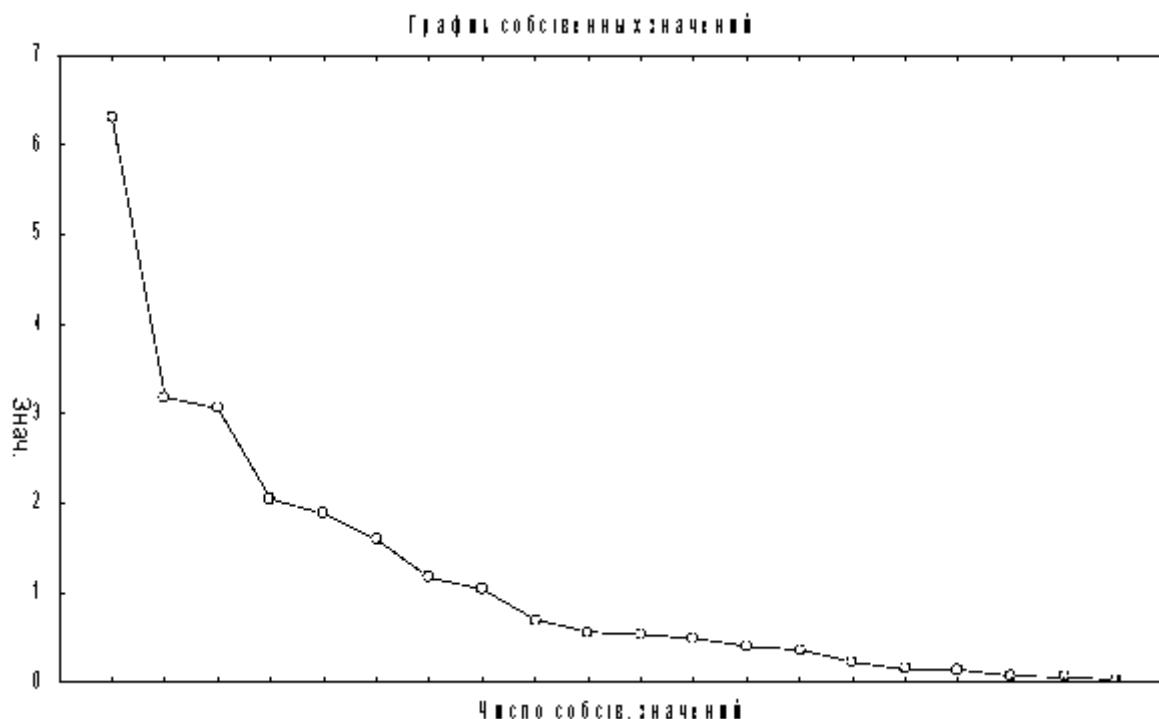

Рис. 2.2. Графік «каменистого осипу» факторів студента України

Аналіз результатів за методикою КСД дозволяє говорити, що у студентів Іраку та України зміст виділених факторів є різним, це можна пояснити особливостями суб'єктивного образу світу досліджуваних.

Характерною рисою образу світу студентів Іраку є існування осередку суб'єктивної семантики кольору, утвореного значною групою кольорових сполучень, ця кількість в середньому складає 8-9 шкал. Для студентів України також характерна недостатня диференціація семантичної інтерпретації, яка пов'язана з використанням достатньої кількості кольорових сполучень (5-7), яким досліджувані віддають найбільшу перевагу.

Аналіз виділених кольорових сполучень в роботах студентів Іраку та України дозволяє визначити різниці в змістовому значенні. Так, в роботах студентів Іраку переважають поєднання білого кольору із синім, блакитним,

жовтим, чорним, зеленим, червоним, помаранчевим; блакитного з жовтим, чорним; чорного кольору з блакитним, білим, зеленим, пурпурним, тобто головними кольорами є ті, що є притаманні національному простору досліджуваних – національний прапор Іраку. А у студентів України переважних кольорових сполучення не виявлено, найбільш використаними є кольорові сполучення синьо-жовте, чорно-пурпурне, оранжево-біле, блакитно-червоне.

Під час оцінювання значущості понять в роботах студентів Іраку та України було виділено різниці в полярності понять. В роботах студентів Іраку позитивними були виділені поняття: «радість», «свято», «активність», «щастя», «рух», «пасивність», «спокій», «печаль», «миłosердя», «тривога», «розчарування», «самотність», «страх», «добро», тобто все те, що є актуальним на даний час для означеної групи досліджуваних. Значущість цих понять як позитивних обумовлена особливостями соціального та національного простору студентів Іраку. В роботах студентів України серед позитивних понять найбільш значущими є «агресія», «рішучість», «щастя» та «рух», «тривога», «паніка»; «надія»; «активність».

Розглядаючи поняття на протилежному полюсі в роботах обох досліджуваних груп також є деякі різниці. Виявлено, що для студентів Іраку найбільш негативними є поняття «зло», «агресія», «печаль», «самотність», «паніка», «відчай», «страх», «пасивність». А у студентів України найбільш негативними виявились поняття «безстрашся» та «самотність»; «печаль»; «пасивність»; «надія»; «страх».

Проведений кореляційний аналіз між виділеними факторами в роботах студентів Іраку та в роботах студентів України не виділив взаємозалежних факторів в групах досліджуваних. Тобто в роботах як студентів Іраку, так і студентів України відсутні взаємозалежні плеяди, які обумовлені кольоровими сполученнями та семантичною інтерпретацією. Це свідчить про структурованість суб'єктивної семантики кольору у студентів Іраку та студентів України.

Можна зробити висновки, що суб'єктивна семантика кольору як невід'ємна складова змісту образу світу у студентів Іраку має недостатньо складний рівень організації, характеризується слабкою структурованістю та недиференційованістю внутрішніх семантико-кольорових зв'язків. У студентів України суб'єктивна семантика кольору відрізняється від попередньої групи достатньо складною організацією, достатньою структурованістю та недиференційованістю.

2.4. Аналіз результатів дослідження вербальної складової образу світу у юнацькому віці

2.4.1. Аналіз результатів дослідження вербальної складової образу світу у студентів України

Наступним у нашому дослідженні було вивчення вербальної складової образу світу досліджуваних. Одержані результати за методикою дослідження соціальних універсальних аксіом у студентів 1,3,5 курсів України представлені в таблиці 2.37.

Результати таблиці 2.37 свідчать, що у студентів-українців 1 курсу оцінки за всіма факторами знаходяться дещо вище середнього рівня, а саме домінує фактор 2 - «Соціальна складність» - 3,5 бали, що свідчить про гнучкість у поведінці при рішенні великої кількості проблем та невизначених ситуацій. Дещо нижчими є оцінки за фактором 3 - «Нагорода за зусилля» - 3,4 бали, тобто зусилля знання та планування дозволяють досягти поставленої мети. Як зазначають науковці (Л.К.Спиридонова), для світосприйняття українців характерною є тема «перемоги добра над злом»,

що звучить і в судженнях означеного фактора. Наступним за результатами йде фактор 5 - «Контроль долі» - 3,4 бали, досліджуванні вважають, що всі події які відбуваються можна змінити не зважаючи на те, що вони дані долею. До цієї четвірки факторів, які мають середні результати входить і фактор 1 – «Соціальний цинізм» - 3,3 бали, що свідчить про негативний погляд на життя, недовіру до соціальних інститутів, вважають що одні люди використовують інших, а також студенти вважають що ефективним засобом досягнення успіху є маніпулювання оточуючими. Саме такі погляди використовує найчастіше сучасна молодь у взаємостосунках з іншими.

Таблиця 2.37

Виразність показників, що характеризують універсальні соціальні аксіоми у юнацтва України

Групи досліджуваних	Фактори					$\Sigma n \ x$
	F1	F2	F3	F4	F5	
Студенти 1 курсу	3,3	3,5	3,4	3,1	3,4	3,3
Студенти 3 курсу	3,4	3,5	3,3	3,1	3,4	3,3
Студенти 5 курсу	3,3	3,6	3,5	3,3	3,4	3,4
F x	3,3	3,5	3,3	3,2	3,5	3,3

На нижній позиції знаходиться четвертий фактор - «Релігійність» - 3,1 бал. Незважаючи на те, що релігія має позитивний вплив на поведінку людей, досліджуванні мало приділяють їй уваги, а іноді ігнорують взагалі. Тобто, події які відбуваються у наш час в країні, а саме політичні, призвели до поділу церкви, а також зробили вплив на сприйняття релігії з іншої сторони.

Отже, ми можемо говорити, що студенти 1 курсу недостатньо уваги приділяють релігії, але достатньо глибоко оцінюють варіативність індивідуальної поведінки та фактори, які впливають на результати соціальної поведінки. Такий розподіл результатів обумовлений віковими особливостями досліджуваних.

Розподіл результатів у студентів 3 курсу виявив, що чотири фактори отримали практично однакові оцінки: фактор 2 - «Соціальна складність» - 3,5

бали, що свідчить про достатньо розвинуте вміння адаптуватися до мінливих умов існування; дещо нижчими є оцінки за фактором 1 – «Соціальний цинізм» - 3,4 бали, тобто у досліджуваних достатньо розвинуте прагнення до суперництва, агресивність, а іноді й пасивність. Наступними за результатами є фактор 3 - «Нагорода за зусилля» - 3,3 бали, що свідчить про сформовані переконання у досліджуваних щодо використання знання та планування діяльності призведуть до позитивних результатів, та фактор 5 - «Контроль долі» - 3,4 бали – досліджуванні вважають, що вони можуть впливати на прояв законів долі. А на нижній позиції знаходиться четвертий фактор - «Релігійність» - 3,1 бал – пов'язаний з надією на Бога при рішенні важливих ситуаціях, які досліджувані недостатньо використовують.

Розподіл результатів за факторами соціальних аксіом у студентів 5 курсу свідчить про зміни в оцінках, а саме найвищі оцінки виявлені за другим та третім факторами - «Соціальна складність» та «Нагорода за зусилля» - 3,6 бали та 3,5 бали. На другому місці стоять оцінки за факторами 1,4,5 - «Соціальний цинізм», «Релігійність», «Контроль долі» - 3,3 бали, 3,3 бали, 3,4 бали. Одержані результати дозволяють говорити, що студенти 5 курсу звертають увагу на віросповідання, підтримують віру в фаталізм.

Узагальнення результатів методики SAS у студентів-українців ми спостерігаємо, що оцінки за всіма факторами знаходяться в одному діапазоні, а саме фактор 1 – 3,3 бали, фактор 2 -3,5 бали, фактор 3 – 3,4 бали, фактор 4 – 3,2 бали, фактор 5 – 3,4 бали.

Отже, ми можемо говорити, що у досліджуваних відповідно до віку зростають показники таких негативних факторів як «Соціальний цинізм», найбільш він виражений у студентів 3 курсу.

Для вивчення гендерного аспекту вербальної складової образу світу нами були проаналізовані результати одержані за методикою SAS окремо у дівчат та хлопців (див.табл 2.38).

Аналіз результатів окремо у дівчат та юнаків представлений в таблиці 2.38 дозволяє відмітити, що домінуючим у юнаків є фактор 5 «Контроль

долі» ($X_{cp}=3,8$), у дівчат фактор 2 – «Соціальна складність» ($X_{cp}=3,4$). Що стосується фактора, який знаходиться на нижній позиції, то у юнаків це два фактора: перший «Соціальний цинізм» ($X_{cp}=3,4$) і четвертий «Релігійність» ($X_{cp}=3,4$). У дівчат на нижній позиції знаходиться лише один фактор, але це також фактор 4 «Релігійність» ($X_{cp}=3,07$).

Таблиця 2.38

**Виразність показників, що характеризують універсальні аксіоми
у дівчат та юнаків України**

Фактори	$\sum x$ (хлопці)	$\sum x$ (дівчата)
Фактор 1	3,4	3,3
Фактор 2	3,7	3,4
Фактор 3	3,6	3,2
Фактор 4	3,4	3,07
Фактор 5	3,8	3,3

Нами було зроблено якісний аналіз одержаних результатів за методикою SAS з метою визначення різниці в оцінках за факторами у студентів України 1,3,5 курсів (див.табл.2.39).

Проведений аналіз отриманих даних за критерієм Стьюдента дозволив виявити різниці між оцінками за фактором 1 у студентів 1 та 3 курсів ($t=1,36$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=1,23$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=1,58$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), але вони не значущі.

Статистично незначущі різниці виявлені між оцінками за фактором 2 у студентів 1 та 3 курсів ($t=1,78$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=1,2$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=1,2$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$).

Виявлені різниці між оцінками за фактором 3 в роботах студентів 1 та 3 курсів ($t=1,4$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), але вони не є статистично значущими. Статистично значущими є різниці за фактором 3 в роботах студентів 3 та 5 курсів ($t=3,45$, $t_{кр}=2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=4,08$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), тобто вираженість блоку соціальних аксіом «Нагорода за зусилля» менше у студентів 1 та 3 курсів та вище у студентів 5 курсу.

Таблиця 2.39

Значущість відмінностей оцінок факторів соціальних аксіом у студентів України

Групи досліджуваних, що порівнюються				
Показники	Курси	1/3 курс	3/5 курс	1/5 курс
Фактор 1	t	1,36	1,23	1,58
	Підвищення оцінок	Незнач	Незнач	Незнач
Фактор 2	t	1,78	1,2	1,2
	Підвищення оцінок	Незнач	Незнач	Незнач
Фактор 3	t	1,4	3,45	4,08
	Підвищення оцінок	Незнач	Знач	Знач
Фактор 4	t	1,73	6,27	8,32
	Підвищення оцінок	Незнач	Знач	Знач
Фактор 5	t	1,28	1,91	0,36
	Підвищення оцінок	Незнач	Незнач	Незнач
$t_{кр} = 2,05; p = 0,05$				

Не значущі різниці виявлені між оцінками за фактором 4 в роботах студентів 1 та 3 курсів ($t=1,73$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$). Але в роботах студентів 3 та 5 курсів ($t=6,27$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=8,32$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$) виявлені статистично значущі різниці, що свідчить про домінування релігійності у студентів 5 курсу ніж у студентів 1 та 3 курсів.

Також незначущі різниці виявлені в оцінках за фактором 5 в роботах студентів 1 та 3 курсів ($t=1,28$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=1,91$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=0,36$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$).

Отже, ми можемо говорити, що у досліджуваних відповідно до віку зростають показники такого негативного фактора як «Соціальний цинізм», найбільш він виражений у студентів 3 курсу. Узагальнення результатів методики SAS у студентів-українців ми спостерігаємо, що оцінки за всіма факторами знаходяться в одному діапазоні, а саме фактор 1 – 3,3 бали, фактор 2 – 3,5 бали, фактор 3 – 3,4 бали, фактор 4 – 3,2 бали, фактор 5 – 3,5 бали. Вербальна складова образу світу у студентів-українців

характеризується негативним поглядом на оточуючий світ, достатньо сформований рівень варіативного мислення, розвинута здібність адаптуватися до нових змін умов життя, вважають що в житті людини все передбачено долею, але недостатньо приділяють уваги релігійним факторам.

2.4.2. Аналіз результатів дослідження вербальної складової образу світу у студентів Іраку

З метою вивчення вербальної складової образу світу у студентів Іраку ми провели методику «Універсальні соціальні аксіоми», результати якої представлені в таблицях 2.40 та додатку В.

За даними таблиці 2.40 ми бачимо, що у студентів 1 курсу найвищі оцінки спостерігаються за фактором 2 - «Соціальна складність» - 4,07 бали, що характеризується відсутністю для них абсолютних правил, але є безліч різних способів досягнення результатів, і суперечливість людської поведінки цілком звичайна в повсякденному житті. На другому місці у студентів 1 курсу стоїть фактор 5 - «Контроль долі» - 3,4 бали, тобто студенти 1 курсу вірують, що всі події в житті зумовлені і що існують різні способи впливати на свою долю. Такі ж оцінки показали студенти 1 курсу за фактором 3 - «Нагорода за зусилля» - 3,4 бали, що свідчить про перевагу суджень у суспільстві, що відповідають віруванням і вказують на те, що зусилля, знання, точне планування і внесок будь-яких особистих ресурсів веде до позитивних результатів і допомагає уникати негативних наслідків. На третьому місці за оцінками знаходяться фактор 1 - «Соціальний цинізм» - 3,1 бали та фактор 4 - «Релігійність» - 3,1 бали, тобто у досліджуваних

переважають позитивний погляд на природу людини, на оточуючий світ та позитивний погляд на релігію.

Таблиця 2.40

Виразність показників, що характеризують соціальні універсальні аксіоми у юнацтва Іраку

Групи досліджуваних	Фактори					$\Sigma n \ x$
	F1	F2	F3	F4	F5	
Студенти 1 курсу	3,1	4,07	3,4	3,1	3,4	3,5
Студенти 3 курсу	3,04	4,1	3,4	3,3	3,4	3,5
Студенти 5 курсу	3,05	4,09	3,4	3,4	3,5	3,5
F x	3,06	4,08	3,4	3,3	3,4	3,5

Аналіз результатів робіт студентів 3 курсу дозволив визначити перевагу серед інших факторів фактора 2 - «Соціальна складність» - 4,1 бали, що свідчить про розвинуте вміння адаптуватися до змін умов життя. На другому місці за результатами знаходяться три фактори: фактор 3 - «Нагорода за зусилля» - 3,4 бали – вірять в справедливість і перемогу добра над злом; фактор 4 - «Духовність» або «Релігійність» - 3,3 бали – у досліджуваних переважає релігійність як одна з основ світосприйняття іракців, тобто у них серед цінностей є віросповідання; фактор 5 - «Контроль долі» - 3,4 бали, що характеризує досліджуваних як таких, що вірять в фаталізм. Такі результати свідчать, що в суспільстві переважає віра, всі події в житті зумовлені і що існують різні способи впливати на свою долю, вірять в існування надприродних сил, а також, що зусилля, знання, точне планування і внесок будь-яких особистих ресурсів веде до позитивних результатів і допомагає уникати негативних наслідків.

На третьому місці за результатами стоїть фактор 1 - «Соціальний цинізм» - 3,04 бали, що свідчить про вираженість позитивного погляду на людську природу.

Результати таблиці 2.40 свідчать, що у студентів 5 курсу вищі бали стоять за фактором 2 - «Соціальна складність» - 4,09 бали - що свідчить про гнучкість у поведінці при рішенні великої кількості проблем та невизначених

ситуацій, на другому місці стоять фактор 3 - «Нагорода за зусилля» - 3,4 бали - тобто зусилля, знання та планування дозволяють досягти поставленої мети; фактор 4 - «Духовність» або «Релігійність» - 3,4 бали – багато уваги приділяють релігії; фактор 5 - «Контроль долі» - 3,5 бали – досліджуванні вважають, що всі події які відбуваються можна змінити не зважаючи на те, що вони дані долею. На останньому місці за результатами стоїть фактор 1 - «Соціальний цинізм» - 3,05 бали, що свідчить про позитивний погляд на життя, довіру до соціальних інститутів, а також студенти вважають що неефективним засобом досягнення успіху є маніпулювання оточуючими.

Як спостерігаємо за результатами таблиці 2.40 у студентів Іраку 1,3 та 5 курсів однакові бали за трьома факторами: фактор 3 - «Нагорода за зусилля» - 3,4 бали; фактор 4 - «Духовність» або «Релігійність» - 3,3 бали; фактор 5 - «Контроль долі» - 3,4 бали. Ці результати свідчать про середній рівень розвитку вербальної складової образу світу. Високі результати у всіх студентів спостерігаються за фактором 2 - «Соціальна складність» - 4,08 бали, що свідчить про усвідомлення досліджуваними складності відносин в соціальному світі, вміння варіювати індивідуальну поведінку. Як зауважують М. Бонд і К. Леунг, означений блок соціальних аксіом пов'язаний з такими конструктами, як «Відкритість досвіду» з моделі особистості NEOAC, когнітивною складністю, а також з рівнем соціального інтелекту [157]. Середній бал, але нижчий за інші у студентів 1,3,5 курсів одержав фактор 1 – «Соціальний цинізм» - 3,06 бали, що свідчить про найменшу можливість існування в означеному суспільстві соціальних аксіом, які пов'язані з розглядом соціального життя як «джунглів», де постійно треба боротися для виживання, незважаючи на те, що під час дослідження в країні продовжується боротьба з іншою країною. Як зазначають науковці [157], даний блок аксіом негативно пов'язаний з толерантністю.

Для визначення гендерного аспекту нами були проаналізовані результати одержані за методикою SAS окремо у дівчат та хлопців (див.табл 2.41).

Таблиця 2.41

**Виразність показників, що характеризують універсальні аксіоми
у дівчат та юнаків Іраку**

Фактори	$\sum x$ (хлопці)	$\sum x$ (дівчата)
Фактор 1	3,01	3,5
Фактор 2	3,5	4,1
Фактор 3	3,5	3,01
Фактор 4	3,1	3,4
Фактор 5	4,01	3,3

Результати таблиці 2.41 свідчать, що домінуючим у юнаків є фактор 5 «Контроль долі» - 4,01 бали, у дівчат фактор 2 – «Соціальна гнучкість» - 4,1 бали. Що стосується фактора, який знаходиться на нижній позиції, то у юнаків це два фактори: «Соціальний цинізм» ($X_{\text{ср}}=3,01$) та «Релігійність» ($X_{\text{ср}}=3,1$). У дівчаток на нижній позиції знаходиться фактор «Нагорода за зусилля» ($X_{\text{ср}}=3,01$). Такий розподіл результатів обумовлений особливостями життя в даній країні.

Нами було зроблено якісний аналіз одержаних результатів з метою визначення різниці в оцінках за факторами у студентів Іраку 1,3,5 курсів (див.табл.2.42).

Проведений аналіз отриманих даних за критерієм Стьюдента дозволив виявити різниці між оцінками за фактором 1 у студентів 1 та 3 курсів ($t=1,18$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=2,00$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=1,09$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$).

Статистично незначущі різниці виявлені між оцінками за фактором 2 у студентів 1 та 3 курсів ($t=1,34$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=1,02$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=1,29$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$).

Виявлені різниці між оцінками за фактором 3 в роботах студентів 1 та 3 курсів ($t=1,5$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=2,03$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=0,93$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$), але вони не значущі.

Таблиця 2.42

Значущість відмінностей оцінок факторів соціальних аксіом у студентів Іраку

Групи досліджуваних, що порівнюються				
Показники	Курси	1/3 курс	3/5 курс	1/5 курс
Фактор 1	t	1,18	2,00	1,9
	Підвищення оцінок	Незнач	Незнач	Незнач
Фактор 2	t	1,34	1,02	1,29
	Підвищення оцінок	Незнач	Незнач	Незнач
Фактор 3	t	1,5	2,03	0,93
	Підвищення оцінок	Незнач	Незнач	Незнач
Фактор 4	t	1,73	1,27	1,32
	Підвищення оцінок	Незнач	Незнач	Незнач
Фактор 5	t	1,28	1,91	0,36
	Підвищення оцінок	Незнач	Незнач	Незнач
$t_{кр} = 1,98; p = 0,05$				

Різниці не значущі виявлені між оцінками за фактором 4 в роботах студентів 1 та 3 курсів ($t = 1,73$, $t_{кр} = 2,05$ при $p < 0,05$), 3 та 5 курсів ($t = 1,27$, $t_{кр} = 2,05$ при $p < 0,05$), 1 та 5 курсів ($t = 1,32$, $t_{кр} = 2,05$ при $p < 0,05$).

Також незначущі різниці виявлені в оцінках за фактором 5 в роботах студентів 1 та 3 курсів ($t = 1,28$, $t_{кр} = 2,05$ при $p < 0,05$), 3 та 5 курсів ($t = 1,91$, $t_{кр} = 2,05$ при $p < 0,05$), 1 та 5 курсів ($t = 0,36$, $t_{кр} = 2,05$ при $p < 0,05$).

Отже, ми можемо зробити висновок щодо особливостей розвитку вербальної складової образу світу студентів Іраку, а саме досліджуванні адаптуються до змін що відбуваються у світі та країні, мають складні відносини в соціальному світі, вміють варіювати індивідуальну поведінку, позитивний погляд на людську природу, довіру соціальним інститутам та владі.

2.5. Аналіз результатів дослідження операціонального компоненту розвитку візуального образу світу в юнацькому віці

2.5.1. Аналіз результатів дослідження операціонального компоненту візуального образу світу у студентів України

Для вивчення операціональних компонентів образу світу ми використовували методику «Картина світу», результати якої представлені в таблиці 2.43. Одержані результати свідчать, що у досліджуваних найчастіше зустрічаються рисунки, які характеризують «абстрактно схематичні» і «пейзажні» рисунки. Ці рисунки відрізняються лаконізмом побудови, у вигляді абстрактного знаку та символу, а також у вигляді міського чи сільського пейзажу з присутністю людей, тварин, дерев, квітів тощо, по самозвітам – дійсна або бажана картина свого оточення.

Таблиця 2.43

Види зображень образу світу за методикою «Картина світу» у студентів України

Групи досліджуваних	Планетарна	Пейзажна	Безпосереднє оточення	Опосередковане чи метафоричне	Абстрактне, схематичне
Студенти 1 курсу	22%	28%	2%	14%	34%
Студенти 3 курсу	12%	30%	4%	24%	30%
Студенти 5 курсу	8%	34%	2%	20%	36%

Аналізуючи результати представлені в таблиці 2.43, ми можемо говорити, що у студентів-українців 1 курсу більшість рисунків мають абстрактний, схематичний зміст (34%), тобто при створенні образу світу

студенти використовували знаки, символи. А також переважають пейзажні зображення (28%), на яких студенти малювали ліса, гірські пейзажі, тобто природні краєвиди України. Отже, ми можемо говорити що для них значимо поєднання світу з власною країною.

У 14% студентів 1 курсу в роботах використовувалися метафоричні рисунки. У 12% студентів 1 курсу переважають рисунки із зображенням земної кулі, планети, тобто предметне рішення поставленої задачі. Такі рисунки свідчать що досліджувані не достатньо повно уявляють образ світу, а лише на зображеннях констатують її.

В роботах студентів України 3 курсу переважають зображення пейзажів (30%) як відтворення образу світу. А саме, студенти 3 курсу зображували пейзажі української місцевості. Кольори, що використовували студенти були зелений, жовтий, голубий, помаранчевий, тобто більш позитивні.

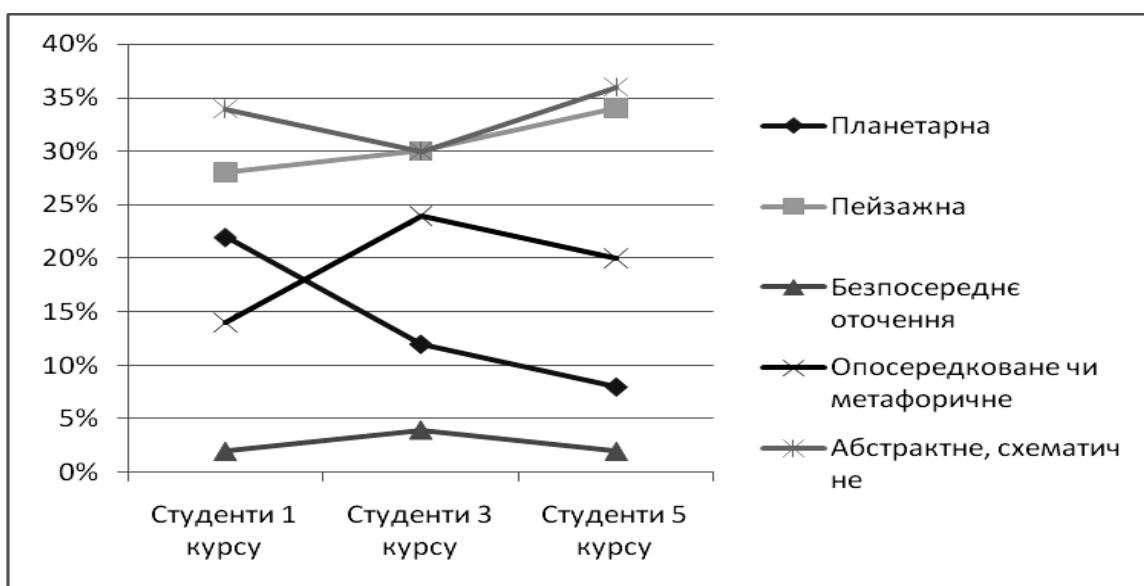

Рис.2.3. Розподіл видів зображень образу світу у студентів-українців

На другому місці за кількістю зображень у студентів 3 курсу є абстрактні зображення (30%), де використовувались різні ламані фігури різних кольорів, а серед кольорів були задіяні наступні зелений, голубий, червоний, помаранчевий, жовтий.

Зображення планети як образу світу переважає у 12% досліджуваних 3 курсу. Тобто студенти демонстрували безпосередньо земну кулю, де визначали власну країну Україну або карту України. Серед кольорів вони використовували голубий, жовтий, червоний, чорний, іноді й коричневий. Зображення із безпосереднім оточенням є тільки у двох досліджуваних.

В роботах студентів 5 курсу переважають зображення з абстрактним змістом (36%) – пасхальний куліч, прапори різних країн, чорний квадрат Малевича, мука, роз'єднанні береги, на другому місці знаходяться зображення з пейзажним змістом (34%) – пейзажі української місцевості, на третьому місці в робота студентів 5 курсу знаходяться рисунки із метафоричним змістом (20%). Зображення планети присутнє в роботах лише 4 студентів 5 курсу, а безпосереднє оточення як образу світу тільки у 2 студентів.

Таблиця 2.44

**Виразність показників, що характеризують образ світу
у дівчат та юнаків**

№ з/п	Образ світу	Юнаки	Дівчата
1	Планетарна	4%	8%
2	Пейзажна	7%	10%
3	Безпосереднє оточення	3%	6%
4	Опосередкована або метафорична	3%	4%
5	Абстрактна, схематична	11%	13%

Аналіз результатів щодо використання змістового навантаження зображення образу світу у дівчат та юнаків дозволив визначити (див. табл. 2.44), що у юнаків переважає «абстрактне, схематичне» зображення, рідше зустрічають рисунки, які підпадають під категорію «опосередкованого або метафоричного» образу світу та «безпосереднє оточення». Для дівчат характерна також «абстрактна, схематична» категорія малюнків, іноді зустрічають рисунки, що підпадають під категорію «безпосереднє оточення».

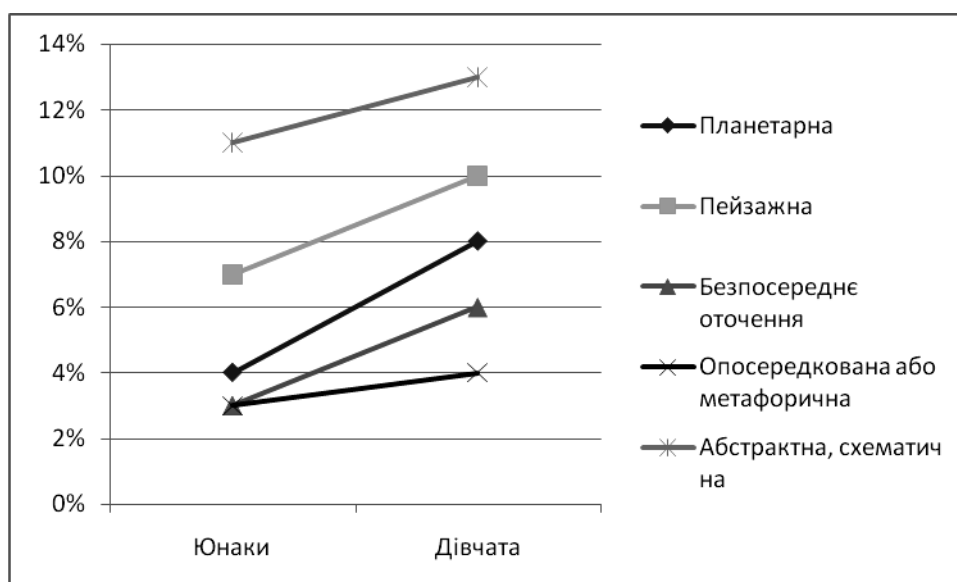

Рис.2.4. Розподіл зображень образу світу у юнаків та дівчат України

З метою вивчення значущості відмінностей в оцінках показників за методикою «Картина світу» в роботах студентів-українців нами проведено аналіз результатів за допомогою критерію Стьюдента (див.табл.2.45).

За результатами таблиці 2.45 статистично значущими виявилися різниці в зображеннях з абстрактним змістом у студентів 1 та 3 курсів ($t=2,86$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=3,02$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=5,59$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), що характеризується зростанням використання абстрактного відтворення образу світу, а також з розширенням пізнання світу.

Статистично значущими виявилися різниці в зображеннях з пейзажем у студентів 1 та 3 курсів ($t=3,21$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=6,15$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=3,99$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), що характеризується зниженням використання пейзажу у відтворенні образу світу.

Статистично незначущими виявились різниці в роботах студентів з безпосереднім зображенням оточення у студентів 1 та 3 курсів ($t=2,01$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$) 3 та 5 курсів ($t=1,12$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=1,84$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$).

Таблиця 2.45

Значущі відмінності в показниках за методикою «Картина світу» у студентів України

Показники	Курси	1/3 курс	3/5 курс	1/5 курс
Планетарна	t	6,3	3,8	4,2
	Підвищення оцінок	Знач.	Знач.	Знач.
Пейзажна	t	3,21	6,15	3,99
	Підвищення оцінок	Знач.	Знач.	Знач.
Безпосереднє оточення	t	2,01	1,12	1,84
	Підвищення оцінок	Незнач.	Незнач.	Незнач.
Опосередковане, метафоричне	t	2,9	1,62	2,61
	Підвищення оцінок	Знач.	Незнач.	Знач.
Абстрактне, схематичне	t	2,86	3,02	5,59
	Підвищення оцінок	Знач.	Знач.	Знач.
$t_{кр} = 2,05, p < 0,05$				

Щодо вивчення особливостей використання планетарних зображень в роботах студентів-українців визначено статистично значущі відмінності у досліджуваних 1 та 3 курсів ($t=6,3$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=3,8$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=4,2$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), тобто відбувається зростання кількості планетарних зображень світу протягом досліджуваного віку.

Виявлена значуща різниця в роботах студентів, які використовували метафоричні зображення, а саме у студентів 1 та 3 курсів ($t=2,9$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=2,61$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$). Незначущою є різниця в оцінках робіт у студентів 3 та 5 курсів ($t=1,62$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$).

Отже, можна зробити висновок, що *при створенні образу світу студенти України використовують абстрактно схематичні та пейзажні зображення. Виявлено, що протягом досліджуваного віку зростає використання абстрактних зображень. Також, досліджено гендерні особливості створення образу світу, які свідчать про перевагу у юнаків абстрактних зображень, а у дівчат – абстрактних та пейзажних.*

2.5.2. Аналіз результатів дослідження операціонального компоненту візуального образу світу у студентів Іраку

Для вивчення операціональних компонентів образу світу у студентів Іраку нами було використано методику «Картина світу». Представлені результати в таблиці 2.46 свідчать про особливості використання різноманітних семантичних образів щодо створення образу світу у студентів Іраку.

Аналізуючи результати представлені в таблиці 2.46, ми можемо говорити, що у студентів-іракців 1 курсу навчання більшість малюнків мають абстрактний, схематичний зміст (34%), тобто при створенні образу світу студенти використовували знаки, символи .

Таблиця 2.46

Види зображень образу світу за методикою «Картина світу» у студентів Іраку

Групи досліджуваних	Планетарна	Пейзажна	Безпосереднє оточення	Опосередковане чи метафоричне	Абстрактне, схематичне
Студенти 1 курсу	20%	16%	4%	26%	34%
Студенти 3 курсу	16%	30%	4%	24%	26%
Студенти 5 курсу	10%	24%	4%	26%	36%

26% студентів-іракців в роботах використовували метафоричні рисунки. У 10% студентів в роботах переважають рисунки із зображенням земної кулі, планети, тобто предметне рішення поставленої задачі. Такі

рисунки свідчать, що досліджувані не достатньо повно уявляють образ образу світу, а лише на зображеннях констатують її. При створенні таких зображень студенти 1 курсу використовують наступні кольори червоний, синій, жовтий. Пейзажі при зображенні світу переважають у 8% студентів, лише у двох в роботі переважає зображення безпосереднього оточення.

В роботах студентів Іраку 3 курсу переважає зображення пейзажів як відтворення образу світу. А саме, студенти 3 курсу зображували озеро з лебедями, поляна з голубами та деревами. Кольори, що використовували студенти були зелений жовтий, голубий, помаранчевий, тобто більш позитивні.

На другому місці за кількістю зображень у студентів 3 курсу є абстрактні зображення (26%), де зображували за допомогою схеми шлях людини до смерті та після неї, зображення різних ламаних фігур різних кольорів, та метафоричні (24%) – світ як квітна на річці, метелик в колі, риба у воді, книга розкрита, а серед кольорів були задіяні наступні зелений, голубий, червоний, помаранчевий, жовтий.

Зображення планети як образу світу переважає у 16% досліджуваних 3 курсу. Тобто студенти демонстрували безпосередньо земну кулю, де визначали власну країну Ірак. Серед кольорів вони використовували голубий, жовтий, але іноді й коричневий.

Зображення із безпосереднім оточенням є тільки у двох досліджуваних. Саме на цих малюнках зображено розкриту книгу, де на одній сторінці зображено вбиту людину й біля неї кров, а на іншій сторінці книги зображено квітучу поляну, на якій гуляють люди та їм світить сонце. Це свідчить про розділ образу світу у досліджуваних на «свій» та «чужий», де «свій» світ асоціюється з реальними подіями, що проходять в країні, а «чужий» світ характеризується гармонією. Але кольори що використовують досліджувані характеризуються позитивністю (жовтий, помаранчевий, голубий, зелений, червоний).

В роботах студентів 5 курсу переважають зображення з абстрактним змістом (36%), на другому місці знаходяться зображення з метафоричним змістом (26%) та пейзажним (24%). Зображення планети присутнє в роботах 10% студентів 5 курсу, а безпосереднє оточення як картина світу тільки у 2 студентів.

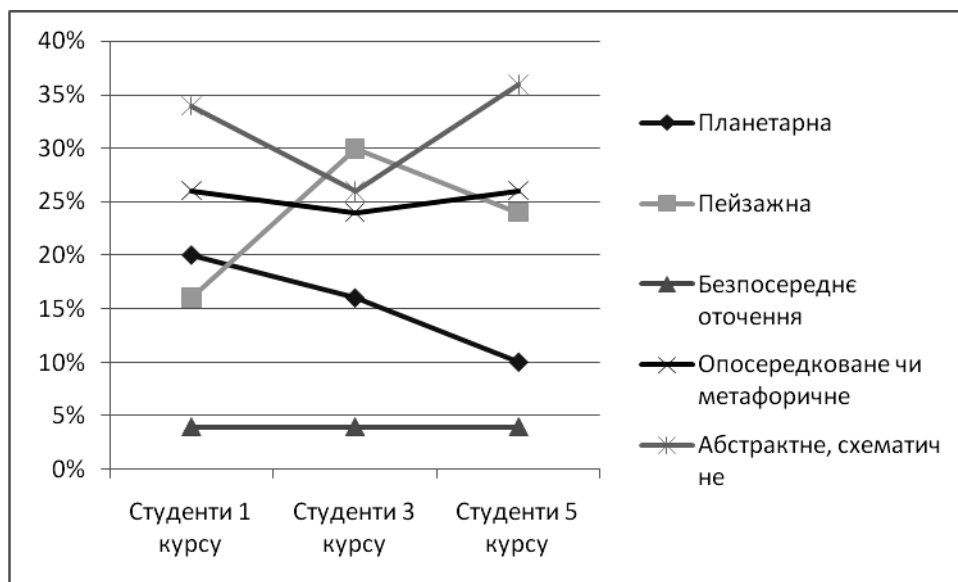

Рис. 2.5. Порівняльний аналіз результатів за методикою «Картина світу» у студентів Іраку

Порівнюючи результати таблиці 2.46 та рис.2.5., можна простежити зростання зміни у використанні змістового навантаження зображення образу світу у студентів Іраку протягом навчання. А саме, на першому курсі у студентів переважають схематичні зображення образу світу, в роботах студентів 3 курсу використані рисунки більш опосередковані, а у студентів 5 курсу більше зустрічається зображень з абстрактним змістом. Також протягом досліджуваного віку спостерігається зниження числа планетарних зображень (1 курс – 10 зображень та 5 курс – 5 зображень) та зростання числа пейзажних (1 курс – 8 зображень та 5 курс – 12 зображень). Це можна пояснити розширенням сприйняття образу світу та відтворення образу світу за допомогою візуальних образів.

Також можна відмітити, що при створенні зображень 20 % досліджуваних лише констатували завдання, а не наділяли його змістом, 35% студентів-іракців наділяли зображення емоційністю використовуючи різноманітні образи, 25% досліджуваних в рисунках передавали символічно змістове навантаження образу світу, яке пов'язане з життєвою ситуацією людини. 20% досліджуваних використовували більш декоративні ніж змістові зображення, що свідчить про їх прагнення якимось себе проявити.

Для визначення значущості різниці в показниках за методикою «Картина світу» проведено t-критерій Стьюдента (див.табл.2.47).

Таблиця 2. 47

Значущі відмінності в показниках за методикою «Картина світу» у студентів Іраку

Показники	Курси	1/3 курс	3/5 курс	1/5 курс
Планетарна	t	3,18	1,4	6,09
	Підвищення оцінок	Знач.	Незнач.	Знач.
Пейзажна	t	2,16	1,05	5,19
	Підвищення оцінок	Знач.	Незнач.	Знач.
Безпосереднє оточення	t	3,44	0,6	9,4
	Підвищення оцінок	Знач.	Незнач.	Знач.
Опосередковане, метафоричне	t	5,4	1,87	8,76
	Підвищення оцінок	Знач.	Незнач.	Знач.
Абстрактне, схематичне	t	0,99	1,73	9,7
	Підвищення оцінок	Незнач.	Незнач.	Знач.

За результатами таблиці 2.47 статистично значущими виявилися різниці в зображеннях з абстрактним змістом у студентів 1 та 3 курсів ($t=3,86$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=4,02$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=3,59$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), що характеризується зростанням використання абстрактного відтворення образу світу, а також з розширенням пізнання світу.

Статистично значущими виявилися різниці в зображеннях з пейзажем у студентів 1 та 3 курсів ($t= 5,21$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 3 та 5 курсів ($t=3,15$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=2,99$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), що

характеризується зниженням використання пейзажу у відтворенні образу світу.

Статистично незначущими виявились різниці в зображеннях з безпосереднім зображенням оточення у студентів 1 та 3 курсів ($t=1,21$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$) 3 та 5 курсів ($t=1,96$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), 1 та 5 курсів ($t=1,24$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$).

Отже, одержані результати на рівні $X_{ср}$ підтверджені виявленими значущими різницями показників у студентів 1, 3, 5 курсів, а саме протягом віку змінюється позиція щодо відтворення образу світу у студентів Іраку.

Для вивчення гендерного аспекту щодо змістового навантаження зображень образу світу у студентів Іраку ми вивчили окремо рисунки юнаків та дівчат (див.табл.2.48).

Аналіз результатів таблиці 2.48 та рис.2.6 свідчить, що у юнаків переважає абстрактне, схематичне зображення (41%) образу світу, тобто в роботах вони використовували різні схеми щодо відтворення завдання. А також, це ті зображення, що відрізняються лаконізмом побудови. У дівчат також найбільш вживаними виступили абстрактні зображення (42%).

Таблиця 2. 48

Порівняльна характеристика змістового навантаження образу світу у юнаків та дівчат Іраку

№ з/п	Картина Світу	Юнаки	Дівчата
1	Планетарна	9%	16%
2	Пейзажна	20%	28%
3	Безпосереднє оточення	5%	7%
4	Опосередкована або метафорична	24%	26%
5	Абстрактна, схематична	41%	42%

На другому місці за кількістю використаних зображень у юнаків виступають опосередковані або метафоричні рисунки, а у дівчат – пейзажні. Найменш використаними в роботах як юнаків, так і дівчат є рисунки з безпосереднім оточенням.

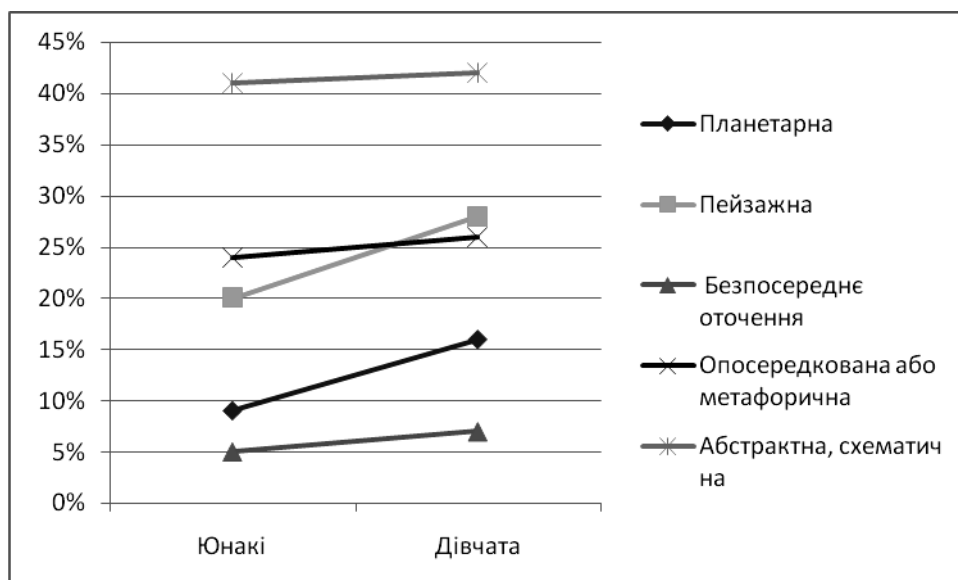

Рис.2.6. Розподіл використання зображень у юнаків та дівчат Іраку

Отже, можна зробити висновок, що *при створенні образу світу студенти Іраку використовують абстрактно схематичні та пейзажні зображення. Виявлено, що протягом досліджуваного віку зростає використання абстрактних зображень. Також, досліджено гендерні особливості створення образу світу, які свідчать про перевагу як у юнаків, так і у дівчат абстрактних зображень. Також, в роботах визначено патріотичність, яка пов'язана з використанням символів Іраку, релігійні погляди використовуються в створенні образу світу, іноді зустрічаються політичні погляди.*

2.6. Порівняльний аналіз особливостей образу світу у студентів України та Іраку

В ході емпіричного дослідження було вивчено особливості розвитку образу світу через символ життя та символ країни у студентів Іраку та України. Для визначення різниці в створенні образу світу було проведено порівняльний аналіз одержаних результатів у досліджуваних (див.табл.2.49).

Таблиця 2.49

Порівняльний аналіз використання категорій при створенні образу світу через «символ життя» у студентів Іраку та України

	Кількість категорій за показником «Символ життя»							
	Студенти України				Студенти Іраку			
	1 курс	3 курс	5 курс	Σ	1 курс	3 курс	5 курс	Σ
«Символ життя»	12	10	11	24	8	10	9	32
Загальне й важливе до «символу життя»	10	17	9	22	15	14	18	27
Менш значне до «символу життя»	11	18	11	27	13	21	19	33
Негативне до «символу життя»	17	21	8	24	21	18	18	29
Негативне до загального й важливого до «символу життя»	18	20	9	24	21	26	22	40
Негативне до менш значного до «символу життя»	16	24	7	27	22	28	23	45
Позитивне до «символу життя»	11	15	8	17	18	16	18	36
Позитивне до загального й важливого до «символу життя»	11	14	9	20	23	29	25	48
Позитивне до менш значного до «символу життя»	14	13	13	20	22	25	26	40

За даними таблиці 2.49 ми можемо спостерігати, що кількість категорій щодо створення символу життя більша у студентів Іраку ($\Sigma=32$) в порівнянні з кількістю категорій у студентів України ($\Sigma=24$). В роботах студентів Іраку домінують роботи щодо зображення позитивного до загального й важливого відносно «символу життя» ($\Sigma=48$). А в роботах досліджуваних України за кількістю використаних категорій домінують дві – менш значне до «символу життя» ($\Sigma=27$) та негативне до менш значного щодо «символу життя» ($\Sigma=27$).

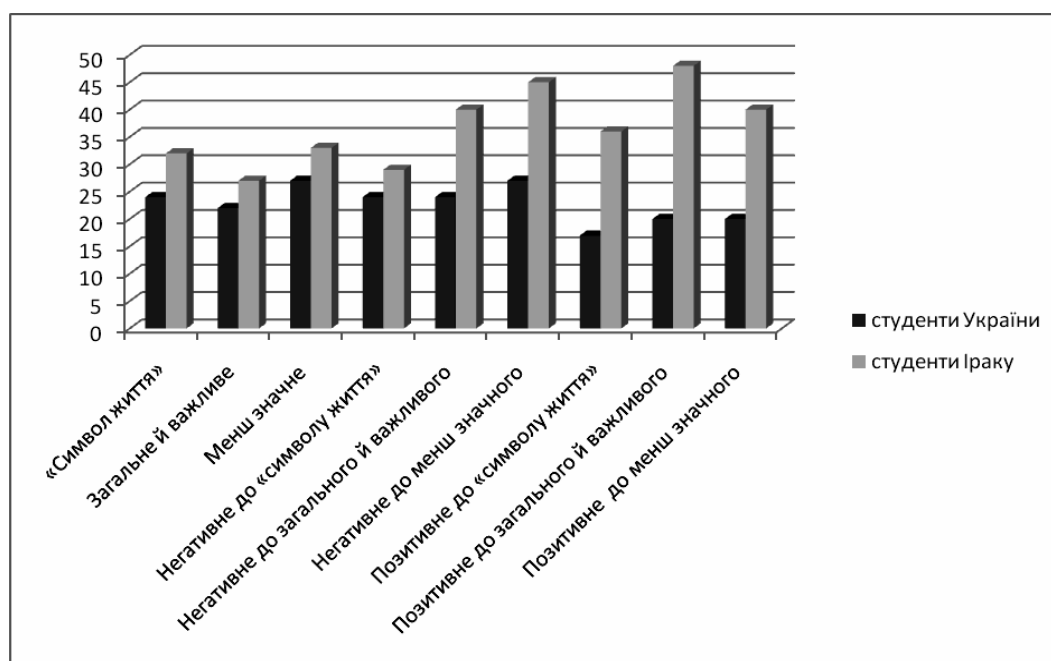

Рис. 2.7 Порівняльний аналіз використання категорій щодо створення рисунків «Символ життя» у студентів Іраку та України.

Найменш розробленими за кількістю категорій у студентів України виявленні рисунки щодо зображення позитивного до загального й важливого відносно «символу життя» ($\Sigma=20$) та позитивного до менш значного відносно «символу життя» ($\Sigma=20$). В роботах студентів Іраку найменш розробленою за кількістю використаних категорій виявилась тема загального й важливого до символу життя ($\Sigma=27$).

Узагальнюючи результати таблиці 2.49 та рис.2.7, ми можемо зробити висновок, що за всіма рисунками кількість візуальних категорій

значно переважає в роботах студентів Іраку в порівнянні зі студентами України. А також найважливішим серед рисунків у студентів Іраку виявилось зображення позитивного до загального й важливого відносно «символу життя» ($\Sigma=48$), а у студентів України домінують зображення менш значного до «символу життя» ($\Sigma=27$) та негативного до менш значного щодо «символу життя» ($\Sigma=27$).

З метою вивчення особливостей використання кольорів при створенні зображень символу життя у студентів України та Іраку нами було також проведено порівняльний аналіз (див.додаток В, табл. В3) .

Аналіз результатів таблиці В3 та рис 2.8 свідчить, що в роботах досліджуваних за показником «Символ життя» було використано більше теплих кольорів, ніж холодних. Але детальний аналіз дозволив визначити, що більшість студентів з Іраку в роботах використовували теплі кольори (54%), ніж студенти України (41%). Серед найбільш використаних кольорів в роботах студентів України були наступні - червоний (50%) та жовтий (52%), а в роботах студентів Іраку – червоний (65%), помаранчевий (56%), зелений (56%).

Вивчено особливості використання холодних кольорів в роботах досліджуваних, а саме, як в роботах студентів Іраку (14%), так і в роботах студентів України (18%) практично відсутні кольори цієї гами. Серед найбільш використаних був синій (52% та 48%) колір в обох групах досліджуваних.

При створенні рисунка загального й важливого до символу життя в роботах студентів України використано більше теплих кольорів (63%), ніж в роботах студентів Іраку (52%). Серед теплих кольорів в роботах студентів України переважають червоний (68%), жовтий (75%), помаранчевий (51%), а в роботах студентів Іраку переважають червоний (69%), жовтий (65%), зелений (62%). Аналізуючи кількість робіт з використанням холодних кольорів відносно означеного рисунка, то визначено, що студенти Іраку більше використовували холодні кольори (22%), ніж студенти України (10%),

але можна говорити що холодні кольори не переважають ні в одній з груп досліджуваних відносно рисунка загального й важливого до символу життя.

Аналіз робіт за рисунком менш значне до символу життя за методикою «Символ» дозволив визначити, що в роботах студентів України переважають холодні кольори (52%), а в роботах студентів Іраку значної переваги між теплими (44%) та холодними (33%) кольорами невизначено. Так, студенти України в своїх роботах використовували синій (67%), коричневий (73%), чорний (60%), а в роботах студентів Іраку при зображенні менш значного до символу життя переважають такі кольори, як червоний (63%), зелений (60%), фіолетовий (42%).

При зображенні негативного до символу життя студенти України використовують більше холодні кольори (60%), а студенти Іраку однаково використовують як теплі (50%), так і холодні (48%) кольори. Серед найбільш використаних в роботах студентів України є кольори – коричневий (68%), чорний (72%), сірий (63%). В роботах студентів Іраку використані такі кольори - коричневий (72%), сірий (54%).

Рисунок негативного до загального й важливого до символу життя був зображений в роботах студентів України з використанням холодних кольорів (70%), а в роботах студентів Іраку з використанням як холодних (41%), так і теплих (31%) кольорів. Серед найбільш використаних кольорів в роботах студентів України були чорний (80%), коричневий (66%), синій (65%), сірий (72%), а в роботах студентів Іраку найзначущим виявився сірий (72%) колір.

За даними таблиці 2.50 та рис. 2.8 ми можемо спостерігати, що в роботах студентів Іраку та України за рисунком негативного до менш значного щодо символу життя переважають холодні кольори (55% та 52%), а саме в роботах студентів України використані наступні кольори - синій (62%), коричневий (73%), чорний (76%), а в роботах студентів Іраку – червоний (61%), коричневий (71%), чорний (55%), сірий (51%) кольори.

В роботах студентів України за рисунком позитивного до символу життя переважають теплі кольори (57%), а в роботах студентів Іраку значної

переваги не спостерігається, але переважають теплі кольори (43%). Серед кольорів, які використовують студенти України при зображенні позитивного до символу життя були жовтий (68%), помаранчевий (54%), зелений (62%), а в роботах студентів Іраку переважають наступні кольори – червоний (64%), жовтий (54%), зелений (55%).

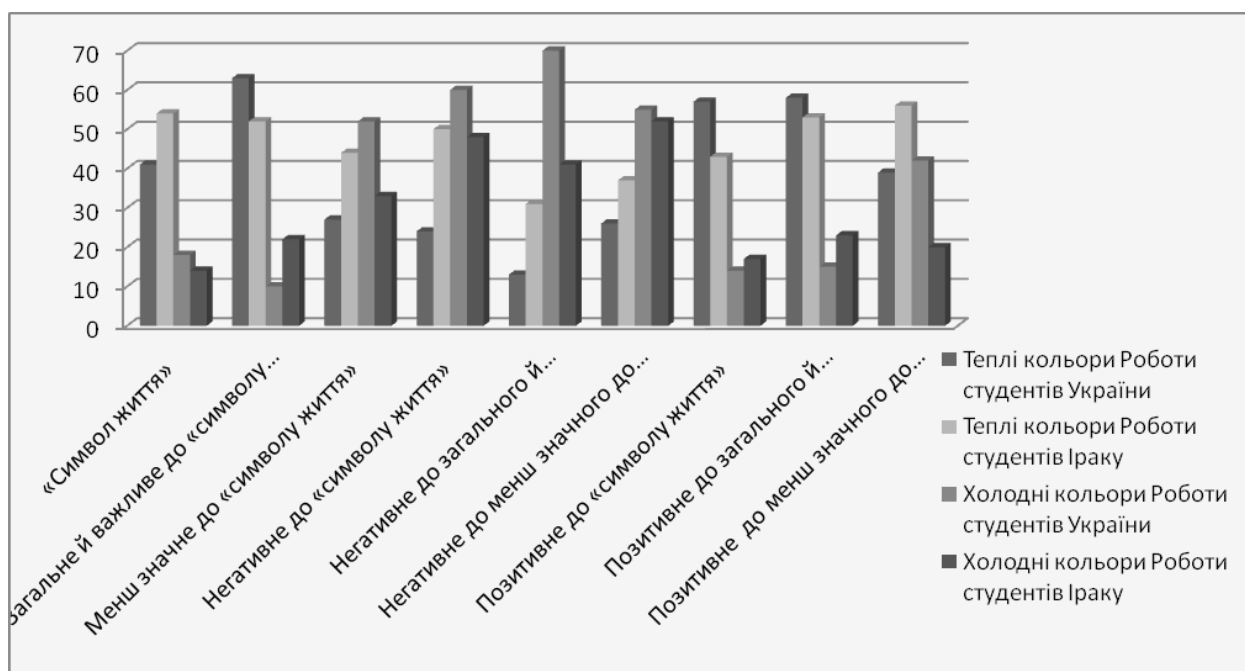

Рис.2.8 Порівняльний аналіз використання кольорів в роботах студентів України та Іраку

В роботах студентів України за рисунком позитивного до загального й важливого щодо символу життя переважають теплі кольори (58%), так і в роботах студентів Іраку переваги набули теплі кольори (53%). Серед кольорів, які використовують студенти України при зображенні позитивного до загального й важливого щодо символу життя були червоний (51%), жовтий (78%), зелений (56%), а в роботах студентів Іраку переважають наступні кольори – червоний (64%), зелений (57%). Серед холодних кольорів (15%) студентами України використовувались синій (42%), коричневий (15%), а в роботах студентів Іраку серед холодних кольорів більш використані також синій (49%), коричневий (42%) кольори.

Різниця виявлена у використанні гами кольорів при зображенні рисунка позитивного до менш значного щодо символу життя. Так, в роботах студентів України переважають холодні кольори (42%), а в роботах студентів Іраку переважають теплі кольори (56%).

Було проведено порівняльний аналіз щодо використання категорій та визначення домінуючих рисунків за темою «Символ країни» за методикою «Символ» у студентів Іраку та України (див.табл.2.50 та рис.2.9).

Таблиця 2.50

Порівняльний аналіз використання категорій при створенні образу світу через
«символ країни» у студентів Іраку та України

	Кількість категорій за показником «Символ життя»							
	Студенти України				Студенти Іраку			
	1 курс	3 курс	5 курс	Σ	1 курс	3 курс	5 курс	Σ
«Символ країни»	11	18	8	23	15	14	16	46
Загальне й важливе до «символу країни»	11	17	6	23	28	32	30	55
Менш значне до «символу країни»	19	21	13	25	24	32	24	46
Негативне до «символу країни»	14	16	14	21	22	26	20	43
Негативне до загального й важливого до «символу країни»	13	15	10	16	20	22	18	41
Негативне до менш значного до «символу країни»	15	18	11	19	26	28	25	51
Позитивне до «символу країни»	20	20	19	24	30	29	30	45
Позитивне до загального й важливого до «символу країни»	15	17	21	26	24	28	29	45
Позитивне до менш значного до «символу країни»	16	15	18	25	22	26	24	49

Дані таблиці 2.50 свідчать, що студенти Іраку при створенні символу країни використовували у двічі більше категорій ($\Sigma=46$) ніж студенти з України ($\Sigma=23$). Найбільш розробленим у студентів України виявився рисунок позитивного до загального й важливого відносно «символу країни» ($\Sigma=26$), а у студентів Іраку – рисунок загального й важливого до «символу країни» ($\Sigma=55$).

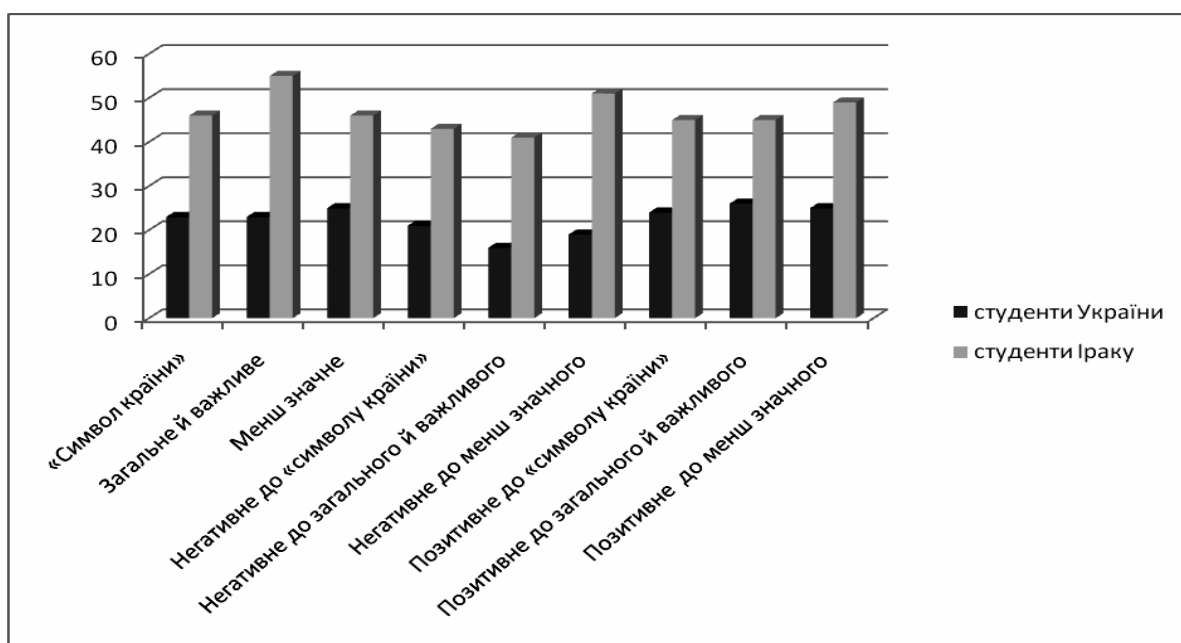

Рис. 2.9 Порівняльний аналіз використання категорій щодо створення рисунків «Символ країни» у студентів Іраку та України.

Найменша кількість категорій використана в роботах як студентів України, так і студентів Іраку за рисунком негативне до загального й важливого відносно «символу країни» ($\Sigma=16$ та $\Sigma=41$). Але слід відзначити, що кількість категорій в роботах студентів України за рисунками відносно «символу країни» складає від 16 до 26, а в роботах студентів Іраку кількість категорій має більший діапазон – від 41 до 55.

Порівняння розробленості основних рисунків та використання кількості категорій за методикою «Символ» у досліджуваних України та Іраку представлено на рис.2.9, з якого видно, що студенти України більше

значення приділяють символу життя, а студенти Іраку – більшу перевагу віддають символу країни. Найбільш домінуючим серед рисунків за методикою «Символ» в роботах студентів України є менш значне до символу життя, а в роботах студентів Іраку – загальне й важливе до символу країни. Отже, у студентів Іраку переважає політичний аспект, а у студентів України – етнічний.

З метою вивчення особливостей використання кольорів при зображенні символу країни у студентів України та Іраку нами було також проведено порівняльний аналіз (див.додаток Г1 та рис.2.10)

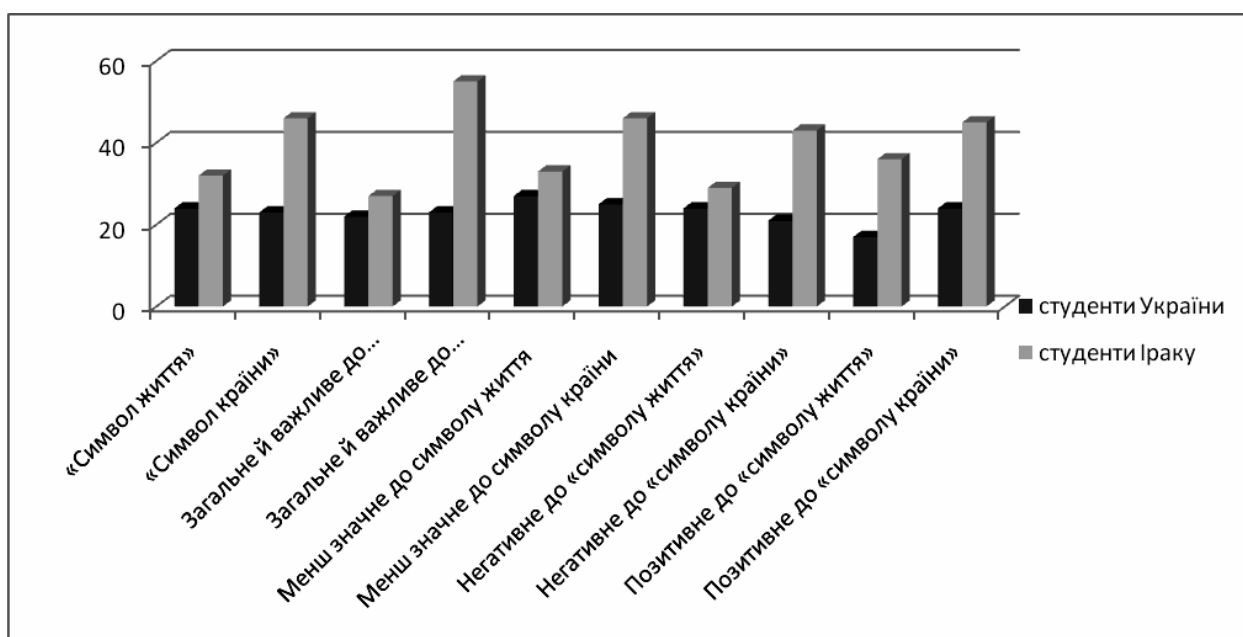

Рис. 2.10 Порівняльний аналіз використання категорій щодо створення основних рисунків за методикою «Символ» у студентів Іраку та України.

Аналіз результатів таблиці Г1 (див.додаток Г) та рис 2.10 свідчить, що в роботах досліджуваних за показником «Символ країни» було використано більше теплих кольорів, ніж холодних. Але більшість студентів з Іраку в роботах використовували теплі кольори (54%) ніж студенти України (42%). Серед найбільш використаних кольорів в роботах студентів України були наступні – жовтий (75%), голубий (71%), а в роботах студентів Іраку – червоний (55%), жовтий (61%), зелений (53%), синій (52%).

При зображенні «символу країни» в роботах всіх досліджуваних крім теплих кольорів були використані й холодні, але їх кількість незначна. Так, у роботах досліджуваних України серед холодних кольорів (17%) були використані сірий (8%) та фіолетовий (6%), а в роботах студентів Іраку серед холодних кольорів (15%) переважають сірий (8%), чорний (5%) та фіолетовий (6%).

При створенні рисунка загального й важливого до символу країни в роботах студентів України використано більше теплих кольорів (51%) ніж в роботах студентів Іраку (46%). Студенти України в своїх роботах при зображенні загального й важливого до символу країни використовували наступні кольори - червоний (64%), жовтий (59%), зелений (53%), а в роботах студентів Іраку переважають кольори червоний (61%), жовтий (62%), зелений (58%), але в роботах студентів Іраку також використані і холодні кольори, особливо використаним є сірий колір (50%). Аналізуючи кількість робіт з використанням холодних кольорів відносно означеного рисунка, то визначено що студенти України значно менше використовували холодні кольори (5%) ніж студенти Іраку (27%).

Рисунок менш значне до символу країни за методикою «Символ» в роботах студентів України зображався як теплими (47%), так і холодними кольорами (43%), а в роботах студентів Іраку переважають теплі кольори (43%). Так, студенти України в своїх роботах використовували наступні кольори – червоний (53%), зелений (52%), коричневий (57%), чорний (50%), а в роботах студентів Іраку при зображенні менш значного до символу країни переважають такі кольори, як червоний (60%), жовтий (51%), зелений (59%), синій (63%).

При зображенні негативного до символу країни студенти України використовують більше холодні кольори (60%), студенти Іраку також в роботах за означеним рисунком використовують холодні (44%) кольори. Серед найбільш використаних кольорів в роботах студентів України є кольори – червоний (64%), синій (66%), коричневий (73%), чорний (59%),

сірий (60%). В роботах студентів Іраку використані такі кольори – червоний (80%), коричневий (52%), сірий (71%).

Рисунок негативного до загального й важливого до символу країни був зображений в роботах студентів України з використанням холодних кольорів (66%), також в роботах студентів Іраку переважають холодні (51%) кольори. Серед найбільш використаних кольорів в роботах студентів України були синій (68%), чорний (64%), коричневий (69%), сірий (71%), а в роботах студентів Іраку переважають наступні кольори – зелений (55%), коричневий (71%), сірий (59%) колір. Слід зазначити, що в роботах студентів України та Іраку використано також червоний колір (61% та 64%).

Результати таблиці Г1 та рис. 2.11 свідчать, що в роботах студентів Іраку та України при зображенні негативного до менш значного щодо символу країни переважають холодні кольори (69% та 56%), а саме в роботах студентів України використані наступні кольори: синій (56%), коричневий (73%), чорний (75%), сірий (77%), фіолетовий (66%), а в роботах студентів Іраку – червоний (68%), синій (63%), коричневий (71%), сірий (60%) кольори.

В роботах студентів України та Іраку за рисунком позитивного до символу країни переважають теплі кольори (64% та 53%). Можна відмітити, що серед кольорів, які використовують студенти України при зображенні позитивного до символу країни були червоний (67%), жовтий (63%), помаранчевий (66%), зелений (60%), а в роботах студентів Іраку переважають наступні кольори – червоний (62%), зелений (56%), фіолетовий (51%).

В роботах студентів України та Іраку за рисунком позитивного до загального й важливого щодо символу країни переважають теплі кольори (47% та 59%). Студенти України використовували наступні кольори при зображенні позитивного до загального й важливого щодо символу країни – червоний (55%), жовтий (67%), зелений (65%), а також були використані як додаткові – голубий (57%) та фіолетовий (52%). Студенти Іраку в своїх

роботах використовували наступні кольори – червоний (75%), помаранчевий (53%), зелений (60%).

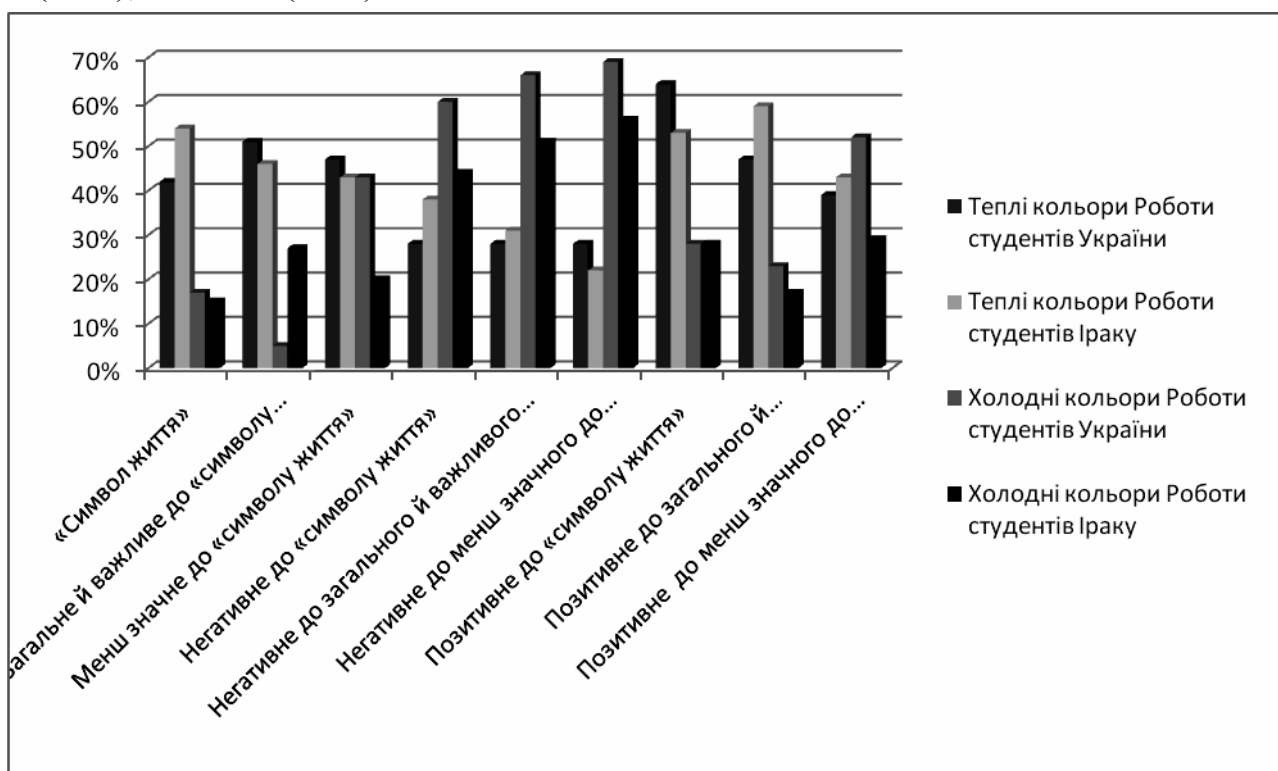

Рис.2.11 Порівняльний аналіз використання кольорів в роботах студентів України та Іраку

Рисунок позитивного до менш значного до символу країни в роботах студентів України зображувався холодними кольорами (52%), а в роботах студентів Іраку використовувались теплі кольори (43%). Студенти України використовували наступні кольори при зображенні позитивного до менш значного щодо символу країни – синій (56%), коричневий (60%), сірий (51%), фіолетовий (50%), а такі кольори, як жовтий (35%), зелений (46%) та червоний (56%) використовувались як допоміжні. В роботах студентів Іраку переважають кольори жовтий (53%), зелений (52%), червоний (46%), а також були використані коричневий (58%) та синій (50%).

Більш детальний аналіз по категоріям та відносно створених зображень виявив, що при зображенні символу життя студенти України використовували такі категорії як «Кохання», «Родина», «Квіти», «Щастя», а студенти Іраку в більшості використовували зображення «Науки», «Краси»,

«Кохання», «Сонця, світла», «Свободи», «Ірак – мій дім». Тобто, ми можемо констатувати що в роботах українців переважають більш сімейно-родинні відносини, а у іракців - патріотизм.

Символ країни у студентів України представлений «Символікою», «Полям, пшеницею», «Рідним містом». В роботах студентів Іраку символ країни представлений рисунками «Ірак – мій дім», «Ірак в моєму серці», «Ірак як сонце», «Ірак як батько та сім'я». Отже, такі рисунки свідчать про патріотичність у досліджуваних-українців.

Загальним й важливим стосовно символу життя студенти України визначали «Кохання», «Родину», «Красу світу». Серед робіт студентів Іраку визначено перевагу таких рисунків як «Квітка», «Спокійне, добре, чесне життя», «Перепопи, зло, горе», «Радість». Загальним й важливим стосовно символу країни у студентів України є «Дружба з іншими країнами», «Стабільна економіка, достаток», «Народ», «Свобода». А у студентів Іраку - «Світло й сонце», «Мир, добро», «Прапор Іраку». Отже, серед головного і важливого також спостерігається у студентів Іраку патріотизм та філософські погляди, а у студентів України – значимим є дружні стосунки та матеріальне благополуччя.

Менш значним щодо символу життя студенти України вважають «Гроші», «Роботу», «Освіту», «Друзів», а менш значним щодо символу країни є «Екологія», «Туристи», «Здоров'я», «Дім, їжа», «Традиції», тобто досліджувані менше уваги приділяють умінням в сфері труда, розвитку науки і освіти. А студенти Іраку навпаки менш значним щодо символу життя вважають «Обмеження, несправедливість», «Страшне майбутнє», «Радість, життя», а менш значним щодо символу країни є «Життя», «Свобода», «Спокій», «Квітка і птиця». Тобто для студентів Іраку важлива свобода та майбутнє.

Негативним до символу життя у студентів України виступає «Печаль, біль», «Зрада», «Смерть», а негативним до символу країни: «Погана влада», «Криза», «Борги», «Війна», «Бруд, безлад», «Відсутність кохання». Студенти

Іраку негативним до символу життя вважають «Смерть», «Зрада», «Зброя», «Перепони», «Горе, проблеми», а негативним до символу країни: «Зброя», «Темрява», «В'язниця», «Смерть, ріки крові». Тобто, в обох групах досліджуваних пріоритетними є патріотизм та прагнення до життя.

Визначення негативного до загального й важливого стосовно символу життя студенти України визначають «Зраду, розлучення», «Шкідливі звички, хворобу», «Заздрість, злість», «Хаос, пільму, крах». Негативним до загального й важливого стосовно символу України є «Стихія», «Війна», «Забруднення, погана екологія», «Криза», «Корупція, крадіжки», «Брехня, лицемірство».

Негативним до загального й важливого стосовно символу життя студенти Іраку визначають «Темрява», «Зброя», «Заздрість, злість», «Невідомість, незнання». Негативним до загального й важливого стосовно символу країни є «Війна», «Забруднення, погана екологія», «Криза», «Брехня, лицемірство». Тобто для обох груп досліджуваних важливим залишаються чесні стосунки, демократичність у взаємостосунках.

Негативним до менш значного щодо символу життя в роботах студентів-українців є «Апатія, песимізм», «Погрози, злість», «Бідність», «Лінь». Негативним до менш значного щодо символу України: «Забруднення екології», «Користь, лицемірство», «Корупція», «Ворожість», «Війна». А у студентів Іраку негативним до менш значного щодо символу життя в роботах є «Темрява», «Крадіжка», «Обмеження», «Невідомість». Негативним до менш значного щодо символу країни: «Ворожість», «Війна». Ми можемо говорити, що студентам властиві емоційна чуттєвість, активність, матеріальне благополуччя, свобода, чистота.

Позитивним до символу життя в роботах українців є «Родина, кохання», «Щастя, радість», «Довіра, взаєморозуміння». Позитивним до символу країни: «Діти», «Легке життя», «Життя», «Радість». Позитивним до символу життя в роботах студентів Іраку є «Радість», «Вода», «Добро», «Надія», «Будівництво». Позитивним до символу країни: «Життя», «Радість».

З розподілу таких результатів ми можемо говорити, що у студентів України пріоритетними є сімейно-родинні стосунки та взаємостосунки, а для студентів Іраку пріоритетним залишається патріотизм.

Позитивним до загального й важливого стосовно символу життя в роботах студентів України є «Родина, кохання», «Щастя, радість», «Діти, здоров'я», «Гроші, достаток». Позитивним до загального й важливого стосовно символу країни: «Хороша економіка», «Винагорода», «Якісність», «Чесна влада». Позитивним до загального й важливого стосовно символу життя у студентів Іраку є «Кохання», «Радість», «Вода, світло», «Будівництво», «Надія», «Свобода», а позитивним до загального й важливого стосовно символу країни: «Якісність», «Чесна влада». Серед відповідей простежується у досліджуваних політизованість та матеріальне благополуччя.

Позитивним до менш значного щодо символу життя в роботах студентів України є «Достаток, гроші», «Робота», «Щастя успіх», «Освіта, саморозвиток». Позитивним до менш значного щодо символу країни: «Робота», «Гроші», «Умови», «Дружба», «Люди». Позитивним до менш значного щодо символу життя в роботах студентів Іраку є «Достаток, гроші», «Будівництво», «Щастя успіх», «Розвиток», а позитивним до менш значного щодо символу країни: «Будівництво», «Гроші», «Умови», «Дружба», «Люди». Пріоритетним серед вищеназваних відповідей в роботах всіх досліджуваних є орієнтація на особистісний саморозвиток, досягнення, патріотизм та матеріальне благополуччя. В роботах студентів Іраку простежується дуже велика політизованість, а також виявлено що мораль та законодавство спираються на Коран.

Слід зазначити, що у студентів України та Іраку символи життя тісно переплітаються з символами країни. Можна говорити про те, що простежується патріотизм і бачення себе, свого життя невіддільне від своєї країни, у безпосередньому зв'язку з нею, переживання за її проблеми, надії на краще й радість від позитивного.

Аналіз візуальних образів - малюнків, названих вище виділеними категоріями показав, що студенти зображують не тільки символіку своєї країни, стосуються глобальні проблеми всього світу, своєї країни і людей, що живуть у ній. Також яскраво простежується безпосереднє співвідношення себе зі своєю країною, і переживання проблем своєї країни як своїх особистих проблем, проблем своєї сім'ї. Узагальнюючи перераховане, можна говорити про патріотичність молодого покоління України та Іраку.

Аналіз символу свого життя і символу країни в їх взаємозв'язку сприяє поглибленню розуміння змісту ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді, її світогляду.

Проведено порівняльний аналіз результатів створення образу світу за методикою «Картина світу» у студентів України та Іраку (див.табл.2.52 та рис.2.12)

Таблиця 2.52

Види зображень образу світу за методикою «Картина світу» у студентів України та Іраку

	Планетарна	Пейзажна	Безпосереднє оточення	Опосередковане чи метафоричне	Абстрактне, схематичне
Студенти України	20%	21%	17%	17%	25%
Студенти Іраку	10%	25%	6%	25%	34%

За результатами таблиці 2.52 ми спостерігаємо *різниці у використанні зображень щодо створення образу світу, а саме найбільш вживаними у в роботах студентів України є зображення з абстрактним, схематичним зображенням, а також пейзажні зображення. В роботах студентів Іраку переважають також абстрактні зображення, але другою категорією у використанні є опосередковані або метафоричні зображення. Використання*

більшості метафоричних зображень при створенні образу світу у студентів Іраку обумовлено особливостями культурних традицій.

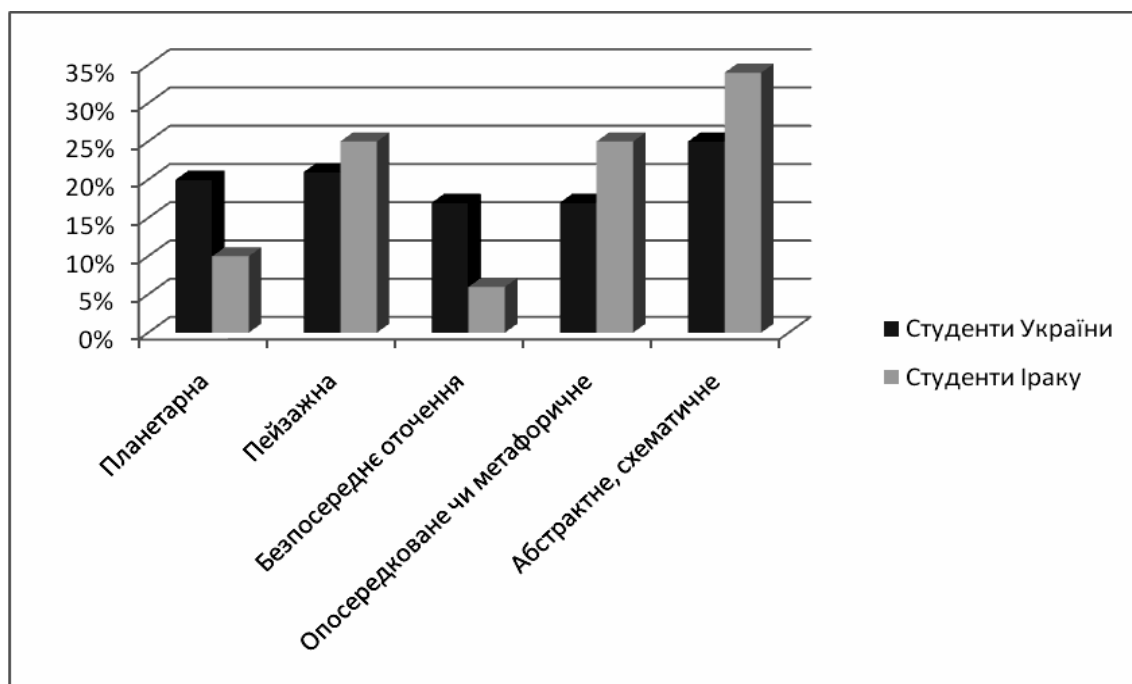

Рис.2.12. Порівняльний аналіз операціональних компонентів образу світу у студентів України та Іраку.

У традиційних культурах образ світу має символічну природу і втілений в міфологічних уявленнях про світ. У найзагальнішому вигляді міфологічна картина світу (модель світу), визначається як скорочене і спрощене відображення всієї суми уявлень про світ усередині конкретної традиції. Носії цієї традиції можуть не усвідомлювати картину світу у всій її повноті та системності. Під «світом» розуміється людина і середовище в їх взаємодії, тобто світ є результат переробки інформації про середовище й саму людину за допомогою знакових систем. Картина світу реалізується в різних семіотичних втіленнях скоординованих між собою і утворюють єдину універсальну систему, якої вони й підпорядковані [110].

Аналізуючи самі зображення образу світу у студентів двох країн, ми можемо спостерігати, що у студентів-українців образ світу виступає у вигляді природних краєвидів України, пасхальний куліч, прапори різних

країн, чорний квадрат Малевича, мука, роз'єднанні береги, тобто ті, які пов'язані з культурними цінностями досліджуваних. Серед зображень образу світу у студентів-іракців є схеми шляху людини до смерті та після неї, зображення різних ламаних фігур різних кольорів, прапор, природа Іраку, світ як квітка на річці, метелик в колі, риба у воді, книга розкрита, Коран, зображення земної кулі з виділенням Іраку, тобто в роботах переважає патріотичність.

Серед кольорів, які використовували студенти-українці переважають більше теплі кольори зелений, голубий, червоний, помаранчевий, жовтий. В роботах студентів-іракців серед використаних кольорів переважають як теплі, так і холодні.

Як зазначає В.С.Мухіна, у процесі дорослішання структурні ланки самосвідомості завдяки єдиному механізму розвитку особистості, ідентифікації та відокремлення знаходять унікальне наповнення, що несе при цьому специфіку конкретної соціокультурної спільності. Структурні ланки самосвідомості, змістовне наповнення яких специфічно в різних етнічних, культурних, соціальних та інших умовах, по суті справи є чином себе в світі і виступають основою бачення світу в цілому [101].

Всі зміни, що відбуваються у світі, трансформації реалій буття людини змістовно змінюють наповнення структурних ланок самосвідомості особистості і модифікують образ світу. При цьому структура самосвідомості і образ світу виступають стійкою системою зв'язків людини зі світом, що дозволяє йому зберігати цілісність і тотожність самому собі і світу навколо [110].

Порівняльний аналіз результатів створення за опитувальником Ал Дафара Абд Ал Барі Маєх Мадхі щодо створення образу іншої країни у студентів України та Іраку представлений в таблиці Б2 (див.додаток Б).

Аналіз результатів таблиці 2.53 свідчить, що студенти України дали більше категорій відповідей щодо місце знаходження Іраку, що свідчить про недостатні знання щодо означеного питання, але більшість відповідей було

правильна (Азія). Серед студентів Іраку розповсюдженість відповідей було менше щодо місце знаходження України, але більшість правильні (Європа).

Таблиця 2.53

Порівняльний аналіз за опитувальником студентів України та Іраку

Питання	Кількість категорій (студенти-українці)	Кількість категорій (студенти-іракці)
Де знаходиться країна?	13	10
Яка національна мова в країні?	5	11
Яка релігія в країні?	2	10
Мирна чи агресивна країна ?	5	9
Маленька чи велика країна?	3	4
Країна бідна чи багата?	3	4
Яка природа цієї країни?	24	15
Як ставитесь до народу цієї країни?	20	35
В чому різниця між Іраком і Україною?	12	20

Але студенти Іраку не зовсім добре знають мову, на якій розмовляють на Україні, серед вживаних ними категорій відповіді було виділено 11, серед яких найменша кількість студентів дала правильну відповідь. Щодо мови Іраку українці дали менше категорій відповідей, але більшість визначила національну мову правильно.

На питання яка релігія в країні Іраку студенти України відповіли іслам. Але студенти Іраку одразу і точно не змогли назвати релігію, вказуючи що на Україні є іслам та християнство, тобто в означені іншої країни вони спираються на власні погляди.

Студенти України вважають народ Іраку занадто агресивним, але це пов'язано з особливостями військових дій, які відбуваються в означеній країні. Навпаки, студенти Іраку вважають, що народ України толерантний, добрий та миролюбивий.

Щодо розмірів обох країн, то студенти України та Іраку використали однакові відповіді та більшість досліджуваних дала правильну відповідь.

Студенти Іраку вважають Україну багатою країною, а студенти України вважають Ірак бідною країною.

Відповідаючи на питання яка природа в країні студенти України дали 24 категорії відповіді, що свідчить про різноманітність сприйняття оточуючого середовища. Студенти Іраку дали в два рази менше категорій відповідей, що характеризує вузькість сприйняття та візуальної пам'яті.

Вивчаючи відношення до інших країн у досліджуваних, було визначено, що студенти України достатньо доброзичливо ставляться до інших народів. Але серед категорій відповідей у студентів Іраку щодо ставлення до народу України виявлено дуже різноманітні відповіді, це свідчить про недовіру, обуреність, агресивність до інших країн. На території Іраку склалась складна етнокультурна ситуація, яка не дозволяє виділити загальний стиль поведінки та спілкування у місцевих жителів.

Вивчаючи різниці між Іраком і Україною, виділено що студенти Іраку основними ознаками відмінності виділяють релігійні ознаки, але багато уваги приділяють і належності. Студенти-українці відмінності між країнами бачать в політичних поглядах, економічних та релігійних.

Отже, ми можемо стверджувати, що створення образу іншої країни досліджувані конструювали з окремих елементів свідомості, які є найбільш актуальні, значимі, цінні для самого суб'єкта. А також уявлення про оточуючий світ залежать від комплексу соціальних умов.

Вивчення вербального компоненту образу світу у студентів двох країни відбувалось за допомогою методики «SAS» та порівняльний аналіз результатів представлений в таблиці 2.54 та рис. 2.13.

За даними таблиці 2.54 ми можемо спостерігати, що за фактором 1 – «Соціальний цинізм» - досліджувані мають середні результати, але на рівні $X_{\text{ср}}$ нижчі оцінки за даним показником у студентів Іраку в порівнянні зі студентами України. Проведена перевірка відмінностей показників за фактором 1 та виявлено різниці між оцінками за фактором 1 у студентів України та Іраку ($t=9,07$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$), тобто у студентів України

більше негативізму до людей ніж у студентів Іраку. Виявлені високі показники за даним фактором у студентської молоді обох країн залежать від нестабільної ситуації в їх країні, складних трансформаційних процесів, які призводять до змін в психіці, світосприйнятті людей.

Таблиця 2.54

Виразність показників, що характеризують соціальні універсальні аксіоми у юнацтва України та Іраку

Групи досліджуваних	Показники									
	F1	t	F2	t	F3	T	F4	t	F5	T
Студенти України	3,3	9,07	3,5	1,45	3,3	1,06	3,2	8,44	3,5	2,02
Студенти Іраку	3,06		4,08		3,4		3,3		3,4	
t _{кр} = 2,05; p=0,05										

За фактором 2 «Нагорода за зусилля» виявлено, що у студентів Іраку оцінки значно вищі в порівнянні з оцінками студентів України (на рівні $X_{ср}$). Перевірка відмінностей між оцінками виявила незначущі різниці в роботах у студентів України та студентів Іраку ($t=1,45$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), тобто досліджуванні обох країн вважають, що докладаючи зусиль до виконання справи отримаєш позитивний результат, тобто представники обох країн є оптимістами.

За фактором 3 – «Соціальна гнучкість» - в обох групах досліджуваних однакові результати на рівні $X_{ср}$, що свідчить про середній рівень здібності адаптації до нових та мінливих обставин. Вивчення значущості різниці в показниках свідчить про відсутність відмінностей між оцінками у студентів України та Іраку ($t=1,06$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$).

За фактором «Релігійність» на рівні $X_{ср}$ студенти-українці та студенти-іракці мають однакові бали. Для виявлення різниці в показниках за фактором 4 проведено критерій Стьюдента та виявлено значущі різниці між оцінками в роботах студентів України та студентів Іраку ($t=8,44$, $t_{кр} = 2,05$ при $p<0,05$), тобто у студентів Іраку показник релігійності вище ніж у студентів України. Це обмовлено особливостями менталітету Іраку та особливостями віросповідання в означеній країні.

За фактором 5 також спостерігаються однакові результати у студентів України та студентів Іраку на рівні $X_{\text{ср}}$. Також для визначення різниці в оцінках використано критерій Стюдента, який дозволив виявити незначущі відмінності в оцінках студентів Іраку та студентів України ($t=2,02$, $t_{\text{кр}} = 2,05$ при $p<0,05$), тобто досліджувані обох груп вважають що життєві ситуації передбачені долею.

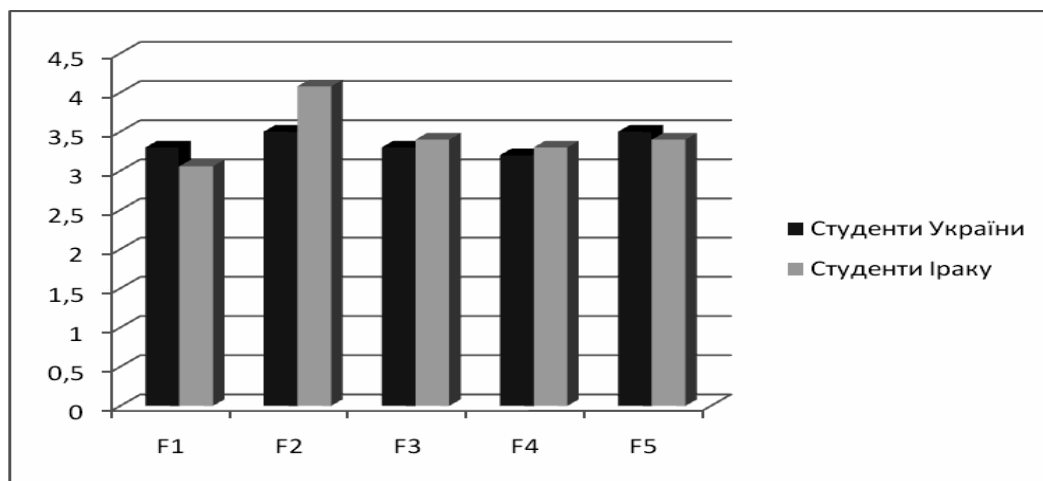

Рис. 2.13. Порівняльний аналіз домінування факторів за методикою SAS у студентів України та Іраку

Узагальнюючи отримані результати за вказаною вибіркою, можна констатувати, що українським студентам притаманний погляд на соціальні ситуації як контрольовані роком, долею, переконання, що життєві події зумовлені, але в людей є деякі способи впливати на прояви законів долі. У той же час, їм притаманна соціальна гнучкість, тобто здатність до дивергентності у вирішенні проблем і невизначених ситуацій, здатність до вироблення нових когнітивних стратегій поведінки. Досить низький рівень релігійності, віри в позитивний вплив релігії на поведінку людини; значення і сенс існування людини у світі. А студенти з Іраку більшою мірою вважають, що зусилля, знання і ретельне планування будуть нагороджені, приведуть до позитивних результатів, що є фактором стимулювання активності в діяльності. А також, у них в меншій мірі, щодо інших чинників, проявляється

соціальний цинізм, негативний погляд на людську природу і соціальний світ; недовіру до соціальних інститутів.

З метою вивчення суб'єктивної семантики кольору як невід'ємної складової індивідуального образу світу нами використовувалась методика КСД С.М.Симоненко, Т.А.Вовнянко. Для обробки даних використовувався факторний аналіз, який дозволяє виділити кількість факторів та їх зміст.

Детальний аналіз результатів факторного аналізу дозволив визначити, що для студентів України характерним є виділення 6-8 факторів, а для студентів Іраку – виділення 4-5 факторів, такий розподіл обумовлений, на нашу думку особливостями використання в роботах більше форми, ніж кольору.

Вивчаючи оцінні шкали, то ми можемо говорити про перевагу 3-4 оцінних шкал в кожному факторі в роботах студентів України, а в роботах студентів Іраку виділено 6-7 оцінних шкал (див.додаток Д).

Проведено кореляційний аналіз між факторами в роботах як студентів України, так і студентів Іраку. Було виявлено позитивні та негативні значущі зв'язки між факторами.

Таблиця 2.53

Значущість взаємозв'язків між факторами в роботі студента Іраку

Фактори	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4
Ф2	-0,35			
Ф3	0,38	-0,27		
Ф4	0,03	-0,47*	0,48*	
Ф5	0,26	-0,10	-0,08	0,24
r - коефіцієнт Спірмена, (p<0,05)				

Так, за даними таблиці 2.53 ми можемо спостерігати значущі зворотні зв'язки між фактором 2 та фактором 4 ($r=-0,479$, при $p<0,05$). Значущі зв'язки виявлені між фактором 3 та фактором 4 ($r=0,481$, при $p<0,05$).

Отже, проведений кореляційний аналіз дозволив виявити значущі зв'язки між деякими факторами як в роботах студентів України, так і в роботах студентів Іраку, тобто це свідчить про наявність взаємозалежних

плеяд, які утворені кольоровими сполученнями. Але дослідження значущості зв'язків протягом досліджуваного віку виявило зменшення числа взаємопов'язаних кольорових плеяд. Це пов'язано, як зазначають науковці (С.М.Симоненко, Т.А.Вовнянко), з подальшим формуванням і структуруванням суб'єктивної семантики кольору.

Вивчення змістового навантаження факторів у студентів України та студентів Іраку дозволило виділити, що зміст виділених факторів відрізняється у студентів України та студентів Іраку, що пов'язано з особливостями суб'єктивного образу світу.

Висновки до другого розділу

Проведене емпіричне дослідження дозволило зробити наступні висновки:

- Виявлено особливості змістового компоненту образу світу (за методикою «Символ») символу життя та символу країни у студентів України та визначено, що серед символів життя є такі візуальні категорії, як: «Кохання», «Родина», «Квіти», «Щастя», а Символ країни це: «Символіка», «Поле, пшениця», «Одеса». Загальним й важливим стосовно символу життя студенти визначали: «Кохання», «Родину», «Красу світу». Загальним й важливим стосовно символу країни є: «Дружба з іншими країнами», «Стабільна економіка, достаток», «Народ», «Свобода». Менш значним щодо символу життя: «Гроші», «Робота», «Освіта», «Друзі». Менш значним щодо символу країни є: «Екологія», «Туристи», «Здоров'я», «Дім, їжа», «Традиції». Негативним до символу життя у студентів виступає: «Печаль, біль», «Зрада», «Смерть», а негативним до символу країни: «Погана влада», «Криза», «Борги», «Війна», «Бруд, безлад», «Відсутність кохання». Негативним до

загального й важливого стосовно символу життя студенти України визначають «Зраду, розлучення», «Шкідливі звички, хворобу», «Заздрість, злість», «Хаос, п'яному, крах». Негативним до загального й важливого стосовно символу країни є: «Стихія», «Війна», «Забруднення, погана екологія», «Криза», «Корупція, крадіжки», «Брехня, лицемірство». Негативним до менш значного щодо символу життя в роботах студентів-українців є: «Апатія, песимізм», «Погрози, злість», «Бідність», «Лінь». Негативним до менш значного щодо символу країни: «Забруднення екології», «Користь, лицемірство», «Корупція», «Ворожість», «Війна». Позитивним до символу життя є: «Родина, кохання», «Щастя, радість», «Довіра, взаєморозуміння». Позитивним до символу країни: «Діти», «Легке життя», «Життя», «Радість». Позитивним до загального й важливого стосовно символу життя: «Родина, кохання», «Щастя, радість», «Діти, здоров'я», «Гроші, достаток». Позитивним до загального й важливого стосовно символу країни: «Хороша економіка», «Винагорода», «Якісність», «Чесна влада». Позитивним до менш значного щодо символу життя: «Достаток, гроші», «Робота», «Щастя успіх», «Освіта, саморозвиток». Позитивним до менш значного щодо символу країни: «Робота», «Гроші», «Умови», «Дружба», «Люди». Отже, конструювання особистістю символу власного життя і символу своєї країни розглядається нами як життєтворчість.

Важливим є сам факт внутрішньої роботи особистості над осмисленням і переосмисленням, взаємоспіввіднесенням індивідуальних життєвих цінностей і цінностей життя країни, узагальнюючим відображенням явищ навколишнього світу і себе у ньому. Отже, на образ світу сучасної молоді України впливають вікові, національні, етнічні погляди та освіта і культура.

Особливостями (змістовий компонент) створення образу світу відносно символу життя та символу країни у студентів Іраку визначено, що серед символів життя є: «Квіти», «Наука», «Краса», «Кохання», «Сонце, світло», «Свобода», «Ірак – мій дім», а Символ країни це: «Ірак – мій дім», «Ірак в моєму серці», «Ірак як сонце», «Ірак як батько та сім'я». Загальним й

важливим стосовно символу життя студенти визначали: «Кохання», «Родина», «Квітка», «Спокійне, добре, чесне життя», «Перепони, зло, горе», «Радість». Загальним й важливим стосовно символу країни є: «Світ й сонце», «Мир, добро», «Прапор Іраку». Менш значним щодо символу життя: «Обмеження, несправедливість», «Страшне майбутнє», «Освіта», «Радість, життя». Менш значним щодо символу країни є: «Життя», «Свобода», «Спокій», «Квітка і птиця». Негативним до символу життя у студентів виступає «Смерть», «Зрада», «Зброя», «Перепони», «Горе, проблеми», а негативним до символу країни: «Зброя», «Темрява», «В'язниця», «Смерть, ріки крові». Негативним до загального й важливого стосовно символу життя студенти Іраку визначають: «Темрява», «Зброя», «Заздрість, злість», «Невідомість, незнання». Негативним до загального й важливого стосовно символу країни є: «Війна», «Забруднення, погана екологія», «Криза», «Брехня, лицемірство». Негативним до менш значного щодо символу життя в роботах студентів-іракців є: «Темрява», «Крадіжка», «Обмеження», «Невідомість». Негативним до менш значного щодо символу країни: «Ворожість», «Війна». Позитивним до символу життя є: «Радість», «Вода», «Добро», «Надія», «Будівництво». Позитивним до символу країни: «Життя», «Радість». Позитивним до загального й важливого стосовно символу життя: «Кохання», «Радість», «Вода, світло», «Будівництво», «Надія», «Свобода». Позитивним до загального й важливого стосовно символу країни: «Якісність», «Чесна влада». Позитивним до менш значного щодо символу життя: «Достаток, гроші», «Будівництво», «Щастя успіх», «Розвиток». Позитивним до менш значного щодо символу країни: «Будівництво», «Гроші», «Умови», «Дружба», «Люди». Отже, сучасна молодь Іраку живе проблемами, які випали на долю їх країни, а також проблемами, які хвилюють молодь всього світу. Необхідно зазначити, що всім символам, які досліджувались притаманна надзвичайна образність та перевага візуальних категорій відносно їх представленості у студентів-українців.

На образ світу сучасної молоді Іраку впливають, як вікові особливості, національні традиції, етнічні погляди та релігійність, так і знання, освіта, можливість спілкування з молоддю інших країн.

Символи життя в студентів Іраку тісно переплітаються із символами країни. Можна сказати, простежується патріотизм і бачення себе не окремо від своєї країни, а в безпосередньому взаємозв'язку з нею. Аналізуючи кольори, які були використані в малюнках, відзначено, що переваги у використанні конкретних відтінків світлих або темних тонів немає, рисунки зображувалися переважно в стриманих тонах, але прослідковується етнічність у кольоровій семантиці образів.

- Досліджено особливості операціонального компоненту створення образу світу студентами України, що характеризуються використанням абстрактно схематичних та пейзажних зображень в роботах студентів 1-5 курсів. Виявлено, що протягом досліджуваного віку зростає використання абстрактних зображень. Також, досліджено гендерні особливості створення образу світу, які свідчать про перевагу у юнаків абстрактних зображень, а у дівчат – абстрактних та пейзажних. Особливостями операціонального компоненту розвитку образу світу у студентів Іраку є використання абстрактно схематичних та пейзажних зображень. Виявлено, що протягом досліджуваного віку зростає використання абстрактних зображень. Також, досліджено гендерні особливості створення образу світу, які свідчать про перевагу як у юнаків, так і у дівчат абстрактних зображень

- Виявлено в ході анкетування, що при створенні образу України студенти-українці використовували політичні погляди, патріотизм та національні традиції, а при зображенні образу Іраку використовували політичні та релігійні погляди, при цьому приписуючи «чужому» простору відчужені від людини властивості, так звані етнічні стереотипи. Виявлено, що студенти-українці огорожують «свій» світ від «чужого» знаковими предметами та діями, створюючи кордони між країнами. Створюючи узагальнений образ Іраку студенти-українці визначили, що Ірак маленька,

бідна, але агресивна країна, яка знаходиться в Азії, національною мовою є арабська, віросповідання – іслам. Так, створення образу власної країни характеризується, в першу чергу, знанням про релігійність, політичні та етнічні погляди.

- Дослідження результатів анкетування студентів Іраку виявило, що при створенні зображень образу Іраку студенти показали патріотизм, релігійність, політичні погляди, а при зображенні України те, про що вони мріють відносно власної країни. Створений образ України в розумінні її студентами Іраку має такий вигляд: Україна знаходиться в Європі, мова, на якій розмовляють українці – російська або англійська, народ мирний та миролюбний, релігією цієї країни є християнство, вона маленька за розмірами, українці – добрі, хороші, працелюбні, люблять один одного та інших, природа України: це гори, моря, річки, зелень. Стосунків між Іраком та Україною немає, але якщо є, то більш економічні. Більш серйозними та відповідальними в Україні є жінки, ніж чоловіки. Головною різницею між Іраком та Україною є різниця у віросповіданні. Визначено також, що 3% студентів-іракців взагалі нічого не знають про Україну. Отже, при світосприйманні студенти Іраку перше місце відводять релігійним поглядам, а потім політичним та економічним.

- Результати аналізу вербальної складової образу світу показали, що в етнічній картині світу студентів-українців домінують такі соціальні аксіоми, як: «Соціальний цинізм» (3,3 бали), «Нагорода за зусилля» (3,5 бали), «Соціальна гнучкість» (3,4 бали), «Релігійність» (3,2 бали), «Контроль долі» (3,5 бали), що свідчить про негативізм у поглядах на природу людини, на оточуючий світ, достатньо сформований рівень варіативного мислення, розвинуту здатність адаптуватися до нових змін умов життя, вважають, що в житті людини все передбачено долею, але мало уваги приділяють релігії.

Серед соціальних аксіом (вербальна складова) у студентів-іракців виявлено такий розподіл: на першому місці фактор «Соціальна складність»- (4,08 бали), на другому місці фактори - «Нагорода за зусилля» (3,4 бали),

«Релігійність» (3,3 бали), «Контроль долі» (3,4 бали). На останньому місці знаходиться фактор «Соціальний цинізм» - (3,06 бали). Етнічна картина світу студентів-іракців характеризується високою соціальною гнучкістю, адаптацією до змін, що відбуваються у світі та країні, складні відносини в соціальному світі, позитивний погляд на людську природу, довіру соціальним інститутам та владі.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ ТОЛЕРАНТНОГО СПРИЙНЯТТЯ «ЄДИНИЙ СВІТ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

3.1. Толерантне сприйняття та особливості його розвитку у студентської молоді в полікультурному середовищі

В психологічній науці поняття толерантності розглядають з позицій психоаналітичного (З.Фрейд, Р.Лазарус, С.Фолькман); біхевіористичного (Дж.Вольпе, Б.Скіннер); гуманістичного підходів (К.Роджерс); а також з позицій когнітивної психології (Дж.Тернер, Л. Фестінгер, Ф. Хайдер, С. Московічі, К.Муздибаєв та інші).

Існує безліч визначень поняття толерантного сприйняття. Так:

- Толерантність - терпимість до чужої думки, способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань, що відрізняються від власних (Термінологічний словник сучасної освіти. Вчителям, студентам, школярам, батькам. - К.: РВВ КДПУ, 2001 .- 100с.).

- Толерантність - як якість особистості, яке протиставляється стереотипності і авторитаризму, вважається необхідним для успішної адаптації до нових несподіваних умов (Brislin RW, 1981). У зв'язку з цим виділяються два аспекти толерантності:

- Зовнішня толерантність (до інших) - переконання, що вони можуть мати свою позицію, здатні бачити речі з інших (різних) точок зору, з урахуванням різних факторів;

- Внутрішня толерантність (до невизначеності) - здатність до прийняття рішень і роздуми над проблемою, навіть якщо невідомі всі факти і можливі наслідки (за М.С. Мириманова, А.С. Обухова).

- Толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань (Декларація Принципів Толерантності, затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16.11.1995).

У сучасній науці розглядають поняття близькі до поняття толерантного сприйняття, іноді між ними ставлять тотожності. Однак, вчені виділяють значущі відмінності толерантного сприйняття від близьких понять, зокрема, таких, як толерантність, конформність, довіра, доброта, вихованість (А. Г. Асмолов, В.Н. Куніцина, Т. П. Скрипкіна). Також науковці пропонують виділяти ті чи інші детермінанти, чинники, структурні компоненти, якості, властивості, види, типи, емпіричні властивості толерантності (С.К. Бондирева, І.Б. Гриншпун, П. Ніколсон, Б. Рієрдон, З.В. Сікевич, М. Уолцер, І.П. Шкуратова, Є.І. Шлягіна, Е. Ейдемільлер та ін.).

Крім названих вище понять схожих з поняттям толерантного сприйняття, треба звернути увагу на складність і неоднозначність розуміння самого поняття «толерантність» - «інтолерантність». Так, О.С. Павлова розглядає толерантність як активну моральну позицію і психологічну готовність до терпимості в ім'я взаєморозуміння між етносами, соціальними групами. А це вимагає навичок налагодження позитивної взаємодії між людьми різної статі, віку, національної та релігійної приналежності і т.д. У роботах Н.П. Піщуліна, С. Н. Піщуліна, І. А. Коробецький типологія взаємодії, дозволяє відобразити зміст понять «толерантність-інтолерантність».

Для толерантності характерні такі три типи взаємодії, як діалог, співпраця і опіка. У діалозі проявляється індивідуальність і досягається своєрідність іншого, тому що саме діалогова взаємодія передбачає рівність позицій в спілкуванні. У структурі діалогової взаємодії переважають емоційний і когнітивний компоненти, які можуть бути охарактеризовані

через високий рівень емпатії, почуття партнера, вміння прийняти його таким, яким він є, відсутність стереотипності в сприйнятті інших, гнучкість мислення, а також через уміння «бачити» свою індивідуальність, уміння адекватно «приймати» (оцінювати) свою особистість.

Другий тип взаємодії - співробітництво - передбачає спільне визначення цілей діяльності, спільне її планування, розподіл сил і засобів на основі можливостей кожного. Це рівень толерантної поведінки, який може бути охарактеризований наступними ознаками: контактність; доброзичливість (відсутність агресії, в тому числі і самоагресії); відсутність тривожності; мобільність дій; ввічливість (чемність); терпіння; довірчість; соціальна активність.

Опіка є типом взаємодії, також співвідносяться з поняттям толерантності. Опіка увазі турботу, причому ця турбота не принижує гідності опікуваного, будучи природною етичною нормою суб'єкта та об'єкта. Даний тип взаємодії можливий тільки тоді, коли обидві сторони беруть один одного і терпимо один до одного ставляться, і характеризується наступними ознаками: емоційна стабільність, високий рівень емпатії; екстравертність, соціальна активність, вміння прийти на допомогу.

Всі перераховані ознаки характеризують людину, вільною від догм, стереотипів, страхів, від надмірної потреби в опіці і прагнення до придушення навколишніх (останні характеристики властиві «гіперопіки») [68]. Отже, діалог та співробітництво пов'язані з розумінням такої категорії, як «свобода». Саме у співпраці, у бажанні працювати разом, у тонкій грі зусиль кожного, у взаємній спонука, яке робить непотрібною вимогливість, і народжується совісне відношення до людей, роботи, обов'язків.

Такі типи взаємодії, як придушення, індіферентність, конфронтація і конфлікт сумісні з поняттям інтолерантність. До її симптомів, позначеним у виданнях ЮНЕСКО, відносяться: 1) мова: використання образливою, зарозумілою або зневажливою лексики, що принижує людей, які відносяться до іншої культури, раси, нації, статі, релігії, людей з фізичними вадами, з

нетрадиційною сексуальною орієнтацією та інше, осміяння, 2) стереотипи та упередження, як правило, негативні, що характеризують всіх представників тієї чи іншої групи як мають однакові властивості. Покладання провини за те, що трапилося нещастя або наявність соціальних проблем на ту чи іншу групу, 3) дискримінація: різні соціальні статуси, позбавлення соціальних благ, відторгнення від життя в суспільстві; 4) остракізм: поведінка, при якому існування інших нарочито ігнорується. Відмова вступати з ними в розмову, визнавати їх самих або культуру, 5) репресії: насильницьке позбавлення можливості реалізації прав людини; 6) залякування: використання фізичної або кількісної переваги з метою приниження або позбавлення власності або положення; 7) знищення: утримання в ув'язненні, фізичні розправи, видворення з району проживання, озброєні напади та вбивства, геноцид.

Функціями толерантності вчені розглядають [11;68;160]:

1. Світозабезпечуючу:

- Визначає багатомірність середовища та різноманітних поглядів;
- Забезпечує гармонійний мирне співіснування представників, що відрізняються один від одного за різними ознаками;
- Служить суспільним гарантом недоторканості та ненасильства стосовно різного роду меншин і легалізує їх положення за допомогою закону.

2. Регулюючу:

- Дозволяє стримати неприязнь у поєднанні з відкладеним позитивною реакцією, або замінити її на позитивну;
- Надає конструктивний вихід з конфліктних ситуацій;
- Орієнтує відносини на дотримання рівноправності, поваги, свободи.

3. Психологічну:

- Служить основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, суспільстві (атмосфера довіри, поваги, визнання, підтримки);
- Формує і розвиває етнічну самосвідомість;
- Забезпечує етнічну та соціальну самоідентифікацію;

- Підтримує і розвиває самооцінку особистості, групи;
- Знижує поріг чутливості до несприятливих факторів, фрустраційної ситуацій

4. Виховну:

- Забезпечує передачу досвіду позитивного соціальної взаємодії і досвіду людства в цілому;
- Є досконалим зразком організації життєдіяльності в соціумі;
- Забезпечує успішну соціалізацію;
- Розвиває моральне розуміння, співпереживання, вміння лояльно оцінювати вчинки інших.

5. Комунікативну:

- Розвиває готовність до спілкування, співробітництва і розуміння;
- Дозволяє встановити конструктивне спілкування з представниками різних груп, іншого світогляду.

6. Культурозберегаючу:

- Забезпечує збереження і перебільшення культурного досвіду групи, етносу, суспільства.

7. Креативну:

- Забезпечує можливість творчого перетворення навколишньої дійсності;
- Створює умови для безпечного прояви дивергентності, творчої активності;
- Створює умови для творчого самоствердження.

8. Феліцитологічну:

- Дозволяє отримати щастя від спілкування з іншими представниками та усвідомлення своєї індивідуальності, від визнання групою і світом в цілому.

Серед основних критеріїв толерантності та їх показників Н.П.Піщулін, С.М.Піщулін, І.А.Коробецький виділяють наступні: стійкість особистості; емпатія; дивергентність мислення; мобільність поведінки; соціальна

активність. Ці критерії О.С.Павлова вважає, що можна розвинути за напрямками:

- Стійкість особистості – сформованість соціально-моральних мотивів поведінки особистості в процесі взаємодії з людьми інших етнічних (соціальних) спільнот;
- Емпатія – адекватне уявлення про те, що відбувається у внутрішньому світі іншої людини;
- Дивергентність поведінки – здатність незвично вирішувати звичайні проблеми, завдання (орієнтація на пошук декількох варіантів рішення);
- Мобільність поведінки – здатність до швидкої зміни стратегії або тактики з урахуванням складних обставин;
- Соціальна активність – готовність до взаємодії в різних соціальних міжетнічних ситуаціях з метою досягнення поставлених цілей і вибудовування конструктивних відносин у суспільстві.

Психологічний аналіз проблем толерантності сприйняття ставить питання про межі толерантності. Дослідниками відзначається наявність парадокса толерантності: «необмежена терпимість повинна привести до зникнення терпимості в ім'я толерантності слід проголосити право не бути терпимим до нетерпимим» (за К. Поппер) Отже, толерантність – це не індиферентність, яка передбачає активну протидію різним проявам нетерпимості.

Таким чином, психологічний феномен толерантності в самому широкому сенсі цього поняття, є одним із стрижневих у формуванні сучасної особистості молоді.

3.2. Мета, завдання та принципи організації тренінгу з розвитку толерантного сприйняття у студентів в полікультурному середовищі.

Вивчаючи особливості розвитку образу світу у студентів Іраку та України було поставлено за мету розробка тренінгової програми з розвитку толерантного сприйняття у студентів в полікультурному середовищі. Формування толерантних стосунків та толерантного сприйняття у студентів різних національностей засобами психологічного тренінгу розглядається як процес і осмислений результат етичних і духовних взаємин між людьми, міжнаціональної взаємодії, гуманізму і пошани на рівні переконань, поведінки і психологічних особливостей [11;70].

Отже, основною метою тренінгу для студентів «Єдиний світ» виступає:

- Ознайомлення юнаків та дівчат з поняттями «толерантність», «толерантне сприйняття» і «толерантна особистість», критеріями і соціальними проявами в толерантності і нетерпимості, показати значення толерантного сприйняття при взаємодії з людьми, а також в різних життєвих сферах.
- Навчити учасників тренінгу конкретним прийомам, що дозволяють розвинути у себе якості толерантної особистості.
- Розвинути уяву, здатність до емпатії, співпереживання і співчуття, довірі, гідності і самопізнання як елементам толерантності в контексті відносин "Я" та "Інші".

Одне з головних завдань пропонованого тренінгу - зробити поняття "толерантність" та «толерантне сприйняття» близьким і зрозумелим для кожного учасника групи. Вона вирішується через ознайомлення юнаків та дівчат не лише з відомими формулюваннями, але і з багатьма компонентами цих термінів. Для цього, в тренінгу використовуються такі психологічні завдання, як лекції, які читає ведучий, груповий "мозковий штурм" по виробленню визначень толерантності в групі, формулюванню загального,

підсумкового визначення. Це визначення порівнюється з вже існуючими, крім того, в ході роботи відбувається освоєння соціальних критеріїв і показників толерантності.

Під час проходження тренінгу толерантного сприйняття учасники, працюючи з поняттям "толерантність", відкривають його нові аспекти.

З метою більш детального ознайомлення учасників тренінгу з поняттям толерантного сприйняття розкривається поняття "толерантна" і "інтолерантна" особистість. Для успішного формування толерантних установок на рівні особистості важливо знати, в чому полягають основні відмінності між толерантною і інтолерантною особистостями. Психологи вважають, що інтолерантна особистість характеризується уявленням про власну винятковість, прагненням переносити відповідальність на оточення, високою тривожністю, потребою в суворому порядку, бажанням сильної влади. Толерантна особистість – це людина, обізнана себе і що визнає інших. Прояв співчуття - найважливіша цінність толерантного суспільства і толерантної людини. У психології щире співпереживання емоційному стану іншого, здатність розділити його відчуття і настрої, позначається терміном "емпатія". Розвиток емпатійних властивостей особистості безпосередньо пов'язаний з умінням поставити себе на місце іншого. Цій проблемі в пропонуванні розробці приділена особлива увага [11]

Розроблений тренінг з розвитку толерантного сприйняття складається з двох блоків.

1. Когнітивно-інформаційний блок.
3. Технологічний блок.

Когнітивно-інформаційний блок має за мету обмін інформацією між представниками різних національностей про особливості свого народу, культури, традицій, законів та інше. Сутність цього блоку полягає в тому, що частину проблем (нерозуміння, невірне відношення) можна зняти, якщо юнаки та дівчата володітимуть інформацією про особливості того або іншого народу.

На заняття означеного блоку тренінгу передбачено виступи групи юнаків тих національностей, які представлені в даній групі. На цих зустрічах юнаки повинні будуть розповісти про «все хороше», що є в їх народі, культурі, кухні і так далі. По можливості, показати національні танці, пісні, а також розповісти, чому були вимушені мігрувати і що сподіваються знайти в Україні [68].

Метою технологічного блоку є розвиток толерантного сприйняття юнаків до самих себе і інших.

Всі заняття тренінгу толерантного сприйняття поєднанні в три напрямки:

1-й напрямок. Поняття толерантності (заняття 1-3)

Метою цих занять є ознайомлення з поняттями «толерантність», «толерантна особистість», «толерантне сприйняття», «межі толерантності»; обговорення проявів толерантності і нетерпимості в суспільстві.

2-й напрямок. Толерантність по відношенню до себе і до учасників групи (4-6)

Метою є розвиток відчуття власної гідності і уміння поважати гідність інших людей; усвідомлення різноманіття проявів особистості кожного учасника в груповій взаємодії; розвиток здібності до самоаналізу, самопізнання, навичків ведення позитивного внутрішнього діалогу про самого себе; формування позитивного відношення до свого народу;

3-й напрямок. Толерантність по відношенню до інших (заняття 7-10)

Метою цих занять є розвиток соціальної сприйнятливості, соціальної уяви, довіри, уміння вислухати іншу людину, здатність до емпатії, співчуття; розвиток комунікативних навичків, зміцнюючих соціальні зв'язки; навчання міжкультурному розумінню і толерантній поведінці в міжетнічних стосунках.

Отже, розроблений тренінг складається з 7 занять тривалістю по п'ять годин. Кількість учасників 20 і більше чоловік. Проведення тренінгу передбачає окрему кімнату, в якій зберігалася б неповторна творча

атмосфера формування толерантного сприйняття. Під час тренінгу кімната повинна наповнюватися «толерантною» атрибутикою [160].

Всі заняття тренінгу з розвитку толерантного сприйняття розроблені за єдиною структурою: 1. Розминка. Вона включає вправи, сприяючі активізації учасників групи, створенню невимушеної, доброзичливої атмосфери, підвищенню згуртованості. 2. Основний зміст заняття. Ця частина включає лекції, ігри, вправи, завдання, що допомагають зрозуміти і засвоїти головну тему заняття. 3. Рефлексія. В кінці кожного заняття слід залишати час, щоб учасники могли поділитися своїми відчуттями, враженнями, думками, поговорити про свій настрій.

3.3. Психологічний аналіз результатів апробації тренінгу з розвитку толерантного сприйняття

Апробація розробленого тренінгу з розвитку толерантного сприйняття проводилась зі студентами Інститут психології та факультету «Початкового навчання» ПНПУ імені К.Д.Ушинського. В роботі приймали участь студенти-українці, студенти з Китаю, студенти з Турції, студенти з Туркменистану. Проведення тренінгу відбувалось протягом I півріччя 2010-2011 навчального року.

Розроблений тренінг передбачає групу з 20 чоловік, в яку входили 10 студентів-українців та 10 студентів іншомовних країн. Тренінг проводився два рази на тиждень, тривалість одного заняття від 4 до 5 годин.

Метою проведення тренінгу було ознайомити юнаків з поняттями «толерантне сприйняття» і «толерантна особистість», критеріями і соціальними проявами в толерантності і нетерпимості, показати значення толерантної поведінки при взаємодії з людьми, а також в різних життєвих

сферах. Навчити учасників конкретним прийомам, що дозволяють розвинути у себе якості толерантної особистості. Розвинути уяву, здатність до емпатії, співпереживанню і співчуттю, довірі, гідності і самопізнанню як елементам толерантності в контексті відносин "Я" та "Інші".

Також в основі розробленої програми було вивчення культур різних народів з метою формування у них позитивного відношення до культурних цінностей іншого народу, формування толерантних стосунків студентів різних національностей.

Процес формування толерантних стосунків включав: діалогову взаємодію із студентами, створення творчої атмосфери для знайомства з культурою різних народів, моніторинг рівня сформованих толерантних стосунків студентів різних національностей.

Тож за допомогою розробленої програми нами розглядалася структура толерантних стосунків студентів різних національностей, яка складається з когнітивного (включає знання про різні культури і цивілізації, про історичний досвід їх взаємодії); емоційно-творчого (відображає психологічну готовність особистості до визнання цінності іншого, виробляє позитивне відношення до культур різних народів); діяльнісно-творчого (відображає нормативний тип соціальної поведінки і побудови своєї творчої діяльності, шанобливе ставлення до іншої людини) компонентів. І комплексна дія культури різних народів на розвиток толерантності студентів в процесі їх активної пізнавальної, культурної, суспільної, творчої діяльності.

Аналізуючи самозвіти учасників після кожного заняття, можна відзначити, найбільш цікавим для студентів було підготовка проектів про країну, особливий інтерес викликали проекти студентів з іншомовних країн. Їх уявлення про країну і місто в якому вони навчаються, і уявлення студентів які народилися й вирости в цій країні дещо відрізнялися, що є доведеним в емпіричній частині роботи.

Проаналізувавши відповіді анкет, які учасники заповнювали також після кожного заняття, було виявлено, що 17 з 20 студентів цей тренінг

видався необхідним, важливим, пізнавальним і троє студентів відповіли, що цей тренінг не так вже й потрібен, тому що толерантність не є для них важливим фактором міжетнічної взаємодії. За результатами анкетування можемо сказати, що мета, яка була нами поставлена досягнута, оскільки більшості учасників програма допомогла зрозуміти що таке «толерантне сприйняття» і «толерантна особистість».

Також для більш детального вивчення зміни рівня толерантного сприйняття нами проводилась діагностика з часниками тренінгу до початку занять та на останньому занятті за методикою експрес-опитувальника "Індекс толерантності" (Г.У.Солдатова, О.О.Кравцова, О.Є. Хухлаєв, Л.О.Шайгерова) (див.табл.3.1).

Таблиця 3.1.

Загальний рівень толерантності у студентської молоді до і після проведення тренінгу толерантного сприйняття

Групи студентів (N=20)		Показники							
		Рівень толерантності		Етнічна толерантність		Соціальна толерантність		Толерантність як риса особистості	
1 група	X_{cp}	60	76	14	25	18	30	10	14
	t	4,56		3,45		4,67		1,23	
2 група	X_{cp}	65	83	17	24	20	31	16	20
	t	2,97		2,59		2,98		1,54	

З результатів таблиці 3.1. видно, що відбуваються зміни в рівні толерантності у студентів тренінгових груп. Так, одержані дані за методикою «Індекс толерантності» свідчать про зростання рівня толерантного сприйняття у студентів 1 групи (з $X_{cp}=0,60$ до $X_{cp}=0,76$), а саме до проведення тренінгу досліджуванні мали низький рівень толерантності, який свідчить про високий рівень інтолерантності людини та наявність у неї виражених інтолерантних установок по відношенню до оточуючого світу та людей.

Зростання рівня толерантності після проведення тренінгу свідчить про зниження числа інтолерантних установок та збільшення толерантних рис. Що стосується змін у другій групі студентів, то теж простежується зростання оцінок за показником рівня толерантності (з $X_{cp}=0,65$ до $X_{cp}=0,83$), але студенти з самого початку мали середній рівень розвитку толерантності який знаходився на межі з низьким рівнем, тобто пріоритетними були інтолерантні риси. Після проведення тренінгу визначено, що відбулося зростання рівня толерантності ближче до високого рівня, тобто більше виражені толерантні риси.

Більш детальний аналіз визначив особливості зміни показників видів толерантності. Так, за шкалою «етнічна толерантність» студенти 1 групи після проведення тренінгу показали більш високі оцінки, що свідчить про ставлення до представників інших етнічних груп та установки в сфері міжкультурної взаємодії (з $X_{cp}=0,14$ до $X_{cp}=0,25$). За шкалою «соціальної толерантності» також спостерігаються зміни в оцінках (з $X_{cp}=0,18$ до $X_{cp}=0,30$), а саме зменшення інтолерантного ставлення до різних соціальних груп. За шкалою «толерантність як риса особистості», яка свідчить про особистісні риси, установки та переконання, що визначають ставлення людини до оточуючого світу, спостерігаються зміни в оцінках, але вони не значні (з $X_{cp}=0,10$ до $X_{cp}=0,14$).

Виявлено зміни в оцінках за шкалами толерантності і у студентів 2 групи. А саме, за шкалою «етнічна толерантність» після проведення тренінгу досліджувані показали більш високі оцінки, що свідчить про ставлення до представників інших етнічних груп та установки в сфері міжкультурної взаємодії (з $X_{cp}=0,17$ до $X_{cp}=0,24$). За шкалою «соціальної толерантності» також спостерігаються зміни в оцінках (з $X_{cp}=0,20$ до $X_{cp}=0,31$), а саме зменшення інтолерантного ставлення до різних соціальних груп. За шкалою «толерантність як риса особистості», що визначає ставлення людини до оточуючого світу, спостерігаються зміни в оцінках, але вони не значні (з $X_{cp}=0,16$ до $X_{cp}=0,20$).

Для визначення значущості збільшення показників толерантності ми здійснили перевірку результатів за допомогою t-критерію Стюдента (див.табл.3.1)

Результати перевірки отриманих даних за t-критерієм Стюдента свідчить про наявність статистично значущих відмінностей між оцінками за рівнем толерантності у студентів 1 групи ($t=4,56$, при $t_{кр}=2,05$, $p<0,05$). Також значущі відмінності спостерігаються за даним показником у студентів 2 групи ($t=2,97$, при $t_{кр}=2,05$, $p<0,05$).

Перевірка різниці результатів за шкалою «етнічна толерантність» за критерієм Стюдента виявила значущі відмінності між оцінками у студентів 1 групи ($t=3,45$, при $t_{кр}=2,05$, $p<0,05$), а також між оцінками означеного виду толерантності у студентів 2 групи ($t=2,59$, при $t_{кр}=2,05$, $p<0,05$).

Статистично значущі відмінності спостерігаються і за шкалою «соціальна толерантність» як у студентів 1 групи ($t=4,67$, при $t_{кр}=2,05$, $p<0,05$), так і у студентів 2 групи ($t=2,98$, при $t_{кр}=2,05$, $p<0,05$).

Виявлено відмінності в оцінках за шкалою «толерантність як особистісна риса» у студентів 1 групи ($t=1,23$, при $t_{кр}=2,05$, $p<0,05$) та у студентів 2 групи ($t=1,54$, при $t_{кр}=2,05$, $p<0,05$), але вони не значущі.

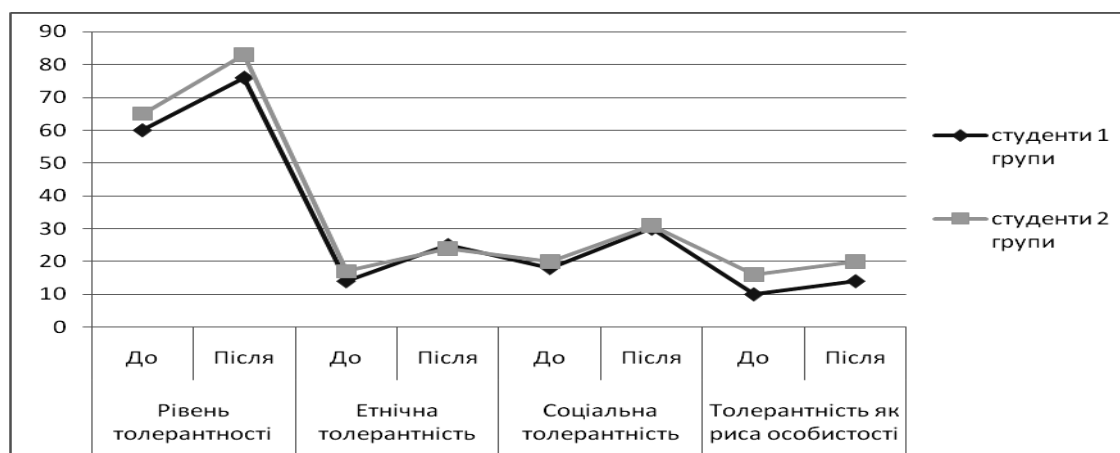

Рис.3.1. Розподіл показників видів толерантності у студентів до і після проведення тренінгу толерантного сприйняття.

Представлені на рис 3.1 отримані результати показників видів толерантності у студентів до і після експерименту свідчать про зростання рівня розвитку толерантності та її видів.

Проведене нами дослідження не претендує на вичерпну характеристику проблеми, що вивчається. Перспективними дослідженнями в даному напрямі можуть стати формування особистих і професійних якостей студента як умова формування толерантних стосунків студентів різних національностей, формування толерантності в процесі міжнаціонального полікультурного діалогу; формування толерантного освітнього простору вузу, сприяючого вихованню підростаючого покоління на основі принципів толерантності.

Висновки до третього розділу

1. Вивчено поняття толерантного сприйняття, що означає здатність міжособистісного сприйняття, яке протипоставляється стереотипності і авторитаризму при міжособистісному сприйнятті, вважається необхідним для успішної адаптації і взаємодії в нових умовах. Основними функціями толерантного сприйняття є спонукальна, адаптаційна, оціночно-прогностична, інтегруюча, функція ідентифікації, комунікативна, креативна

функції. Основними критеріями толерантності та її показниками виступають емпатія; дивергентність мислення; мобільність поведінки; соціальна активність. В індивідуально-особистісному розвитку толерантне сприйняття сприяє розвитку самооцінки, саморегуляції, самоідентичності особистості; адаптації з активною позицією особистості, більш глибокої мотивації, виробленням суджень, заснованих на моральних цінностях.

2. Розроблено тренінг з розвитку толерантного сприйняття в юнацькому віці, який спрямований на: а) ознайомлення юнаків з поняттями «толерантне сприйняття» і «толерантна особистість», критеріями і соціальними проявами толерантності і нетерпимості; б) розвиток візуального мислення, здатності до емпатії, співпереживання і співчуття, довіри, гідності і самопізнання як елементів толерантності в контексті відносин "Я" та "Інші". Тренінг з розвитку толерантності складається з двох блоків: когнітивно-інформаційного та технологічного.

3. Тренінгові заняття ґрунтуються на використанні різних видів завдань, а саме дискусії, «мозковий штурм», творчі вправи, ділові ігри, рольові ігри. Тренінг з розвитку толерантності складається з 7 занять, послідовність яких побудована за принципом системності і правил організації розвивального тренінгу. Кожне заняття має наступну структуру: 1. Розминка. Вона включає вправи, сприяючі активізації учасників групи, створенню невимушеної, доброзичливої атмосфери, підвищенню згуртованості. 2. Основний зміст заняття. Ця частина включає лекції, ігри, вправи, завдання. 3. Рефлексія.

4. Проведено порівняльну діагностику особливостей розвитку толерантності до та після тренінгу та виявлено, що відбулися зміни в рівні толерантності та оцінках показників її структурних компонентів, а саме зростання оцінок за шкалою «етнічна толерантність», «соціальна толерантність», «толерантність як риса особистості»

5. Виявлено статистично значущі відмінності між оцінками показників структурних компонентів толерантного сприйняття у досліджуваних

експериментальної групи до і після тренінгу, що підтверджує значущість розробленого тренінгу з розвитку толерантності в полікультурному середовищі.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації наведене теоретичне узагальнення та емпіричне вирішення проблеми розвитку образу світу у студентів Іраку та України. Розробка цієї проблеми передбачала уточнення поняття «образ світу», «картина світу», «образ-концепт» та їх структурних компонентів; дослідження психологічних особливостей розвитку структурних компонентів розвитку образу світу у студентів Іраку та України на протязі 1-5 курсів навчання; розробку й апробацію програми психологічного тренінгу з розвитку толерантного сприйняття для студентів, що навчаються в полі культурному середовищі

1. З'ясовано, що сучасною психологією образ світу розглядається як складне утворення психіки, яке характеризується суб'єктивною системністю сприйняття людини: цілісністю, багаторівневою системою уявлень про світ та його взаємозв'язки, інших людей, себе та свою діяльність, про просторові та часові послідовності людей, їх причини, значення та цілі. Суб'єктивний образ світу має базову, інваріантну частину, загальну для всіх її носіїв, і варіативну, що відображає унікальний життєвий досвід суб'єкта. Інваріантна частина формується в контексті культури, відображаючи її систему значень і смислів. Варіативність її визначається тією соціокультурною реальністю, в яку занурена особистість. Існує ряд чинників, які впливають на розвиток образу світу суб'єктів діяльності. До об'єктивних чинників відносяться культура, виховання, освіта, середовище, в якому проживає людина, національність, етнічність, релігійні погляди, економічне та соціальне становище, а до суб'єктивних - індивідуальні особливості розвитку когнітивних процесів, мотиваційна сфера особистості, психічні та емоційні стани, тощо. Зміни в зовнішніх умовах (політика, економіка, тощо) мають суттєвий вплив на характер, зміст та структуру образу світу суб'єкту.

2. Виявлено, що візуальне мислення є одним з механізмів об'єктивування форм буття ідеального, до якого і належить картина світу як глобальний суб'єктивний образ об'єктивного світу, який зароджується й існує в свідомості людини і в більш глибоких шарах її психіки, що не об'єктивувалися. Шляхом створення наочних метамodelей картини світу за наслідками первинної (в мові) і вторинної раціоналізації (у філософії, науці тощо) візуальне мислення сприяє об'єктивуванню картини світу. Базисним матеріалом для образу світу є категоріально-семантичний рівень (шар) тієї або іншої культури. Існують різні рівні відображення реальності в образі світу, як рівень вербальних знакових систем, так і рівень візуальних образів-концептів (невербальна іконічна семантика).

3. Встановлено, що необхідним є врахування вікових особливостей розвитку образу світу суб'єкта діяльності. Саме в юнацькому віці та ранній молодості дозрівають когнітивні та особистісні передумови, відбувається рефлексія власного життєвого шляху, з'являється потреба реалізувати себе, тобто стати людиною, яка зробила сама себе. Юнацький вік є сензитивним щодо становлення «картини світу» і саме вона пов'язана із проблемою життєвої перспективи. Створюючи психічну реальність, досягаючи автономії, молодь може інтенціонально керувати своїми потягами, розвивати чи долати їх, діяти відповідно до власних принципів, поглядів, переконань, які не залежать від вимог ситуації та попереднього досвіду. Центральним новоутворенням юності є самовизначення, як професійне, так і особистісне, що передбачає сформованість на високому рівні психологічних структур і, перш за все самосвідомості і Я- концепції. У кожний момент сприйняття світу, в юнацькому віці, одночасно одержуються знання про деяке явище, оцінюється і визначається майбутнє ставлення до нього., тобто вони створюють установку на свою подальшу поведінку.

4. Зроблено порівняльний аналіз змістового компоненту образу світу у студентів Іраку та України. Виявлено, що базові цінності респондентів обох країн схожі. Це стосується здоров'я, матеріальної стабільності, здобуття

освіти, гармонійних відносин. При створенні зображень образу України студенти-українці через семантику форми та кольору виражають політичні, економічні погляди, патріотизм та національні традиції, а при зображенні Іраку використовують політичні та релігійні погляди, при цьому приписують «чужому» простору відчужені від суб'єкта властивості, з якими необхідно вміти будувати стосунки. Виявлено, що студенти-українці огорожують «свій» світ від «чужого» знаковими предметами та діями, створюючи кордони між країнами. При створенні зображень образу світу студенти Іраку показали патріотизм, релігійність, політичні погляди, а при зображенні України те, про що вони мріють відносно власної країни.

5. Доведено, що відмінне в створенні образу-світу студентів Іраку і України, базується, як у інваріативній, так і у варіативній його складовій. Порівняння розробленості основних рисунків та використання кількості категорій за методикою «Символ» у досліджуваних України та Іраку показало, що студенти України більше значення приділяють «символу життя», а студенти Іраку – більшу перевагу віддають «символу країни». Найбільш домінуючим серед рисунків в роботах студентів України є «менш значне до символу життя», а в роботах студентів Іраку – «загальне й важливе до «символу країни». При зображенні «символу життя» студенти України використовували такі категорії як «Кохання», «Родина», «Квіти», «Щастя», а студенти Іраку в більшості використовували зображення «Наука», «Краса», «Кохання», «Сонце, світло», «Свобода», «Ірак – мій дім». «Символ країни» у студентів України представлений рисунками «Символіка», «Поле, пшениця», «Рідне місто». В роботах студентів Іраку символ країни представлений рисунками «Ірак – мій дім», «Ірак в моєму серці», «Ірак як сонце», «Ірак як батько та сім'я». Отже, у студентів Іраку переважає патріотизм, а у студентів України – життєлюбність, сімейно-родинні відносини та патріотизм.

6. Доведено, що при створенні образу світу (операціональний компонент) студенти України використовують абстрактно схематичні та

пейзажні зображення. Виявлено, що протягом досліджуваного віку зростає використання абстрактних зображень. Також, досліджено гендерні особливості створення образу світу, які свідчать про перевагу у юнаків абстрактних зображень, а у дівчат – абстрактних та пейзажних. При створенні образу світу студенти Іраку використовують абстрактно схематичні та пейзажні зображення. На рівні гендерних особливостей створення образу світу перевагу як у юнаків, так і у дівчат одержали абстрактні зображення. Студентам-іракцям притаманна в більшій мірі, ніж студентам-українцям надзвичайна образність.

7. Виявлено, що кількість візуальних категорій щодо створення «символу життя» та «символу країни» більша у студентів Іраку в порівнянні з кількістю візуальних категорій у студентів України. В роботах студентів Іраку домінують роботи щодо зображення «позитивного до загального» й «важливого відносно «символу життя». А в роботах досліджуваних України за кількістю використаних категорій домінують дві – «менш значне до «символу життя» та «негативне до менш значного щодо «символу життя»

Найменш розробленими за кількістю візуальних категорій у студентів України виявились рисунки «позитивного до загального й важливого» відносно «символу життя» та «позитивного до менш значного» відносно «символу життя». В роботах студентів Іраку найменш розробленою за кількістю використаних категорій виявилась тема «загального й важливого до символу життя». За всіма рисунками кількість візуальних категорій значно переважає в роботах студентів Іраку в порівнянні зі студентами України.

8. Встановлено, що при аналізі семантики кольору, у студентів Іраку та України зміст виділених факторів є різним. Детальний аналіз результатів факторного аналізу дозволив визначити, що для студентів України характерним є виділення 6-8 факторів, а для студентів Іраку – виділення 4-5 факторів, перевагу 3-4 оцінних шкал в кожному факторі в роботах студентів України, а в роботах студентів Іраку виділено 6-7 оцінних шкал. Вивчення змістового навантаження факторів у студентів України та студентів Іраку

дозволило констатувати, що зміст виділених факторів відрізняється у студентів України та студентів Іраку, що пов'язано з особливостями етнічності суб'єктивного образу світу.

9. Встановлено відносно вербальної семантики (соціальних аксіом) образу світу, що існують відмінності в показниках за фактором 1 -«Соціальний цинізм» у студентів України та Іраку, тобто у студентів України більше негативізму до людей ніж у студентів Іраку. За фактором 2 - «Нагорода за зусилля» перевірка відмінностей між оцінками виявила не значущу різницю в роботах у студентів України та студентів Іраку, тобто досліджуванні обох країн вважають, що докладаючи зусилля до виконання справи, отримаєш позитивний результат, представникам обох країн притаманний оптимізм. За фактором 3 – «Соціальна гнучкість» відсутні відмінностей між оцінками у студентів України та Іраку, вони є досить соціально гнучкими. За фактором 4 - «Релігійність» - виявлено значущі різниці між оцінками в роботах студентів України та студентів Іраку, тобто у студентів Іраку показник релігійності вище ніж у студентів України, це обмовлено особливостями менталітету Іраку та особливостями віросповідання в означеній країні. За фактором 5 - «Фаталізм» результати у студентів України та Іраку на одному рівні, тобто досліджувані обох груп вважають, що життєві ситуації передбачені долею, але доля у них щаслива.

10. Розроблено тренінг з розвитку толерантного сприйняття в юнацькому віці, який спрямований на: а) ознайомлення юнаків з поняттями «толерантне сприйняття» і «толерантна особистість», критеріями і соціальними проявами толерантності і нетерпимості в полі культурному середовищі; б) розвиток міжособистісного сприйняття, здатності до емпатії, співпереживанню і співчуттю, довіри, гідності і самопізнання як елементам толерантності в контексті відносин "Я" та "Інші", зняття міжетнічних стереотипів. Тренінг з розвитку толерантного сприйняття складається з двох блоків: когнітивно-інформаційного та технологічного.

Апробація розробленого тренінгу з розвитку толерантного сприйняття проводилась зі студентами Інституту психології та факультету «Початкового навчання». В роботі приймали участь студенти-українці, студенти з Китаю, студенти з Туреччини, студенти з Туркменистану. Проведення тренінгу відбувалось протягом I півріччя 2010-2011 навчального року.

Проведено порівняльну діагностику особливостей розвитку толерантності до та після тренінгу та виявлено статистично значущі відмінності у зростанні оцінок показників структурних компонентів толерантності у досліджуваних експериментальної групи до і після тренінгу, що підтверджує значимість розробленого тренінгу з розвитку толерантного сприйняття в полікультурному середовищі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми

Перспективним для подальшого дослідження є вивчення механізмів розвитку образу світу в онтогенетичному аспекті, розробка психодіагностичного та розвивального інструментарію для вивчення особливостей розвитку образу світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К.А. О субъекте психической деятельности / К.А. Абульханова-Славская // Методологические проблемы психологии / Отв.ред. В.А.Лекторский – М.: Наука, 1973. – 288 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. / К.А. Абульханова-Славская - М.: Мысль, 1991. – 225 с.
3. Агафонов А.Ю. Человек как смысловая модель мира: Прологомены к психологической теории смысла / А.Ю.Агафонов – М.: БАХРАХ, 2000. – 335 с.
4. Алексеев Н.Г., Юдин Э.Г. Проблема системности исследования в психологии / Н.Г. Алексеев, Э.Г. Юдин // Вопросы психологии. – 1977. – № 3. – С. 56-60.
5. Аксенова Ю.А. Символы мироустройства в сознании детей: Дис...канд.психол.наук : спец. 19.00.07 /Ю.А.Аксенова – М., 1997.- 185с.
6. Андерсон Дж. Когнитивная психология. 5-е изд. / Дж.Андерсон – СПб.: Питер, 2002. – 496 с.
7. Андреева Г.М. Социальная психология и социальные изменения / Г.М.Андреева //Психологический журнал. 2005. – Т.26. – № 5. – С. 5-15.
8. Артемьева Е.Ю., Серкин В.П., Стрелков Ю.К. Описание структуры субъективного опыта / Мышление. Общение. Опыт./ Е.Ю.Артемьева, В.П.Серкин, Ю.К Стрелков. – Ярославль: ЯрГУ, 1983. – С. 99-108.
9. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е.Ю. Артемьева. – М.: Наука, Смысл, 1999. – 350 с.
10. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирования миров / А.Г. Асмолов – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 312 с.

11. Асмолов А.Г. Толерантность как культура XXI века/ А.Г. Асмолов // Толерантность: объединяем усилия. – М., Летний Сад, 2002. – 162 с.
12. Базыма Б.А. Цвет и психика: Моногр. / Б.А.Базыма / Харьк. гос. акад. культуры. – Х.: ХДАК, 2001. – 172 с.
13. Балл Г.О. Категорія культури і психологічна наука/ Г.О.Балл //Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України: вып. 26: в 5-х т. / [За ред. акад. С.Д. Максименка]. – К.: Главник, 2005. – Том 1./ Г.О. Балл. – С.70 – 75.
14. Баксанский О.Е. Современный когнитивный подход к категории «образ мира» (методологический аспект) / О.Е. Баксанский, Е.Н. Кучер // Вопросы философии. – 2002. – № 8. – С. 52-69.
15. Баксанский О.Е., Кучер Е.Н. Когнитивный образ мира: пролегомены к философии образования/ О.Е. Баксанский, Е.Н. Кучер. – М., Изд-во Канон +, 2010. – 224 с.
16. Барі Ал Дафар Абд Ал М.Мадхі. Психологічні особливості візуалізації сучасної картини світу студентської молоді України / Ал Дафар Абд Ал Барі М.Мадхі // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України [За ред. В.О.Моляко]. – Т. 12. – Вип. 11. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 21-28.
17. Барі Ал Дафар Абд Ал М.Мадхі. Психологічні особливості візуальних образів картини світу сучасної студентської молоді Іраку / Ал Дафар Абд Ал Барі М.Мадхі // Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості: Зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України [За ред. С.Д. Максименка та Р.О. Семенової]. – Т.6. – Вип. 5. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 43-52.
18. Барі Ал Дафар Абд Ал М.Мадхі. Порівняльний аналіз особливостей сприйняття сучасної картини світу студентської молоді Іраку та України / Ал Дафар Абд Ал Барі М.Мадхі // Наука і освіта. – 2010. – № 9. – С.10-14.

19. Барі Ал Дафар Абд Ал М.Мадхі. Порівняльний аналіз особливостей візуалізації сучасної картини світу у студентської молоді України та Іраку/ Ал Дафар Абд Ал Барі М.Мадхі, С.М.Симоненко // Наука і освіта. – 2011. – № 1. – С.81-86.
20. Белый А. Символизм как миропонимание/ А.Белый – М.: Республика, 1994. – 528 с.
21. Беспалов Б.И. Действие: психологические механизмы визуального мышления/ Б.И.Беспалов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 320 с.
22. Блейхер В.М., Бурлачук Л.Ф. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В.М.Блейхер, Л.Ф.Бурлачук. – К.: Вища школа, 1978. – 142 с.
23. Братусь Б.С. К изучению смысловой сферы личности / Б.С.Братусь // Вестн. Моск. ун-та. Сер.14. - Психология. – 1981. – № 2. – С. 46-56.
24. Братусь Б.С. Общепсихологическая теория деятельности и проблема единиц анализа личности/ Б.С.Братусь // А.Н.Леонтьев и современная психология. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – С.212-219.
25. Боришевський М.Й. Національна свідомість у становленні особистості громадянина / М.Й.Боришевський – В кн.: Психологія самосвідомості: історія, сучасний етап та перспективи дослідження. – К., 1999. – 390 с.
26. Бромлей Ю.В. Этнографические аспекты изучения человека / Ю.В.Бромлей // Этническая психология: хрестоматия [ред.-сост. А.И.Егорова] / Ю.В. Бромлей. – СПб.: Речь, 2003. – С. 9 – 14.
27. Брудный А.А. Психологическая герменевтика: Учеб.пособие.-2-е, доп.и испр./ А.А.Брудный – М.: Лабиринт, 1998. – 335 с.
28. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке / А.В.Брушлинский // Психологический журнал. – Т.12. – 1991. – №6. – С. 301-511.

29. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф.Бурлачук, С.М.Морозов – К.: Наукова думка, 1989. – 199 с.
30. Бушай І.М. Психодіагностика образу світу школярів / І.М. Бушай // Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України: вип. 26: в 5-ох т. / [За ред. акад. С.Д.Максименка].– К.: Главник, 2005. – Т. 1. – С. 177–181.
31. Василюк Ф.Е. Структура образа: (к 90-летию со дня рождения А.Н. Леонтьева) / Ф.Е. Василюк // Вопросы психологии. – 1993. – №5. – С. 5–19.
32. Вебер М. Избранное: образ общества / М.Вебер – М., 1994. – 430 с.
33. Веккер Л.М. Психика и реальность: единая теория психических процессов / Л.М.Веккер – М.: Смысл, 1998. – 685 с.
34. Величковский Б.М. Современная когнитивная психология / Б.М.Величковский – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 336 с.
35. Величковский Б.М. Образ мира как иерархия систем отсчета / Б.М.Величковский // А.Н.Леонтьев и современная психология: (сб. статей памяти А.Н.Леонтьева) – М.: 1983. – С.155–165.
36. Вернік О.Л. Психологічні особливості образу довкілля в свідомості підлітків: автореф. дис. канд. психол. наук. / О.Л. Вернік. – К.: Інститут психології імені Г.С.Костюка, – 2004. – 15 с.
37. Вилюнас В.К. Теория деятельности и проблемы мотивации / В.К.Вилюнас // А.Н.Леонтьев и современная психология. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – С. 191-200.
38. Воробьев Г.Г. Психосемиотика цвета / Г.Г.Воробьев // Психосемиотика познавательной деятельности и общения.[Международный сборник научных трудов]. – М.: МГЗПИ, 1988. – Вып. 2. – С. 51-69.
39. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.

40. Выготский Л.С. О психологических системах / Л.С. Выготский // Собр. сочинений в 6 т. –Т.1. – М.:Педагогика,1991. – С.109-131.
41. Гальперин П.Я. Проблема деятельности в советской психологии / П.Я.Гальперин // Тезисы докладов к 5-му Всероссийскому съезду общества психологов. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – Ч.1. – С.19-31.
42. Гамезо М.А., Рубахин В.Ф. Психологическая семиотика : Методология, проблемы, результаты исследования / М.А.Гамезо, В.Ф.Рубахин // Психологический журнал. – 1982. – № 6. – С.22-34.
43. Ганзен В.А., Гостев А.А. Систематика мысленных образов / В.А.Ганзен, А.А.Гостев // Психологический журнал. – Т.10. – 1989. – № 2. – С.23-37.
44. Гачев Г. Национальные образы мира /Г.Гачев. – М.; Советский писатель, 1988. – 448 с.
45. Гачев Г. Национальный космо-психо-логос /Г.Гачев // Национальные образы мира, 2000. – С. 23-34.
46. Гете И.В. Трактат о цвете / И.В.Гете // Избранные психологические исследования по естествознанию. – М., 1957. – 261 с.
47. Гостев А.А. Образная сфера человека в познании и переживании духовных смыслов / А.А. Гостев. – М.: Ин-т психологии РАН, 2001. – 104 с.
48. Гостев А.А., Рубахин В.Ф. Классификация образных явлений в свете системного подхода / А.А.Гостев, В.Ф.Рубахин // Вопросы психологии. – 1984. – №1. – С.33-43.
49. Гостев А.А., Петухов В.В. Измерение и факторизация характеристик вторичных образов / А.А.Гостев, В.В.Петухов // Вопросы психологии. – 1987. – №2 – С. 110-116.
50. Горбачевская Н.В. Представленность проблемы «человек и общество» в социальной картине мира современной молодежи: диссертация ... канд. психол. наук. – СПб, 2006. – 184 с.
51. Грегори Р. Глаз и мозг / Р.Грегори. – М., 1970. – с. 124 – 125.

52. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А.Я.Гуревич – М.: Прогресс, 1990. – 628 с.
53. Гусельцева М.С. Культурная психология и методология гуманитарных наук / М.С. Гусельцева // Вопросы психологи. – 2005. – № 5. – С. 3–18
54. Далтон Р.Дж. Сравнительная политология: микроповеденческий аспект / Р.Дж.Далтон // Политическая наука: новые направления / Пер. с англ. М.М.Гурвица, А.Л.Демчука, Т.В.Якушевой. [Научн. ред.Е.Б.Шестопа]. – М.:Вече, 1999. – С.330-345.
55. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика: (глибинні регулятиви політичного повсякдення): монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К.:Либідь, 2001. – 334 с.
56. Дьяконов И.М. Архаические мифы Востока и Запада / И.М.Дьяконов –М.: Наука, 1990. – 246 с.
57. Евсюков В.В. Мифы о Вселенной / В.В.Евсюков – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-е.,1988. – 175 с.
58. Емельянова Т.П. Кросскультурная психология: проблемы и тенденции развития / Т.П. Емельянова // Психологический журнал. – 2004. – Т.25, №1 – С.61-69.
59. Жюльен Н. Словарь символов: Справочное издание./ Пер с фр. С. Каюмова, И. Устьящевой. – Челябинск: Урал LTD, 1999. – 498 с.
60. Завалова Н.Д., Ломов Б.Ф., Пономаренко В.А. Образ в системе психической регуляции деятельности / Н.Д.Завалова, Б.Ф.Ломов , В.А.Пonomаренко. – М.: Наука, 1986. – 174 с.
61. Завалишина Д.Н., Ломов Б.Ф., Рубахин В.Д. О системном строении когнитивных процессов / Н.Д.Завалишина, Б.Ф.Ломов, В.Д.Рубахин // Психологические проблемы переработки знаковой информации. – М.: Наука, 1967. – С.49-57.
62. Залесский Г.Е. Психология мировоззрения и убеждений личности / Г.Е.Залесский – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.

63. Зинченко В.П. От генезиса ощущений к образу мира / В.П.Зинченко // А.Н.Леонтьев и современная психология: сб. статей памяти А.Н.Леонтьева – М., 1983. – С. 140 – 149.

64. Зинченко В.П. Миры сознания и структура сознания /В.П. Зинченко // Вопросы философии. – 1991 – № 2. – С. 15–36.

65. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся: очерки российской психологии / В.П.Зинченко, Е.Б.Моргунов – М.: Тривола, Просвещение, 1994. – 303 с.

66. Знаков В.В. Психология понимания правды / В.В.Знаков – СПб: Алетейя, 1999. – 281 с.

67. Іванчук І.О. Картина світу як індикатор духовного розвитку особистості та суспільства // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка, М.В.Папучі / І.О. Іванчук. – Київ-Ніжин, 2008. – Том 10: Вип.6. – С. 264–267.

68. Ивахненко Е.Н. Российская альтернатива "притерпелости" – веротерпимость и толерантность / Е.Н.Ивахненко // Век толерантности. – № №3–4, 2001.

69. Калина Н.Ф. Лики ментальности и поле политики: монография / Н.Ф.Калина, Е.В.Черный, А.Д.Шоркин – К.: Агропромвидав. Украины, 1999. – 184 с.

70. Каплунович И.Я. Содержание мыслительных операций в структуре пространственного мышления / И.Я.Каплунович // Вопросы психологии. – 1987. – № 6. – С. 115-122.

71. Кіпень В.А. Українське студентство: на що орієнтуємося і що цінуємо? / В.А.Кіпень // Управління освітою. – 2001. – № 22. – С.10.

72. Коваленко С.К. О восприятии Мира в контексте бесконечно-конечного/ С.К.Коваленко // Реальность и субъект. – СПб., 1998. – Т2. – №1. – С. 61-64.

73. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В.Колшанский – М.: Наука, 1990. – 108 с.
74. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1984 – 335 с.
75. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя / И.С.Кон – М.:1989. – 54 с.
76. Королева Н.Н. Смысловые образования в картине мира личности. Дисс...канд. психол. наук.Спец.: 19.00.0 / Н.Н.Королева.- СПб., 1998. – 194 с.
77. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2001. – 992 с.
78. Крымский С.Б. Интертеория и научная картина мира / С.Б.Крымский // Актуальные проблемы логики и методологии науки. – Киев, 1980. – С.68–82.
79. Кулагина Н.В. Символ как средство мировосприятия и миропонимания / Н.В.Кулагина. – М.:Московский психолого-социальный институт. – Воронеж: «МОДЭК», 1999. – 80 с.
80. Лактионов А.Н. Координаты индивидуального опыта./А.Н.Лактионов.-2-е изд. – Х.: ХНУ имени В.Н.Каразина, 2010. – 366 с.
81. Лебедева Н.М. «Синдром навязанной этничности» и способы его преодоления / Н.М.Лебедева // Этническая психология и общество. – М., 1997. – С. 104-115.
82. Лебедева, Н.М., Татарко, А.Н. Ценности культуры и развитие общества / Н.М. Лебедева, А.Н. Татарко. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. – 527 с.
83. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. / А.Н. Леонтьев.: т. II. – М.: Педагогика, 1983. – 320 с.
84. Леонтьев А.Н. Образ мира / А.Н.Леонтьев // Избранные психологические произведения. – М., 1983. – С. 251–261.
85. Леонтьев А.Н. К психологии образа / А.Н.Леонтьев // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология, 1986. – № 3. – С. 72–76.

86. Леонтьев А.Н. Образ мира / А.Н.Леонтьев // Избр.психол. произведения - Т.2, 1983. – 320 с.
87. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
88. Ломов Б.Ф.О системном подходе в психологии / Б.Ф.Ломов //Вопросы психологии. – № 2, 1975. – С.31-45.
89. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Под ред. Ю.М.Забродина. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
90. Луков А.В. Картина мира и информационный взрыв: к проблеме фрактальности тезаурусов / А.В.Луков //Тезаурусный анализ мировой культуры: Сб. науч.трудов. Вып. 3. – М.: Изд-во МГУ, 2006. – С. 98-102.
91. Лурия А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов / А.Р.Лурия – М.: Наука. 1974. – 306 с.
92. Лурия А.Р. Язык и сознание / А.Р.Лурия – М.: Мир, 1979. – 160 с.
93. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов / М.М.Маковский. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
94. Майер Н.Я. Психологические механизмы формирования зрительного образа.: Дисс...канд. психол. наук.- Новосибирск.,1998.-156 с.
95. Максименко С.Д.Основи генетичної психології: Навч. посібник / С.Д.Максименко – К.:НПЦ Перспектива,1998. –220 с.
96. Медведев Д.А. Образ мира как внутренний фактор развития личности студента педагогического вуза: дис. на соиск. уч. степени канд. психол. наук: 19.00.07. / М. Д. Алексеевич. – Ставрополь., 1999. – 176 с.
97. Миннибаева С.В. «Эмоциональная картина мира» в художественном тексте / С.В.Миннибаева – Стерлитамак, 2000. – 342с.
98. Миронова Л.Н. Семантика в эволюции психики человека /Л.Н.Миронова // Проблема цвета в психологии. / Отв. ред. А.А. Митькин, Н.Н.Корж. – М.: Наука, 1993. – С. 172-188.

99. Михайловский В.Н., Хон Г.Н. Диалектика формирования современной научной картины мира / В.Н.Михайловский, Г.Н.Хон. – Л.: ЛГУ, 1989. – 128 с.
100. Моляко В.А. Творческая конструктология (пролегомены) Монография / В.А.Моляко – К.: «Освита Украины», 2007. – 388 с.
101. Мухина В.С. Картина мира: индивидуальные различия / В.С.Мухина // Феноменология развития и бытия личности. Избранные психологич. труды. – М.; Воронеж, 1999. – С. 445–452.
102. Мухина В.С. Детский рисунок как документ эпохи / В.С.Мухина // Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. – М., 1981. – С. 173–201.
103. Мухина В.С. Этнопсихология и будущее / В.С. Мухина // Психологический журнал. – 1994. – № 3. – С. 42–49.
104. Мочалов Л.В. Пространство мира и пространство картины: Очерки о языке живописи/ Л.В.Мочалов – М.: Сов. Художник, 1983. – 375 с.
105. Найссер У. Познание и реальность: смысл и принципы когнитивной психологии / У. Найссер; пер. с англ. В.В. Лучкова. – М.: Прогресс, 1981. – 232 с.
106. Налчаджян А.А. Этнопсихология / А.А. Налчаджян. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2004. – 381с.
107. Нарышкин А.В. Строение образа мира человека и соотношение понятий «знак» - «символ» и «значение» - «смысл» /А.В. Нарышкин. // Вопросы психологии. – 2005. – №1. – С. 88–99.
108. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие / А.Д.Наследов. – СПб.: Речь, 2006. – 392 с.
109. Николаева И.А. Субъективный образ социального мира как репрезентация социальной ситуации развития личности (на примере подросткового возраста): автореф. дис. канд. психол. наук: кафедра общ. и соц. психологии Кург. гос. ун-та / И.Н. Николаева. – Курганск: 2004. – 19 с.

- 110.** Обухов А. Исторически обусловленные модификации образа мира / А. Обухов // Развитие личности. – 2003. – № 4 – С.51–68.
- 111.** Ортега-і-Гассет Х. Місія університету. Ідея університету./ Хосе Ортега-і- Гассет. Антологія. – Львів.: «Літопис». 2002. – 304 с.
- 112.** Петренко В.Ф., Кучеренко В.В. Взаимосвязь эмоций и цвета / В.Ф.Петренко, В.В.Кучеренко // Вестник МГУ. Серия 14. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – № 3. – С. 15-22.
- 113.** Петренко В.Ф. Личность человека – основа его картины мира / В.Ф.Петренко // Модели Мира / Отв. ред. Д.А.Поспелов. – М.: Российская ассоциация искусственного интеллекта, 1997. – С.9-24.
- 114.** Петренко В.Ф. Основы психосемантики: уч. пособ. / В.Ф.Петренко. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1997. – 400 с.
- 115.** Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Основы теоретической психологи / А.В.Петровский, М.Г.Ярошевский – М.: Инфа. – М., 1998. – 512с.
- 116.** Петухов В.В. Образ мира и психологическое изучение мышления. / В.В. Петухов. // Вестник Моск. Ун-та: [серия 14: психология]. – 1984. – № 4. – С.13–20.
- 117.** Пиаже Ж. Психология интеллекта / Жан Пиаже.– СПб.: Питер, 2004. – 192 с.
- 118.** Планк М. Единство физической картины мира/ М.Планк / Пер. с нем. – М.: Наука, 1966. – 287 с.
- 119.** Платонов Ю.П. Основы этнической психологи: уч. пособ. / Ю.П. Платонов. – СПб.: Речь, 2005. – 452 с.
- 120.** Померанц Г.С. Иконологическое мышление как система и диалог семиотических систем /Г.С. Померанц / Историко-философские исследования. – М.,1974. – С. 45-58.
- 121.** Пономаренко Л.П. Соціальні аксіоми як складова частина ментальності: (крос-культурний аспект) / Л.П. Пономаренко [за ред. акад. С.Д. Максименка] // Наукові записки Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України – К., 2005. – Вип. 26: в 5-х т.: Т. 5. – С.195–200.

122. Психологический словарь / Под ред. В.П.Зинченко, Б.Г.Мещерякова. – М.:Педагогика – Пресс, 1998. – 440 с.
123. Потемкина О.Ф. Психологический анализ рисунка и текста / О.Ф.Потёмкина, Е.В.Потёмкина. – СПб.: Речь, 2006. – 524 с.:
124. Розин В.М. Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и понимает мир / В.М.Розин – М.: «Эдиториан УРСС», 1996. – 224 с.
125. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Под ред. Б.А. Серебрянников, Е.С.Кубрякова, В.И.Постовалова и др. – М: Наука,1988. – 216 с.
126. Романова Е.С. Графические методы в психологической диагностике / Е.С. Романова, О.Ф. Потемкина. – М.: Дидакт, 1992. – 256 с.
127. Ройтер В. А. На пути к культуре мира и ненасилия / В.А.Ройтер [Материалы междунар. науч.-практ. конф. «От стереотипов войны к идеалам мира через культуру и образование» ЮНЕСКО]/Под ред. К. Э. Разлогова- М.: Элит-Клуб, 1998.-С. 41-42..
128. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 712 с.
129. Рубцов Н.Н. Символ в искусстве и жизни/ Н.Н.Рубцов. – М.: Наука, 1991. – 176 с.
130. Садыкова М.А. Сопоставление понятий «Картина мира» и «Модель мира: архетип –миф – религия – наука / М.А.Садыкова // Современные проблемы науки и образования. – 2007. – № 3. – С.118-121.
131. Самарина Л.В. Традиционная этническая культура и цвет (Основные направления и проблемы зарубежных исследований) / Л.В.Самарина // Этническое обозрение. – М., 1992. – С. 147-156.
132. Саннікова О.П. Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці / О.П.Саннікова – Одеса: СМІЛ, 2003. – 256 с.
133. Сафуанова О.В. Формы репрезентации цвета в субъективном опыте: Дис....канд. психол. наук. -М., 1994. – 198 с.

134. Сергеева А.В. Аналіз особливостей національної ідентичності студентів різних поліетнічних країн / А.В.Сергеева // Науковий вісник. – Одеса: ПНПУ ім. К.Д.Ушинського, 2011. – №7. – С.105-112.

135. Сергеева А.В. Психологічні аспекти становлення інтегральної ідентичності особистості майбутнього психолога / А.В.Сергеева // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України/ за ред. С.Д.Максименка. Т.ХІІ, част. 4 – К., 2010. – С.353-361.

136. Серов Н.В. Цвет культуры: психология, культурология, физиология /Н.В.Серов – СПб: Речь, 2004. – 672 с.

137. Симоненко С.М. Образ-концепт: специфіка та основні властивості. / С.М. Симоненко // «Наука і освіта». – 2003. – №1 – С.37-41.

138. Симоненко С. М., Вовнянко Т.А.Теоретико-емпіричний опис побудови методу кольорового семантичного диференціалу (КСД).// Наука і освіта. – 2003. – № 5-6. – С.46-50.

139. Симоненко С.М. Психологія візуального мислення: стратегіально-семантичний підхід. / С.М. Симоненко. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 320с.

140. Симоненко С.М. Психологія візуального мислення: дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.01. – / С. М. Симоненко. – Одеса., – 2005. – 461 с.

141. Симоненко С.М. Аналіз категорії «образ світу» та «картина світу» у контексті дослідження візуально-мисленевих стратегій / С.М. Симоненко // «Наука і освіта» – 2007. – №3 – С. 47-52.

142. Смирнов С.Д. Мир образов и образ мира. // Вестник Московского университета / С.Д. Смирнов. – 1981. – № 3. – С. 15 – 28.

143. Смирнов С.Д. Понятие “образ мира” и его значение для психологии познавательных процессов / С.Д.Смирнов // А.Н.Леонтьев и современная психология: (сб. статей памяти А.Н.Леонтьева) – М.: Изд. Моск. ун-та, 1983. – С.149–155.

144. Смирнов С.Д. Общепсихологическая теория деятельности: перспективы и ограничения: (к 90-летию со дня рождения А.Н. Леонтьева) / С.Д.Смирнов // Вопросы психологии. – №4. – 1993. – С. 94–101.
145. Смутьсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності: Автореф. дис...докт. психол. наук.-К,2002.-35 с.
146. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості /Л.А.Снігур – Одеса: видавець М.П. Черкасов, 2004. – 331 с.
147. Снігур Л.А. Роль психомалюнку в діагностично-корекційній методиці сприяння громадянськості особистості/ Л.А.Снігур // Наука і освіта. – Одеса, 2009. – № 1-2. – С. 120-125.
148. Снігур Л.А. Роль громадянськості особистості в інформаційній боротьбі / Л.А.Снігр // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Одеса: ПДПУ ім.К.Д.Ушинського – 2009. – С. 155-161.
149. Современная психология: справочное руководство. – М.:ИНФРА – М:, 1999. – 688 с.
150. Солдатова Г.У. Этническая идентичность // Психология самосознания: хрестоматія [Состав. А.Н.Цветкова] / Г.У.Солдатова. – Самара: Изд. дом «БАХРАХ-М», 2000. – С. 656–667.
151. Сорокина Н.Д. Перемены в образовании и динамика жизненных стратегий студента/ Н.Д.Сорокина // СОЦИС. – 2003. – № 10. – С.55-56.
152. Спиридонова Л.К. Дослідження образу Я українських студентів / Л.К.Спиридонова // Наука і освіта. – 2005. – № 5-6. – С. 140-143.
153. Спиридонова Л.К. Особливості образу світу українців з позиції теорії соціальних аксіом. / Л.К.Спиридонова // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Т. 1X, част. 4. – К., 2007. – С. 338–344.

154. Столин В.В., Наминач А.П. Психологическое строение образа мира и проблемы нового мышления / В.В.Столин, А.П.Наминач // Вопросы психологии. – № 4, 1988. – С. 34–46.

155. Стефаненко Т.Г. Етнопсихология / Т.Г.Стефаненко – М.: Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. – 320 с.

156. Сухарев А.В. Этнофункциональный подход к проблеме психологического развития человека / А.В. Сухарев // Вопросы психологии, 2002. – № 2 – С. 40–57.

157. Татарко А.Н., Лебедева Н.М. Социальный капитал: теория и психологические исследования. Монография / А.Н.Татарко, Н.М.Лебедева – М.: РУДН, 2009. – 233 с.

158. Титаренко Т.М. Жизненный мир личности: структурно-генетический подход: Дисс...д-ра психол. наук: 19.00.01 / Т.М.Титаренко – К., 1994. -305 с.

159. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003 – 376 с.

160. Толерантность и согласие. // Под ред. Тишкова В.А., Солдатовой Г.У. – М., 1996. – 309 с.

161. Топорнин В.Н. Пространство культуры и встречи в нем / В.Н.Топорнин // Восток – Запад. Исследования, переводы, публикации. – М., Наука, 1989. – 189с.

162. Уолцер М. О терпимости / М.Уолцер – М., 2000. – 187 с.

163. Флоренский П.А. Столп и утверждение истины / П.А.Флоренский // Сочинения. – М.: Правда, 1990. – Т. 1. – 490 с.

164. Фоли Дж. Энциклопедия знаков и символов / Ред. Никифорова И.: Пер. с англ. Помогайбо А. – М.: Вече: АСТ, 1997. – 432 с.

165. Франкл В. Человек в поисках смысла/ В.Франкл. – М., 1990. – 211 с.

166. Фромм Э. Забытый язык / Э.Фромм // Душа человека - М.: Республика, 1992. – С.179-298.

167. Хайдеггер М. Время картины мира / М.Хайдеггер //Время и бытие. –М., 1993. – 276с.
168. Храмова В. До проблеми української ментальності / Українська душа. – К.:Фенікс, 1992. – С.3-35.
169. Чебикін О.Я. Теорія і методика емоційної регуляції навчальної діяльності: Навчально-методичний посібник / О.Я.Чебикін – Одеса: Астропринт,1999. – 158 с.
170. Черносвитов П.Ю. Доминирующие архетипы как основа картины мира различных субкультур /П.Ю.Черносвитов – М., 1997. – 234с.
171. Чибисова М.Ю. Этническая идентичность в тренинге: методические подходы / М.Ю.Чибисова // Вторая Всероссийская научно-практическая конференция «Практическая психология: актуальные проблемы и перспективы развития»: Сб. материалов. – М., МГППУ, 2008. – С. 145.
172. Чудновский В.Э. Проблема становления смысложизненных ориентаций личности /В.Э.Чудновский //Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 6. – С. 5–11.
173. Шмелев А.Г. Традиционная психометрия и экспериментальная психосемантика / А.Г.Шмелев // Вопросы психологии. – 1982. – № 5. – С. 36-46.
174. Шмелев А.Г. Концепция систем значений в экспериментальной психосемантике / А.Г.Шмелев // Вопросы психологии. – 1983. – № 4. – С. 16-28.
175. Шмелев А.Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности / А.Г.Шмелев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983 – 157 с. .
176. Шпенглер О. Закат Европы: Образ и действительность. / О.Шпанглер Т.1 – Новосибирск, 1993. – 340 с.
177. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б.Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.

178. Эльконин Д.Б. Введение в психологию развития. / Д.Б.Эльконин – М.: Тривола, 1994. – 167 с.
179. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Изд. группа “Прогресс”, 1996. – 344 с.
180. Юнг К.Г. О современных мифах / К.Г.Юнг Сб. трудов. Пер. с немецк. – М.: Практика, 1994. – 252 с.
181. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів [упоряд. М. Шафовал]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 341 с.
182. Янышин П.В. Психосемантические механизмы рисуночной проекции: Дис....канд. психол. наук. М., 1990. – 184 с.
183. Яремчук О.В. Міфологічний компонент ментальності особистості: (культурно-історичний підхід): автореф. дис. к. психол. н.: [Південноукр. держ. педагог. ун-т ім. К.Д.Ушинського] / О.В. Яремчук.– Одеса, 2004.–20с.
184. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції / Т.С.Яценко – К.: Либідь, 1966. – 264 с.
185. Social Axioms: The Search for Universal Dimensions of General Beliefs About How the World Functions/K. Leung, M. Bond [and others]// Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2002. – Vol. 33: [Number 3, May]. – P. 286-302.
186. Markus H.K. A Coiiective Fear of the Coiiective: Implications for Selves and Theories of Selves. / H. K. Markus, Sh. Kitayama // Personality and Social Psychology Bulletin. – № 5: October. – 1994. – Vol 20.
187. Hofstede G. Cultures consequences: International differences in work-related values. – Beverly Hills, CA: Sage. – 1984. – 315 p.
188. Klinger, E. W., Chaudhary, N., & Sriram, S. (2004). Relations between social axioms and values: Findings from Germany and India. [Электронный ресурс] / In B. N. Setiadi, A. Supratiknya, W. J. Lonner, & Y. H. Poortinga (Eds.). *Ongoing themes in psychology and culture* (Online Ed.). Melbourne, FL: International Association for Cross-Cultural Psychology. Retrieved from / <http://www.iaccp.org>

189. Leung K., Bond M. and others. Social Axioms: The Search for Universal Dimensions of General Beliefs About How the World Functions.// Journal of Cross-Cultural Psychology. Volume 33, Number 3, May 2002, pp 286-302.

190. Leung K., Bond M. and other. Culture-Level Dimensions of Social Axioms and Their Correlates Across 41 Cultures. // Journal of Cross- Cultural Psychology. Volume 35, Number 5, September 2004, pp 548-570

Результати за методикою «Символ» - показник «Символ життя»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Родина	16	0	7	2	9	7
2	Кохання	21	4	15	1	2	19
3	Щастя	10	2	4	2	3	7
4	Радість, позитив	4	0	1	0	3	1
5	Сімейні почуття	1	0	1	0	0	1
6	Квіти	12	4	7	1	0	12
7	Воронка	1	0	0	1	0	1
8	Свобода	3	0	1	1	1	2
9	Серце	2	1	0	1	0	2
10	Гармонія	3	0	2	1	0	3
11	Здоров'я	3	0	2	1	0	3
12	Сонце	6	0	5	1	0	6
13	Доброта	2	0	1	1	0	2
14	Безліч доріг	2	1	1	0	0	2
15	Сила, успіх	2	1	1	0	0	2
16	Спілкування	2	1	1	0	0	2
17	Земна куля	1	0	1	0	0	1
18	Гроші	1	0	1	0	0	1
19	Блаженство	2	1	1	0	0	2
20	Довіра	3	0	3	0	0	3
21	Голуб	1	0	1	0	0	1
22	Спокій	2	0	2	0	0	2

Таблиця А2

Результати за методикою «Символ» - показник Загальне й важливе.

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Родина	10	3	6	1	1	9
2	Кохання	22	3	8	3	8	14
3	Щастя	4	0	3	0	2	2
4	Радість	3	0	3	0	0	3
5	Взаєморозуміння	5	1	2	2	0	5
6	Почуття	1	0	0	1	0	1
7	Блаженство, райдужні шляхи	4	0	2	2	0	4
8	Цілісність, єдність	4	2	0	1	1	3
9	Діти	2	0	0	1	1	1
10	Сонце	4	0	2	1	1	3
11	Відносини	2	0	1	1	0	2
12	Знання	3	0	3	0	0	3
13	Здоров'я	4	1	2	0	0	4
14	Гармонія	4	1	3	0	0	4
15	Дім, робота	5	0	2	0	3	2
16	Віра, щирість	4	1	3	0	0	4
17	Краса світу	10	3	7	0	0	10
18	Людина	2	0	2	0	0	2
19	Нескінченність	1	0	1	0	0	1
20	Успіх, енергія, можливості	5	1	2	0	2	3
21	Гра	1	1	0	0	0	1
22	Згуртованість	2	0	0	0	2	0

Таблиця А3

Узагальненні результати за методикою «Символ» - показник

«Менш значне»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Кохання	7	2	3	2	0	7
2	Робота	8	0	3	2	3	5
3	Гроші	20	2	10	0	8	12
4	Дружба, друзі	6	0	3	3	0	6
5	Родина	1	0	0	1	0	1
6	Взаєморозуміння, підтримка	2	0	0	2	0	2
7	Освіта	8	1	5	0	2	6
8	Щастя	1	0	1	0	0	1
9	Радість	4	0	3	1	0	4
10	Ніч	2	1	0	1	0	2
11	Стадіон	1	1	0	0	1	0
12	Метушливі речі	1	0	1	0	0	1
13	Успіх, вдача	3	0	2	1	0	3
14	Сонце, світло	2	0	2	0	0	2
15	Їжа, потреби	4	3	0	0	1	3
16	Осудження	1	1	0	0	0	1
17	Довіра	2	0	1	1	0	2
18	Відпочинок	2	0	1	0	1	1
19	Думка інших	2	2	0	0	0	2
20	Погані, не знайомі люди	2	0	2	0	0	2
21	Вірність, довіра	4	0	2	1	1	3
22	Працьовитість	3	1	2	0	0	3
23	Я-вершина, влада	2	0	1	0	1	1
24	Відстань	1	1	0	0	0	1
25	Борги	1	0	1	0	0	1
26	Квітка	1	0	1	0	0	1
27	Невдачі	2	1	0	1	1	1

Таблиця А4

**Результати за методикою «Символ» - показник «Негативне до символу
життя»**

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Злість, гнів	4	1	2	1	1	3
2	Агресія	4	1	1	1	1	3
3	Смерть	6	2	2	0	3	3
4	Недовіра	3	1	2	0	0	3
5	Зрада	10	3	2	3	2	8
6	Насильство	3	1	1	1	0	3
7	Невдача, несправедливість	5	0	3	1	0	5
8	Шкідливі звички, хвороба	7	0	4	1	2	5
9	Печаль, біль	12	1	10	0	1	11
10	Сварка, грубість	5	2	2	0	1	4
11	Проблеми, заздрість	7	2	4	0	1	6
12	Помилки, нерозуміння	5	1	3	0	1	4
13	Самотність	3	1	1	0	1	2
14	Побут	1	0	1	0	0	1
15	Відсутність близьких	1	0	1	0	0	1
16	Обман	4	1	1	0	1	3
17	Безробіття	3	0	0	0	3	0
18	Байдужість	4	1	1	1	1	3
19	Відстань	2	1	1	0	0	2
20	Немає життя	1	1	0	0	0	1
21	Засмучення	3	1	0	0	2	1
22	Хаос, блискавка	5	2	2	1	0	5
23	Скупість	1	0	1	0	0	1
24	На чужому нещасті, щастя не побудуєш	1	0	1	0	0	1

Таблиця А5

Результати за методикою «Символ» - показник «Негативне до символу життя»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Злість, гнів	4	1	2	1	1	3
2	Агресія	4	1	1	1	1	3
3	Смерть	6	2	2	0	3	3
4	Недовіра	3	1	2	0	0	3
5	Зрада	10	3	2	3	2	8
6	Насильство	3	1	1	1	0	3
7	Невдача, несправедливість	5	0	3	1	0	5
8	Шкідливі звички, хвороба	7	0	4	1	2	5
9	Печаль, біль	12	1	10	0	1	11
10	Сварка, грубість	5	2	2	0	1	4
11	Проблеми, заздрість	7	2	4	0	1	6
12	Помилки, нерозуміння	5	1	3	0	1	4
13	Самотність	3	1	1	0	1	2
14	Побут	1	0	1	0	0	1
15	Відсутність близьких	1	0	1	0	0	1
16	Обман	4	1	1	0	1	3
17	Безробіття	3	0	0	0	3	0
18	Байдужість	4	1	1	1	1	3
19	Відстань	2	1	1	0	0	2
20	Немає життя	1	1	0	0	0	1
21	Засмучення	3	1	0	0	2	1
22	Хаос, блискавка	5	2	2	1	0	5
23	Скупість	1	0	1	0	0	1
24	На чужому нещасті, щастя не побудуєш	1	0	1	0	0	1

Таблиця А6.

Результати за методикою «Символ» - показник «Негативне до загального й важливого»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Заздрість, злість	7	0	4	0	4	3
2	Смерть	4	2	2	0	0	4
3	Шкідливі звички, хвороба	11	2	4	1	5	6
4	Зрада, розлучення	11	1	3	3	4	7
5	Страх	4	1	1	1	1	3
6	Перешкоди	3	1	1	1	0	3
7	Обман, недовіра	5	2	2	1	0	5
8	Насильство, гнів, війна	4	1	1	2	0	4
9	Лінь	3	0	3	0	0	3
10	Бідність, немає житла	5	2	1	0	2	3
11	Хаос, п'ятьма, крах	6	1	5	0	0	6
12	Забруднення	5	1	4	0	0	5
13	Непорозуміння	4	0	1	1	2	2
14	Осінь, гроза	5	1	4	0	0	5
15	УПЛ	1	1	0	0	0	1
16	Сварки, конфлікти	4	0	4	0	0	4
17	Несправедливість, роз'єднаність	4	1	1	2	0	4
18	Нудна робота	2	0	2	0	0	2
19	Сексуальні меншини	1	0	0	1	0	
20	Замкнутість, егоїзм	2	1	1	0	2	
21	Зовнішні обставини	2	1	1	0	2	
22	Невідомість	3	1	1	0	3	
23	Паразити	3	2	0	0	3	
24	Напівпорожній стакан	1	1	0	0	1	

Таблиця А7

**Результати за методикою «Символ» - показник «Негативне до менш
значного»**

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Заздрість	2	0	1	0	1	1
2	Страх	1	0	0	0	1	0
3	Бідність	9	0	1	0	8	1
4	Зрада, розлучення	2	0	2	0	1	1
5	Погрози, злість	10	6	1	1	2	8
6	Самотність	3	1	1	1	0	3
7	Хвороба	5	0	1	1	3	2
8	Знедоленість, непорозуміння	3	1	0	2	0	3
9	Недовіра, брехня	5	1	2	1	1	4
10	Лінь	6	2	4	0	0	6
11	Безробіття	4	0	4	0	0	4
12	Апатія, песимізм	12	1	6	4	1	11
13	Розчарування	3	1	2	0	0	3
14	Проблеми	3	1	1	0	1	2
15	Гроші - негатив	5	1	3	0	1	4
16	Нестача часу	2	0	2	0	0	2
17	Втома	2	0	2	0	0	2
18	Жадність	2	1	1	0	0	2
19	Радіація	1	0	1	0	0	1
20	М'ясо	1	1	0	0	1	1
21	Розлад	1	0	1	0	0	1
22	Зірка	1	0	1	0	0	1
23	Відсутність житла	2	1	1	0	0	2
24	Небезпечні зв'язки	3	1	2	0	0	3
25	Збиток	3	1	1	0	1	2
26	Не доступність	4	1	2	0	1	3
27	Недомовки, тупість	5	1	2	1	1	4

Таблиця А8

**Результати за методикою «Символ» - показник «Позитивне до
символу життя».**

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Родина, кохання	25	2	9	2	12	13
2	Довіра, взаєморозуміння	7	0	5	2	0	7
3	Щастя, радість	18	7	9	2	0	18
4	Діти	4	0	2	0	2	2
5	Успіх	4	1	1	1	1	3
6	Забезпеченість	4	0	1	1	3	1
7	Дерево життя	2	1	0	1	0	2
8	Здоров'я	5	1	3	1	0	5
9	Освіта, інтерес	4	0	3	0	1	3
10	Дружба, згуртованість	5	1	4	0	0	5
11	Підтримка	6	1	3	0	2	4
12	Надія	4	3	1	0	0	4
13	Свобода	1	0	1	0	0	1
14	Відпочинок	2	0	2	0	0	2
15	Вірність	4	1	1	1	1	1
16	Мир, спокій	2	1	0	0	1	1
17	Віра	3	1	2	0	0	3

Таблиця А9

**Результати за методикою «Символ» - показник «Позитивне до загального
й важливого»**

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Родина, кохання	15	4	9	0	2	13
2	Щастя, радість	15	2	7	3	3	12
3	Розуміння	5	2	3	0	1	4
4	Діти, здоров'я	14	3	7	1	3	11
5	Спільне проведення часу	1	0	0	1	0	1
6	Досконалість, мета	7	1	4	2	0	7
7	Відкриті стежки	3	0	2	1	0	3
8	Радість	4	1	0	3	0	4
9	Відпочинок, спілкування	5	1	3	1	0	5
10	Гармонія	3	0	3	0	0	3
11	Гроші, достаток	10	0	2	0	8	2
12	Підтримка	3	0	1	0	1	2
13	Повний стакан з водою	1	1	0	0	0	1
14	Перемога	1	0	0	0	1	0
15	Хороша екологія	2	1	1	0	1	1
16	Взаєморозуміння, увага	5	3	2	0	0	6
17	Море, сонце	2	0	1	0	0	2
18	Досконалість	1	0	0	1	0	1
19	Безкінечність	1	0	0	1	0	1
20	Мир	2	1	1	0	0	2

Таблиця А10

Результати за методикою «Символ» - показник «Позитивне до менш значного»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Щастя, успіх	12	2	6	4	0	12
2	Поєднання роботи і відпочинку	1		0	1	0	1
3	Залишитися індивідуальністю	3	0	1	2	0	3
4	Порозуміння	4	1	1	1	1	3
5	Повний місяць	1	0	0	1	0	1
6	Освіта, саморозвиток	8	1	3	1	3	5
7	Робота	12	0	3	2	8	4
8	Достаток, гроші	20	2	8	4	6	14
9	Мир	2	0	1	0	1	1
10	Стабільність, єдність	5	1	2	1	1	4
11	Друзі, люди	5	1	2	1	1	5
12	Хліб, продукти	4	2	1	1	1	3
13	Сім'я, відносини	5	1	2	2	0	5
14	Байдужість	1	1	0	0	0	1
15	Заспокоєння	8	2	4	2	0	8
16	Любов до життя	2	1	0	0	1	1
17	турбота, схвалення	3	2	1	0	0	3
18	Букет, повітря	2	0	0	0	0	2
19	Перемога	1	1	0	0	1	0
20	Шкідник	1	1	0	0	0	1

Таблиця А11

Результати за методикою «Символ» - показник «Символ країни»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Символіка	40	5	10	4	21	19
2	Люди, культура	5	2	3	0	0	5
3	Поле, пшениця	7	2	3	2	0	7
4	Благо народу, нація	5	2	3	0	0	5
5	Наша країна	2	0	0	0	2	0
6	Не справедливність, закони	5	2	0	2	3	2
7	Голуб	4	1	3	0	0	3
8	Дружба	2	0	0	2	0	2
9	Звичаї	3	1	1	1	0	3
10	Воля	2	1	1	0	0	2
11	Одеса	6	2	4	0	0	6
12	Зірка	1	0	0	1	0	1
13	Поневолення	1	1	0	0	0	1
14	Сонячна країна	5	1	3	1	0	5
15	Ляпка	1	0	1	0	0	1
16	Погані дороги	4	0	2	2	2	2
17	Незалежність	1	0	1	0	0	1
18	Хороший керівник	1	0	1	0	0	1
19	Титанік	1	0	1	0	0	1
20	Багатство	1	0	1	0	0	1
21	Закон і порядок	1	0	1	0	0	1
22	Прогресу немає	1	0	1	0	0	1
23	Хочу жити в сильній країні!	1	0	1	0	0	1

Таблиця А12

Результати за методикою «Символ» - показник Загальне й важливе.

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Екологія	6	2	1	2	1	5
2	Стабільна економіка, достаток	15	2	10	2	2	13
3	Свобода	7	3	3	1	0	7
4	Дружба з іншими країнами	16	2	3	3	8	8
5	Росія	3	0	0	0	3	0
6	Міста	4	1	0	0	3	1
7	Народ	8	0	3	0	5	3
8	Розвиток	5	3	1	0	1	4
9	Робота	4	0	2	0	2	2
10	Роз'єднаність	1	0	0	0	1	0
11	Хороше життя	5	2	3	0	0	5
12	Сильний президент, лідер	3	0	3	0	0	3
13	Пісня	1	0	0	1	0	1
14	Жовч	1	0	0	0	0	1
15	Грошова купюра гривня	1	0	1	0	0	1
16	Повага	1	0	1	0	0	2
17	Діти, нові люди	2	0	2	0	0	2
18	Лінь	4	1	3	0	0	4
19	Пшениця	3	1	1	1	0	3
20	Традиції	5	3	2	0	0	3
21	Хороша медицина	1	0	1	0	0	1
22	Райдуга	1	0	0	0	0	1
23	Борги	3	1	1	0	1	2

Таблиця А13

Результати за методикою «Символ» - показник «Менш значне»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Екологія	9	2	4	1	2	7
2	Здоров'я	8	2	4	0	2	6
3	Дім, їжа	7	2	3	2	0	7
4	Вибір	5	4	0	0	1	4
5	Бюджет	4	1	1	2	0	4
6	Майбутнє	3	0	1	2	0	2
7	Згуртованість	5	1	1	3	0	5
8	Традиції	7	1	2	4	0	7
9	Криза	4	1	3	0	0	4
10	Туристи	8	2	2	3	1	7
11	Стихія	2	1	1	0	0	2
12	Влада	5	1	3	1	0	5
13	Успіх	3	1	2	0	0	3
14	Порядок	2	1	1	0	0	2
15	Символіка	4	1	2	1	0	4
16	Дружба	1	0	0	1	0	1
17	Повага	2	0	1	1	0	2
18	Розвиток	5	1	2	2	1	4
19	Вступ до НАТО	1	0	1	0	0	1
20	Євро 2012	1	0	1	0	0	1
21	Бідність	3	1	2	0	0	3
22	Хуліганство	3	1	2	0	0	3
23	Діти	3	1	1	1	1	2
24	Стихія	2	1	0	0	1	1
25	Борги	3	0	0	0	3	0

Таблиця А14

Результати за методикою «Символ» - показник «Негативне до символу країни»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Корупція	7	1	3	1	2	5
2	Війна	8	2	2	1	3	5
3	Криза	10	3	3	3	1	9
4	Росія	1	0	1	0	0	1
5	Підвищення цін	3	1	0	1	1	2
6	Бідність	5	1	2	1	1	4
7	Фашисти	1	0	0	0	1	0
8	Борги	9	2	5	1	1	8
9	Стихія	7	2	2	2	1	6
10	Бруд, безпорядок	8	3	2	2	1	7
11	Погана влада	11	2	4	1	4	7
12	Егоїзм	2	0	0	2	0	2
13	Закон	2	1	0	0	1	1
14	Поганий врожай	3	1	2	0	0	3
15	Пустота	1	0	1	0	0	1
16	США	2	0	0	0	2	0
17	Болото	1	0	1	0	0	1
18	Не знання	2	0	1	1	0	2
19	Байдужість	4	1	1	2	0	4
20	Гнів	5	1	2	2	0	5
21	Відсутність кохання	8	3	2	3	0	8

Таблиця А15

**Результати за методикою «Символ» - показник «Негативне до загального
й важливого»**

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Забруднення, погана екологія	10	2	3	3	2	8
2	Війна	11	2	6	2	1	10
3	Культура	7	2	3	2	0	7
4	Брехня, лицемірство	9	2	3	2	2	7
5	Стихія	12	3	4	3	2	10
6	Відсутність грошей	7	2	2	2	1	5
7	Криза	10	2	3	2	3	7
8	Заздрість, не довіра	5	1	3	1	0	5
9	Самотність	2	0	2	0	0	2
10	Корупція, крадіжки	9	3	4	1	1	8
11	Немає нації	4	0	2	0	2	2
12	Смерть	5	2	3	0	0	5
13	Ворожба	4	1	2	1	0	4
14	Недбалість	3	1	2	0	0	3
15	Не має віри	1	1	0	0	0	1
16	Відчуженість	1	0	1	0	0	1

Таблиця А16

Результати за методикою «Символ» - показник «Негативне до менш значного»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Не має нації	5	1	3	0	1	4
2	Корить, лицемірство	10	2	3	2	3	7
3	Ворожість	8	2	4	2	0	8
4	Занепад	6	3	3	0	0	6
5	Погана влада	7	1	4	1	1	6
6	Війна	8	2	2	2	2	6
7	Стихія	6	1	3	1	1	5
8	Корупція	9	2	3	2	2	7
9	Смерть	5	1	3	1	0	5
10	Забруднення екології	12	3	4	3	2	10
11	Не має свободи думки	3	1	2	0	0	3
12	Зрада	4	1	2	0	1	3
13	Рабство	1	1	0	0	0	1
14	Брехня	2	0	2	0	0	2
15	Поганий врожай	3	1	1	1	0	3
16	Бездіяльність	1	0	1	0	0	1
17	Недоброзичливість	4	2	1	1	0	4
18	Невідомість	2	0	2	0	0	2
19	Невпевненість у майбутньому	4	0	1	2	1	3

Таблиця А17

Результати за методикою «Символ» - показник «Позитивне до символу країни»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Життя	7	2	1	2	2	5
2	Належність до групи	1	0	0	1	0	1
3	Природа	3	1	1	1	0	3
4	Інтелект	1	0	0	1	0	1
5	Багатство землі	4	1	1	1	1	3
6	Успіх	4	2	1	1	0	4
7	Надія	6	2	2	2	0	6
8	Сила	2	1	1	0	0	2
9	Народ	5	2	1	1	1	4
10	Радість	7	2	2	2	1	6
11	Освіта	5	2	2	1	0	5
12	Діти	8	2	2	2	2	5
13	Стабільність	3	1	1	1	0	3
14	Традиції	7	1	3	1	1	6
15	Здоров'я	5	1	1	3	0	5
16	Здобутки минулого	1	1	0	0	0	1
17	Туристи	5	1	3	1	0	7
18	Надійність	4	1	3	0	0	4
19	Легке життя	8	2	4	1	1	7
20	Взаємодопомога	6	1	2	2	1	5
21	Дружба	3	1	1	1	0	3
22	Згуртованість	2	1	0	1	0	2
23	Гроші	2	0	1	0	1	1
24	Стремління	1	0	1	0	0	1

Таблиця А 18

Результати за методикою «Символ» - показник «Позитивне до загального й важливого»

№	Назва малюнку	Загальна кількість	на 1 курсі	на 3 курсі	на 5 курсі	хлопці	дівчата
1	Благополуччя	5	1	1	2	1	4
2	Комфорт	3	1	2	0	0	3
3	Ще не все втрачено	1	0	0	1	0	1
4	Європа	1	0	0	0	1	0
5	США	1	0	0	0	1	0
6	Демократія	3	0	2	1	0	3
7	Діти	5	1	3	1	0	5
8	Долар	1	0	0	0	1	0
9	Чесна влада	7	2	4	1	0	7
10	Повага	6	1	3	1	1	5
11	Якісність	7	1	3	2	1	5
12	Спілкування	3	1	1	1	0	3
13	Винагорода	8	2	3	2	1	7
14	Дружба	4	1	2	1	0	4
15	Бізнес	2	0	0	0	2	0
16	Ум	3	0	1	1	1	2
17	Хороша економіка	10	2	4	3	1	9
18	Щедрість	6	2	2	2	0	6
19	Віра	3	1	0	2	0	3
20	Достаток	4	1	1	1	1	3
21	Розвиток	5	1	2	1	1	4
22	Спокій	3	0	1	2	0	3
23	Мир	3	1	1	1	0	3
24	Свобода слова	2	0	0	2	0	2
25	Справедливість	2	0	1	1	0	2
26	Єдність	2	0	1	1	0	2

ДОДАТОК Б

Таблиця Б1

Результати за методикою «Картина світу» у студентів 1 курсу Іраку

№ з/п	№	Планетарна	Пейзажна	Безпосереднє оточення	Опосередкована чи метафорична	Абстрактна, схематична
1	80		+		+	
2	77		+			
3	75		+			
4	84	+				
5	19				+	+
6	9	+			+	
7	11	+			+	
8	1		+			+
9	3	+				+
10	5	+				+
11	7	+	+			
12	2	+			+	
13	23	+			+	
14	21				+	+
15	17		+		+	
16	15				+	+
17	12				+	+
18	14				+	+
19	152	+				
20	10		+		+	
21	8		+			+
22	6	+				+
23	4				+	+
24	16					+
25	20			+		
26	22	+				+
27	24					+
28	87		+			
29	89				+	+
30	91	+				+
31	93				+	+
32	95		+		+	
33	88		+	+		
34	90	+				
Продовження таблиці Б1						
35	92		+			+

36	94		+	+		
37	98				+	+
38	96					+
39	18				+	
40	154		+			+
41	76				+	
42	78				+	
43	79	+				
44	81	+				
45	150					+
46	156		+	+		
47	82		+			+
48	86	+				
49	85	+				
50	13	+				
		18	16	4	20	23

Таблиця Б2

Результати за методикою «Картина світу» у студентів 3 курсу

Іраку

№ з/п	№	Планетарна	Пейзажна	Безпосереднє оточення	Опосередкована чи метафорична	Абстрактна, схематична
1	33		+			
2	31	+				
3	29					+
4	27		+		+	
5	25		+			
6	36		+			
7	38				+	
8	34		+			
9	28					+
10	46		+		+	
11	43				+	
12	45	+				
13	47		+			
14	49			+		
15	41		+	+		
16	39		+			
17	37					+
18	35				+	
19	106				+	
20	50		+		+	
21	108		+			+
22	110					+
23	100					+
24	32		+			+
25	102				+	+
26	30					+
27	104				+	+
28	130				+	
29	105	+			+	
30	107		+			
31	109		+			
32	119	+				+
33	111		+			
Продовження таблиці Б2						
34	113	+				+

35	115		+			+
36	121				+	
37	123	+			+	
38	99				+	+
39	125		+			+
40	101		+			+
41	117		+			
42	44		+			
43	42		+		+	
44	158	+				
45	40		+			+
46	112	+				
47	114					+
48	120				+	+
49	122				+	+
50	116		+			
		8	15	2	12	13

Таблиця Б3

Результати за методикою «Картина світу» у студентів 5 курсу

Іраку

№ з/п	№	Планетарна	Пейзажна	Безпосереднє оточення	Опосередкована чи метафорична	Абстрактна, схематична
1	134		+			
2	136		+		+	
3	53					+
4	51				+	+
5	142					+
6	132		+			
7	146				+	+
8	148		+			+
9	127		+			
10	64				+	+
11	61		+	+		
12	59		+			+
13	55	+	+			+
14	57		+		+	
15	66					+
16	68				+	
17	141				+	+
18	142...			+		
19	138					+
20	140		+			+
21	147					+
22	149	+				
23	153		+			
24	143		+			+
25	73				+	
26	63	+			+	
27	151					+
28	67	+				+
29	54				+	
30	56				+	
31	58					+
32	60				+	
33	62					+
34	71		+			+
Продовження таблиці Б3						
35	137		+			

36	135		+			
37	133				+	+
38	131					+
39	129		+		+	
40	65		+			
41	69					+
42	72	+				
43	74	+				
44	52					+
45	70		+	+		
46	128					+
47	126				+	+
48	139					+
49	130				+	
50	141...			+		
		6	18	4	16	26

Таблиця Б4

Порівняльний аналіз результатів за опитувальником С.М.Симоненко у студентів України та Іраку

Питання	Відповіді студентів-українців	Розповсюдженість	Відповіді студентів-іракців	Розповсюдженість
Де знаходиться країна?	В Азії	25	В Європе	80
	В Європе	13	В Азії	9
	Возле Ирана	8	В восточной Европе	6
	В Иране	1	В Советском Союзе	8
	Рядом с Израилем	2	В России	5
	Евразия	15	На первом мире	2
	Далеко	1	На скандинавском полуострове	3
	Саудовская Аравия	3	В Америке	1
	Не далеко от России	1	Не далеко от Ирака	3
	Ближний восток	2	Не знаю	3
	Возле Турции	5		
	В Багдаде	1		
	Палестина	1		
Яка національна мова в країні?	Арабский	80	Английский	29
	Албанский	2	Русский	57
	Иракский	1	Французский	2
	Иврит	2	Португальский	1
	Мусульманский	2	Украинский	19
			Русский и украинский	2
			Не арабский	1
			Их родной	1
			Латинский	3
			Английский и русский	2
			Не знаю	3
Яка релігія в країні?	Ислам	65	Христианство	82
	Мусульманство	35	Их религия	1
			Христианство и иудаизм	2
			Ислам	1

			Различные религии, много религий	11
			Христианство и ислам	4
			Много мусульманство мало христианства	1
			Нет религии	6
			Они коммунисты без религии	1
			Мусульманство и христианство	2
Мирна чи агресивна країна ?	Агрессивная	80	Добрые люди	15
	Мирная	12	Мирный, миролюбивый	85
	Народ мирный, правительство агрессивное	2	Не агрессивный	1
	Мирная, сейчас агрессивная из- за США	1	Не знаю	1
	Мирная, если ее не трогать	2	Агрессивный	11
			Мирный, но плохая власть	1
			Трудолюбивый и серьезный	1
			Толерантный	1
			Хороший	2
Маленька чи велика країна	Маленькая	65	Маленькая	84
	Большая	14	Большая	48
	Средняя	7	Средняя	11
			Не знаю	7
Країна бідна чи багата?	Бедная	50	Бедная	65
	Богатая	35	Богатая	70
	Как Украина	1	Средняя	8
			Не знаю	7
Яка природа цій країні?	Ужасная, ничтожная	4	Горы и зелень	25
	Великие природные ресурсы	4	Зеленая страна	16
	Тропический климат	2	Красиво	10
	Никакая	3	Не знаю	7
	Хорошая	2	Горы и реки	31

	Засушливая	1	Горы и моря	20
	Разнообразная	3	Только горы	7
	Нет растительности	2	Горы, моря, снег	4
	Красивая	3	Горы, реки, зелень	4
	Субтропики, горная местность	2	Снег, горы	4
	Горная местность	8	Сахара	4
	Субтропики	3	Красивая природа	4
	Пустыня	25	Зелень и реки	4
	Тепло, жарко	4	Холодное место	5
	Скучная	1	Горы, моря, зелень	5
	Саванна	1		
	Экзотическая	2		
	Природа бедная	4		
	Есть нефть	8		
	Загрязненная	4		
	Газ	3		
	Равнины	2		
	Мрачная	2		
	Не очень красивая	1		
Як ви ставитесь до народу цієї країни?	С некоторым страхом	4	Они свободны	7
	Нормально	15	Добрые	12
	Положительно	20	Не знаю	5
	Нейтрально, спокойно	15	Трудолюбивые	3
	Безразлично, никак	6	Простые и серьезные	18
	Не задумывалась	2	Оптимистичные	4
	Неоднозначно	1	Умные и добрые	4
	Негативно, отрицательно	5	Цивилизованные	1
	Люди боевые	1	Любят друг друга и других	16
	Жалко людей, которые страдают	3	Хорошие	13
	Нормально если и они	1	Хорошие и трудолюбивые	15
	Параллельно	3	Честные	5

	К мирным жителям хорошо	2	Любят жизнь	1
	С уважением	2	Организаторы	3
	Как и ко всем	1	Красивое общество	1
	Дружно	1	У них нет этики	1
	С опаской	2	Толерантные	5
	К стране отрицательно, к людям положительно	3	У них все легко	2
	Я расистка	1	Хорошие и серьезные	3
	Я их не знаю	1	Спокойные и простые	3
			Уважают друг друга	2
			Добрые и серьезные	6
			Практические	1
			Не уделяют внимания религии	1
			Каждый сам по себе	1
			Мирный народ	1
			Простое общество	5
			Тихие	4
			Не помогаю друг другу	1
			У них ясная цель	1
			Живут одним днем	1
			Понимают друг друга	1
			Пацифисты	1
			Уважают закон	1
			У них прекрасна жизнь	1
Чи є відношення між Іраком та Україною?			Экономические	52
			Нет отношений	65
			Помогаю нам освободиться от Америки	3
			Есть отношения	12
			Военные	2
			Хорошие	4
			Культурно-экономические	2
			Политические	6
			Человеческие	4
Хто серйозніший			Женщина	93
			Мужчина	20

жінка або чоловік?			Оба серьезные	32
			Не знаю	5
В чому різниця між Іраком та Україною?			В традициях и поведении	23
			В религии	78
			Бог создает все	5
			В религии и традициях	15
			Нет отличий	5
			В религии и характере	8
			В религии и языке	8
			В работе и проблемах	8

ДОДАТОК В

Таблиця В1

Середні показники за методикою SAS у студентів 1 курсу Іраку

№ п/ п	Ф.И. О.	1		2		3		4		5		6	
		Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$
1	80	67	3.5	69	4.3	55	3.9	26	3.2	44	3.7	54	4.2
2	77	65	3.4	60	3.7	44	3.1	28	3.5	33	2.7	48	3.7
3	75	67	3.5	66	4.1	46	3.3	30	3.7	42	3.5	56	4.3
4	84	72	3.8	69	4.3	55	3.9	26	3.2	50	4.2	58	4.5
5	19	45	2.4	58	3.6	43	3.07	25	2.7	36	3	51	3.9
6	9	53	2.8	59	3.7	39	2.8	25	3.1	40	3.3	46	3.5
7	11	64	3.4	61	3.8	40	2.8	25	3.1	36	3	61	4.7
8	1	56	2.9	61	3.8	50	3.6	26	3.2	40	3.3	57	4.2
9	3	62	3.3	68	4.2	52	3.7	28	3.5	41	3.4	54	4.2
10	5	57	3	69	4.3	44	3.1	24	3	41	3.4	58	4.5
11	7	68	3.6	68	4.2	47	3.3	33	4.1	41	3.4	54	4.1
12	2	54	2.8	73	4.6	45	3.2	32	4	51	4.2	54	4.2
13	23	66	3.5	67	4.2	51	3.6	27	3.4	40	3.3	51	3.9
14	21	76	4	64	4	46	3.3	22	2.7	23	2.8	42	3.2
15	17	63	3.3	59	3.7	44	3.1	25	3.1	43	3.6	46	3.5
16	15	59	3.1	69	4.3	52	3.7	29	3.6	43	3.6	56	4.3
17	12	68	3.6	78	4.9	53	3.8	23	2.9	49	4.08	61	4.7
18	14	58	3.05	69	4.3	44	3.1	23	2.8	43	3.6	54	4.2
19	152	68	3.6	64	4	56	4	28	3.5	52	4.3	56	4.3
20	10	57	3	60	3.7	43	3.07	30	3.7	38	3.2	45	3.5
21	8	48	2.5	67	4.2	45	3.2	30	3.7	43	3.6	54	4.2
22	6	51	2.7	70	4.4	46	4.4	26	3.2	41	3.4	52	4
23	4	65	3.4	66	4.1	41	2.9	27	3.4	43	3.6	55	4.2
24	16	59	3.1	71	4.4	52	3.7	29	3.6	35	2.9	59	4.5
25	20	60	3.1	72	4.5	52	3.7	20	2.5	32	2.7	56	4.3
26	22	58	3.05	71	4.4	52	3.7	29	3.6	35	2.9	59	4.5
27	24	74	3.9	67	4.2	47	3.3	27	3.4	44	3.6	55	4.2
28	87	60	3.1	72	4.5	49	3.5	25	3.1	42	3.5	52	4
29	89	60	3.1	72	4.5	50	3.6	25	3.1	43	3.6	52	4
30	91	61	3.2	70	4.4	50	3.6	23	2.9	40	3.3	48	3.7
31	93	58	3.05	65	4.06	48	3.4	20	2.5	38	3.2	46	3.5
33	95	55	2.9	61	3.8	40	2.8	20	2.5	32	2.7	42	3.2
34	88	43	2.3	63	3.9	44	3.1	22	2.7	37	3.08	49	3.7
35	90	44	2.3	64	4	45	3.2	23	2.8	38	3.2	50	3.8
36	92	60	3.1	69	4.3	50	3.6	25	3.1	44	3.7	56	4.3
37	94	60	3.1	70	4.4	50	3.6	25	3.1	45	3.7	55	4.2

Продовження таблиці В1													
38	98	62	3.3	70	4.4	49	3.5	20	2.5	41	3.4	52	4
39	96	57	3	68	4.2	48	3.4	25	3.1	40	3.3	53	4.07
40	18	59	3.1	71	4.4	52	3.7	29	3.6	35	2.9	59	4.5
41	154	69	3.6	65	4.06	57	4.07	29	3.6	53	4.4	57	4.4
42	76	70	3.7	69	4.3	53	3.8	26	3.2	50	4.2	54	4.2
43	78	63	3.3	71	4.4	51	3.6	33	4.1	44	3.7	51	3.9
44	79	64	3.4	60	3.7	44	3.1	25	3.1	33	2.7	48	3.7
45	81	55	2.9	59	3.7	48	3.4	25	3.1	38	3.2	53	4.07
46	150	68	3.6	63	3.9	55	3.9	26	3.2	51	4.2	55	4.2
47	156	70	3.7	65	4.06	57	4.07	30	3.7	54	4.5	58	4.5
48	82	63	3.3	58	3.8	37	2.6	23	2.9	35	2.9	48	3.7
49	86	52	2.7	69	4.3	54	3.8	32	4	48	4	56	4.3
50	85	57	3	73	4.6	52	3.7	30	3.7	45	3.7	54	4.2

Таблиця В2

Середні показники за методикою SAS у студентів 3 курсу Іраку

№ п/ п	Ф.И. О.	1		2		3		4		5		6	
		Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$
1	33	39	2,05	60	5,2	37	3,7	23	2,9	34	2,8	45	3,4
2	31	53	2,8	64	4	47	3,3	14	1,7	40	3,3	50	3,8
3	29	54	2,8	73	4,6	45	3,2	31	3,9	49	4,08	52	4
4	27	47	2,5	65	4,06	45	3,2	23	2,9	44	3,6	52	4
5	25	57	3	68	4,2	52	3,7	29	3,6	35	2,9	51	3,9
6	36	56	2,9	63	3,9	41	2,9	27	3,4	38	3,2	51	3,9
7	38	67	3,5	68	4,2	53	3,8	30	3,7	43	3,6	54	4,2
8	34	54	2,7	74	4,6	44	3,1	25	3,1	46	3,8	60	4,6
9	28	67	3,5	68	4,2	55	3,9	27	3,4	44	3,6	58	4,5
10	46	56	2,9	67	4,2	52	3,7	27	3,4	45	3,7	57	4,4
11	43	59	3,1	65	4,06	43	3,07	27	3,4	47	3,9	57	4,4
12	45	61	3,2	69	4,3	47	3,3	24	3	38	3,2	51	3,9
13	47	67	3,5	74	4,6	49	3,5	35	4,4	40	3,07	57	4,4
14	49	49	2,6	69	4,3	45	3,5	31	3,9	49	4,08	54	4,1
15	41	52	2,7	61	3,8	50	3,6	25	3,1	45	3,7	50	3,8
16	39	62	3,3	66	4,1	45	3,2	29	3,6	37	3,08	51	3,9
17	37	65	3,4	72	4,5	48	3,4	33	4,1	41	3,4	48	3,7
18	35	52	2,7	63	3,9	45	3,2	27	3,4	37	3,08	55	4,2
19	106	52	2,7	64	4	50	3,6	28	3,5	40	3,3	53	4,07
20	50	59	3,1	67	4,2	48	3,4	29	3,6	45	3,7	52	4
21	108	59	3,1	67	4,2	48	3,4	29	3,6	45	3,7	52	4
22	110	53	2,8	63	3,9	45	3,2	31	3,9	42	3,5	67	5,1
23	100	55	2,9	75	4,7	52	3,7	28	3,5	44	3,6	56	4,3
24	32	55	2,9	77	4,8	52	3,7	26	3,2	44	3,6	53	4,08
25	102	46	2,4	60	3,7	44	3,1	24	3	38	3,2	54	4,2
26	30	66	3,5	63	3,9	44	3,1	27	3,4	37	3,08	53	4,07
27	104	66	3,5	63	3,9	44	3,1	27	3,4	37	3,08	53	4,07
28	130	67	3,5	64	4	54	3,8	27	3,4	50	4,2	56	4,3
29	105	62	3,3	60	3,7	46	3,3	27	3,4	38	3,2	49	3,8
30	107	53	2,8	58	3,6	49	3,5	25	3,1	45	3,7	49	3,8
31	109	59	3,1	72	4,5	55	3,9	28	3,5	42	3,5	58	4,5
32	119	61	3,2	65	4,06	50	3,6	28	3,5	42	3,7	54	4,2
33	111	61	3,2	62	3,9	54	3,8	22	2,7	40	3,3	50	3,8
34	113	58	3,05	68	4,2	45	3,2	29	3,6	44	3,7	54	4,2
35	115	54	2,8	70	4,3	44	3,1	25	3,1	39	3,2	55	4,2
36	121	57	3	72	4,5	48	3,4	28	3,5	41	3,4	49	3,7

Продовження таблиці В2													
37	123	54	2,8	64	4	52	3,7	30	3,7	39	3,2	48	3,7
38	99	68	3,5	66	4,1	53	3,8	31	3,8	48	4	58	4,2
39	125	68	3,5	66	4,1	53	3,8	31	3,8	48	4	58	4,2
40	101	53	2,8	60	3,7	41	2,9	21	2,6	41	3,4	50	3,8
41	117	58	3,05	64	4	48	3,4	23	2,9	35	2,9	55	4,2
42	44	60	3,1	60	3,7	49	3,5	24	3	32	2,6	48	3,7
43	42	56	2,9	67	4,2	49	3,5	29	3,6	48	4	54	4,1
44	158	69	3,6	65	4,06	57	4,07	30	3,7	53	4,4	58	4,5
45	40	60	3,2	69	4,3	46	3,3	23	2,9	42	3,5	56	4,3
46	112	60	3,2	67	4,2	44	3,1	27	3,4	42	3,5	57	4,4
47	114	60	3,2	66	4,1	43	3,07	26	3,2	41	3,4	56	4,3
48	120	55	2,9	61	3,8	57	4,07	20	2,5	32	2,7	42	3,2
49	122	58	3,05	63	3,9	58	4,1	24	3	35	2,9	42	3,2
50	116	60	3,2	67	4,2	43	3,07	27	3,4	41	3,4	57	4,4

Таблиця В3

Середні показники за методикою SAS у студентів 5 курсу Іраку

№ п/п	Ф.И.О.	1		2		3		4		5		6	
		Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$	Σ	$\div$
1	134	60	3,2	71	4,4	39	2,8	24	3	37	3,08	47	3,6
2	136	78	4,1	69	4,3	49	3,5	29	3,6	47	3,9	55	4,2
3	53	59	3,1	71	4,4	52	3,7	21	2,6	43	3,6	48	3,7
4	51	58	3,05	67	4,2	43	3,07	44	5,5	47	3,9	54	4,1
5	142	53	2,8	64	4	50	3,6	26	3,2	46	3,8	53	4,07
6	132	68	3,6	63	3,9	55	3,9	26	3,2	51	4,2	55	4,2
7	146	50	2,6	62	3,9	49	3,5	23	2,9	44	3,7	51	3,9
8	148	54	2,8	66	4,1	52	3,7	26	3,2	48	4	52	4
9	127	61	3,2	66	4,1	48	3,4	31	3,9	49	4,08	50	3,8
10	64	53	2,8	64	4	50	3,6	26	3,2	46	3,8	53	4,07
11	61	58	3,05	63	3,9	48	3,4	29	3,6	45	3,7	58	4,5
12	59	67	3,5	70	4,4	45	3,2	30	3,7	38	3,2	52	4
13	55	73	3,8	75	4,7	53	3,8	33	4,1	44	3,6	50	3,8
14	57	72	3,8	68	4,2	49	3,5	34	4,2	41	3,4	51	3,9
15	66	52	2,7	64	4	52	3,7	32	4	43	3,6	61	4,7
16	68	53	2,8	63	3,9	45	3,2	31	3,9	42	3,5	67	5,1
17	141	52	2,7	58	4,2	53	3,8	22	2,7	43	3,6	49	3,7
18	141...	63	3,3	73	4,6	48	3,4	33	4,1	37	3,08	57	4,4
19	138	62	3,3	72	4,5	53	3,8	29	3,6	48	4	57	4,4
20	140	62	3,3	70	4,4	53	3,8	29	3,6	48	4	56	4,3
21	147	65	3,4	73	4,6	50	3,6	30	3,7	41	3,4	54	4,2
22	149	56	2,9	64	4	45	3,2	28	3,2	38	3,2	54	4,2
23	153	56	2,9	64	4	50	3,6	28	3,5	40	3,3	54	4,2
24	143	65	3,4	72	4,5	50	3,6	30	3,7	41	3,4	44	3,4
25	73	54	2,8	61	3,8	41	2,9	21	2,6	30	2,5	41	3,1
26	63	60	3,1	68	4,2	45	3,2	30	3,7	49	4,08	56	4,3
27	151	56	2,9	73	4,6	45	3,2	30	3,7	38	3,2	54	4,2
28	67	60	3,1	64	4	52	3,7	29	3,6	38	3,2	41	3,1
30	54	56	2,9	60	3,7	42	3	22	2,7	33	2,7	31	2,4
31	56	62	3,3	73	4,6	44	3,1	26	3,2	42	3,5	56	4,3
32	58	61	3,2	50	3,1	46	3,3	18	2,2	35	2,9	49	3,7
33	60	54	2,8	65	4,06	47	3,4	21	2,6	41	3,4	46	3,5
34	62	58	3,05	63	3,9	49	3,5	26	3,2	37	3,08	48	3,7
35	71	59	3,1	60	3,7	50	3,6	28	3,5	32	2,7	54	4,2
36	137	57	3	68	4,2	47	3,3	29	3,6	43	3,6	48	3,7
37	135	60	3,1	35	4,06	40	2,8	25	3,1	44	3,7	53	4,07
38	133	53	2,8	67	4,2	41	2,9	26	3,2	46	3,8	57	4,4
39	131	53	2,8	67	4,2	41	2,9	26	3,2	45	3,7	55	4,2

Продовження таблиці В3													
40	129	62	3,2	65	4,06	47	3,3	30	3,7	48	4	49	3,7
41	65	53	2,8	58	3,6	49	3,5	25	3,1	45	3,7	49	3,8
42	69	59	3,1	72	4,5	55	3,9	28	3,5	42	3,5	58	4,5
43	72	73	3,8	69	4,3	50	3,6	30	3,7	41	3,4	52	4
44	74	58	3,05	71	4,4	45	3,2	27	3,4	44	3,7	50	3,8
45	52	62	3,3	58	3,6	43	3,07	25	3,1	39	3,2	50	3,8
46	70	66	3,5	79	4,9	43	3,07	25	3,1	46	3,8	54	4,2
47	128	58	3,05	70	4,4	51	3,6	43	5,4	46	3,8	53	4,07
48	126	59	3,1	71	4,4	52	3,7	44	5,5	47	3,9	54	4,1
49	139	52	2,7	69	4,3	53	3,8	22	2,7	45	3,7	49	3,7
50	130	57	3	73	4,6	52	3,7	30	3,7	45	3,7	54	4,2

Негативне до загального й важливого до «символу життя»	28 %	43 %	6%	35 %	3 %	0 %	15 %	46 %	65 %	47 %	66 %	42 %	80 %	23 %	73 %	72 %	64 %	20 %
Негативне до менш значного до «символу життя»	53 %	61 %	3%	10 %	0 %	25 %	47 %	53 %	62 %	42 %	73 %	71 %	76 %	55 %	28 %	51 %	34 %	40 %
Позитивне до «символу життя»	43 %	64 %	68 %	54 %	54 %	0 %	62 %	55 %	38 %	46 %	16 %	6 %	6%	10 %	4 %	4 %	8 %	17 %
Позитивне до загального й важливого до «символу життя»	51 %	64 %	78 %	40 %	48 %	49 %	56 %	57 %	42 %	49 %	15 %	42 %	5%	9 %	2 %	2 %	12 %	12 %
Позитивне до менш значного до «символу життя»	43 %	72 %	35 %	58 %	20 %	23 %	57 %	70 %	55 %	53 %	53 %	20 %	46 %	10 %	43 %	8 %	13 %	7%

ДОДАТОК Д

Таблиця Д1

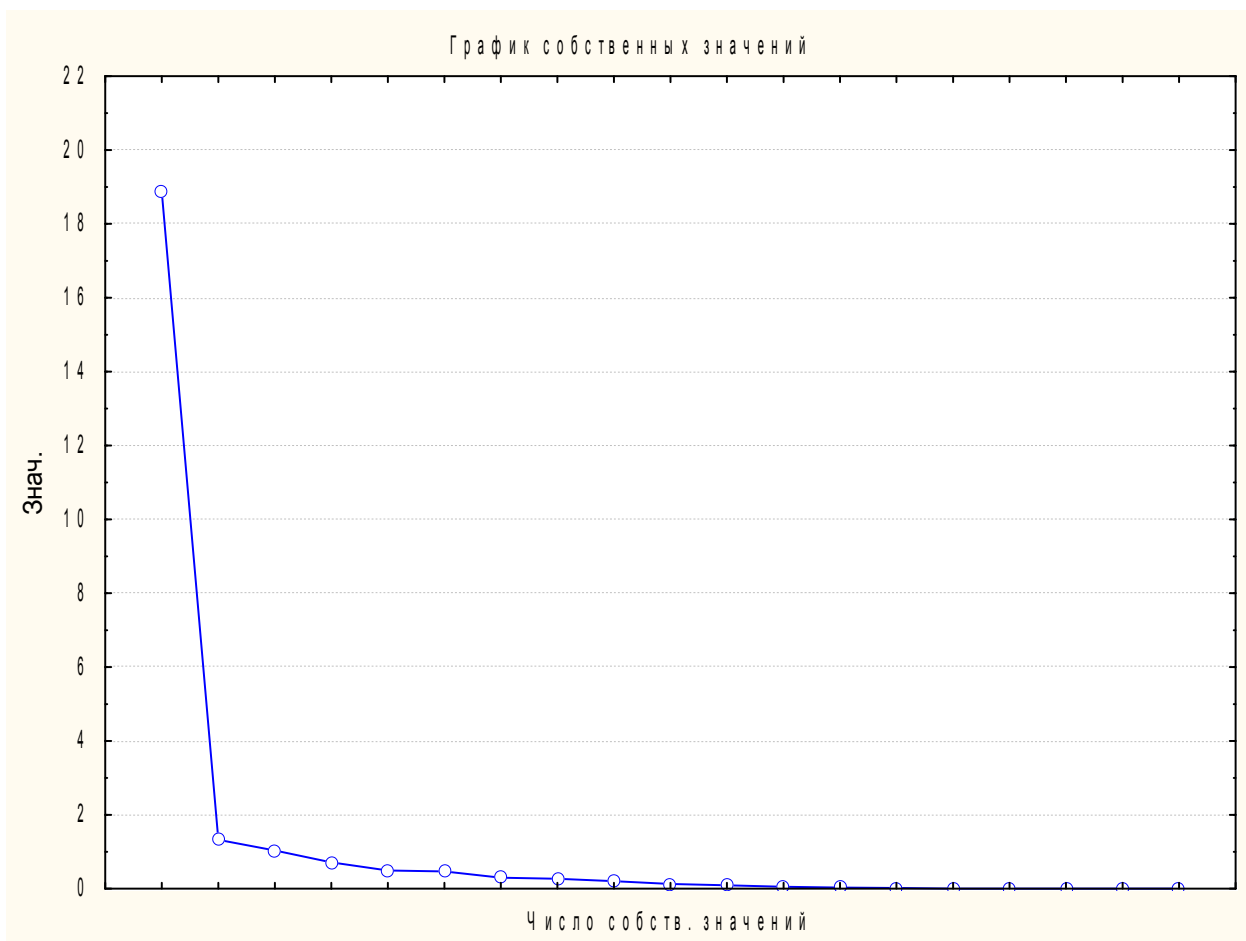
**Результати факторного аналізу за методикою КСД студентів 1 курсу
України**

Значення факторів Варімакс нормал. Виділення: Головні компоненти

	Фактор	Фактор	Фактор
радість	-0,93715	-0,43020	0,75736
Свято	-1,01931	-0,02826	0,36815
Щастя	-1,02008	-0,02475	0,36119
Печаль	1,18387	-1,07234	-0,55057
Самотність	1,18275	-1,05750	-0,54397
Добро	-0,82416	-1,35582	-2,07575
Милосерддя	-0,98565	-1,16247	-0,72130
Зло	1,15110	0,06073	0,53401
Агресія	0,89772	0,23553	2,45161
Коварство	0,97409	0,58016	0,65216
Страх	1,14750	0,06684	0,53455
Тривога	1,05703	0,54015	0,17280
Паніка	0,96227	0,63796	0,15452
Безстрахіння	0,59808	2,12598	-2,08238
Рішучість	-0,94890	-0,30917	-0,50290
активність	-0,94978	-0,31006	-0,49809
Рух	-0,92984	0,25787	0,50942
Пасивність	-0,55417	2,07951	0,24032
Спокій	-1,01922	-0,02193	0,36272
Равнодушие	-0,45655	2,12579	-1,19407
Надія	-0,93946	-0,38919	1,08513
Віра	-0,93946	-0,38919	1,08513
Відчай	1,18467	-1,07981	-0,55002
Розчарування	1,18467	-1,07981	-0,55002

Фактор.навантаження. Виділення: Головні компоненти (Відмічені навантаження >,700000)

	Фактор	Фактор	Фактор
блакитно-червоне	-0,94210	-0,177374	0,082690
блакитно-жовте	-0,86870	-0,157874	0,292401
синьо-жовте	0,89805	0,355630	-0,062449
синьо-біле	0,87497	0,061973	-0,260940
фіолетово-жовтий	0,67511	-0,192431	-0,453224
оранжево-жовте	-0,93499	-0,171869	-0,039249
блакитно-біле	-0,98516	0,009576	-0,020666
жовто-біле	-0,91401	0,063587	-0,007851
чорно-блакитне	-0,98439	0,003598	-0,019023
блакит-зелене	-0,98439	0,003598	-0,019023
чорно-біле	-0,85938	-0,197071	-0,083282
зелено-біле	0,77135	-0,244894	0,380426
коричнево-зелене	0,98475	-0,005349	0,020751
чорно-червоне	-0,98439	0,003598	-0,019023
червоно-жовте	0,78183	-0,268444	0,205120
зелено-червоне	-0,84561	0,077396	0,256829
чорно-жовте	0,28630	-0,664396	-0,494353
зелене-жовте	-0,98481	0,006328	-0,020518
чорно-оранжеве	0,94325	-0,187179	0,199004
червоно-біле	0,94325	-0,187179	0,199004
фіолетово-синє	0,94325	-0,187179	0,199004
оранжево-біле	0,80415	-0,302127	0,178570
чорно-зелене	-0,89805	-0,355630	0,062449
чорно-пурпурне	-0,89805	-0,355630	0,062449
Заг.дис.	18,86743	1,325128	1,036280
Доля заг.	0,78614	0,055214	0,043178

Таблиця Д2

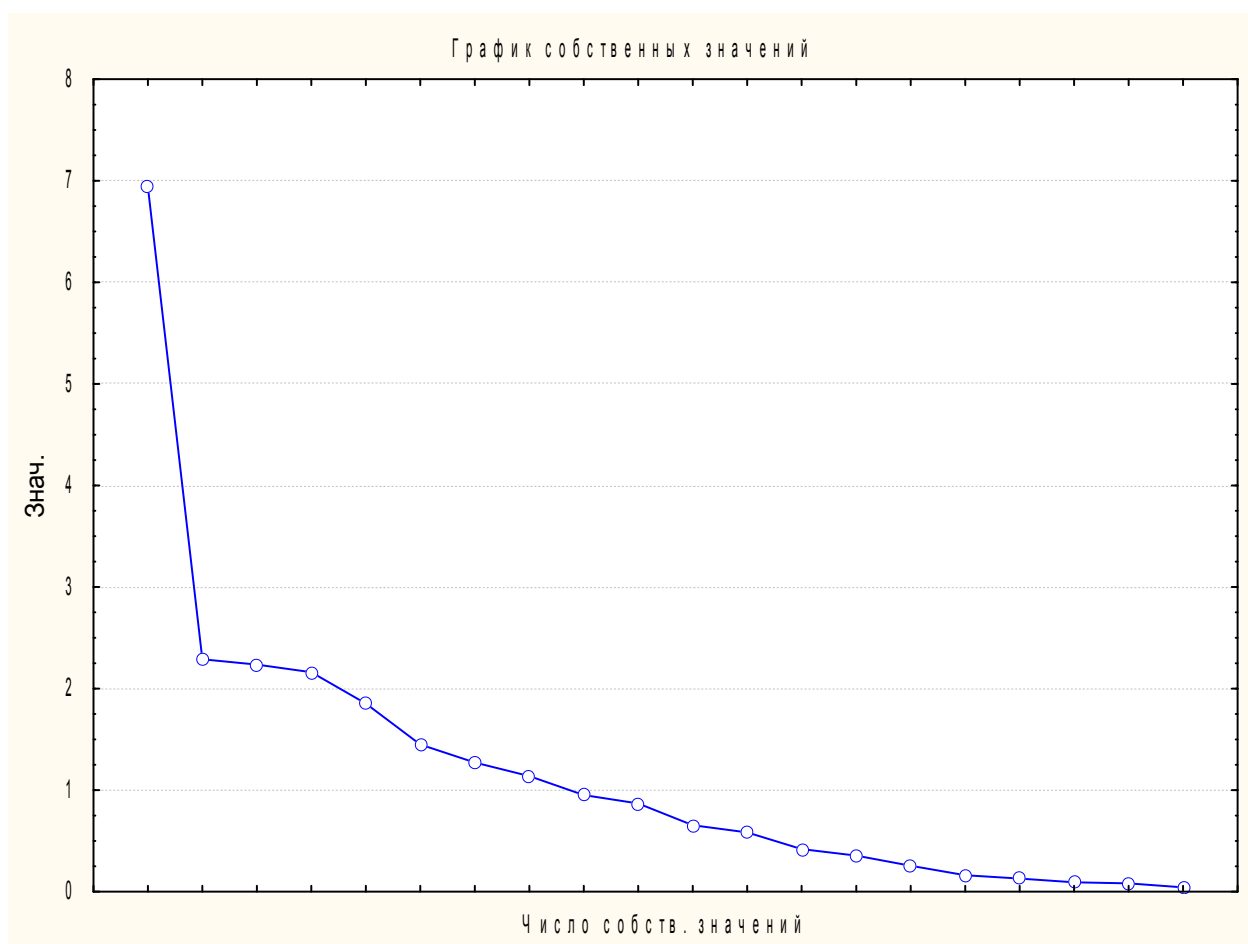
Результати факторного аналізу за методикою КСД студентів 3 курсу України

Значення факторів Варімакс нормал. Виділення: Головні компоненти

	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор
Радість	-1,89949	1,09830	-0,71669	0,88276	0,57220	0,06573	-0,09442	-1,17965
Свято	-1,32814	0,30594	-0,01038	0,34066	0,73256	0,36637	-1,31167	1,78851
Щастя	-2,50723	0,14253	-0,55591	-1,26483	1,05377	-0,11131	0,17182	0,73555
Печаль	0,89651	0,35413	-0,86579	-1,85690	-1,10039	-1,03675	1,29674	-0,60679
Самотність	0,47186	0,60736	1,85485	-1,71903	0,55585	-2,39945	-0,18027	-0,19909
Добро	0,40898	1,46052	0,53203	0,12254	-2,04317	0,88225	-0,17831	0,61421
Милосерддя	-0,22897	-0,24159	1,72057	0,19841	-1,36572	0,36436	0,55564	0,50264
Зло	0,67071	1,04657	-0,57941	-0,29698	0,89355	0,80284	-0,94251	-0,79329
Агресія	1,09458	1,76609	0,05546	1,41810	1,33439	-0,99980	-0,69751	-0,51304
Коварство	0,69527	0,03725	1,77498	1,28385	0,76861	-0,04974	0,67005	-0,33800
Страх	0,19927	-0,50439	-1,33851	0,39505	0,51811	0,86237	-0,70252	-0,58547
Тривога	0,63913	-1,18952	1,04435	-0,67572	0,66523	1,36043	-0,88953	-0,94391
Паніка	0,91048	-0,47923	0,09312	-0,31583	0,21473	1,52237	-0,14305	-1,60342
Безстрахіння	0,39438	-2,24952	0,87314	1,16882	-0,32125	-0,01813	-1,06262	1,40591
Рішучість	1,10577	-0,01913	-0,91537	0,26494	0,98026	0,36164	1,89866	1,82095
активність	0,97715	0,44815	-0,75442	1,08206	0,77745	-0,06351	1,75038	0,70192
Рух	-1,03849	-1,35255	-0,16733	-0,04090	-0,19463	0,55754	2,40121	-0,59152
Пасивність	-0,02813	-1,00036	-0,95935	0,82125	-0,65071	-2,34462	-0,60824	-0,41918
Спокій	0,77901	0,87904	-0,81031	-1,38693	-0,86066	0,66683	-0,97241	1,94132
Равнодушие	-0,28410	-0,18243	-1,03885	0,79349	-1,79601	-0,29072	-0,23584	-1,18312
Надія	-1,38723	0,41163	1,64917	-0,24764	0,43698	0,05232	0,60805	-0,14876
Віра	-0,73017	1,01014	0,28045	0,54816	-1,67425	0,48216	-0,13135	-0,36401
Відчай	-0,14207	-1,30301	-0,70910	0,30089	-0,14984	-1,32457	-0,68137	0,41772
Розчарування	0,33093	-1,04592	-0,45673	-1,81621	0,65295	0,29139	-0,52094	-0,45947

Фактор.навантаження. Виділення: Головні компоненти (Відмічені навантаження >,700000)

	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор
блакитно-червоне	-0,06799	-0,223455	0,831890	0,030905	0,139276	-0,03508	-0,158167	0,187801
блакитно-жовте	0,072783	0,171844	0,760560	0,049000	-0,117410	0,151626	0,171228	-0,315238
синьо-жовте	0,171037	-0,807525	0,232135	0,118694	-0,093254	-0,10051	0,120245	-0,220750
синьо-біле	-0,310450	-0,044973	0,093463	0,088663	-0,224249	0,188125	0,259011	0,752129
фіолетово-жовтий	0,209818	0,168350	0,125505	0,062596	0,155136	-0,73933	-0,201979	-0,153569
оранжево-жовте	0,300154	0,021454	0,096374	0,541760	0,421143	-0,04249	0,116730	0,477452
блакитно-біле	-0,469846	0,090785	0,316870	0,369873	-0,021777	0,248978	0,448418	0,420869
жовто-біле	-0,505018	0,280849	0,241923	0,275122	0,004200	0,247640	0,541974	0,301773
чорно-блакитне	0,141910	-0,487891	-0,33426	-0,245270	-0,157738	0,089846	0,057114	-0,571020
блакит-зелене	-0,429813	-0,101996	0,001909	-0,147962	0,262731	0,092913	0,578386	0,196097
чорно-біле	0,087290	-0,155849	-0,18133	-0,173493	-0,335594	-0,77632	-0,037929	-0,198211
зелено-біле	0,165116	-0,252371	-0,12224	-0,447256	-0,065547	-0,71203	-0,077089	-0,131986
коричнево-зелене	0,100813	0,299977	-0,13581	-0,065702	-0,140907	0,268370	-0,059849	0,706615
чорно-червоне	-0,787291	0,133106	-0,12404	0,042789	0,050472	0,142552	0,108067	0,034522
червоно-жовте	-0,810295	0,217399	0,036660	-0,040719	0,321098	0,037983	-0,086086	0,130376
зелено-червоне	-0,384129	0,041549	0,183194	0,195202	0,277630	0,101967	0,720164	0,127710
чорно-жовте	0,112280	-0,001886	-0,024779	0,033495	-0,885943	-0,11895	-0,128378	0,168495
зелене-жовте	-0,178345	-0,037854	-0,25687	-0,039110	0,153011	0,267242	0,338664	0,569401
чорно-оранжеве	0,379943	-0,066249	0,109453	-0,660432	0,180129	0,060074	-0,130689	-0,447748
червоно-біле	0,226907	-0,078327	-0,31560	-0,063755	0,052823	-0,01986	0,834001	0,150760
фіолетово-синє	-0,042122	0,215274	0,136933	0,233501	-0,377836	0,238811	0,714947	-0,204099
оранжево-біле	-0,002619	0,101778	-0,08421	-0,843185	0,031500	-0,26366	-0,018780	0,145022
чорно-зелене	0,299321	-0,685021	-0,09819	-0,032061	0,118456	-0,01659	-0,180173	0,024399
чорно-пурпурне	-0,790897	0,230577	0,144139	0,117569	-0,377727	0,208911	0,159215	0,022169
Заг.дис.	3,376501	1,933697	1,979829	2,116543	1,851507	2,232046	2,984724	2,863433

Таблиця ДЗ

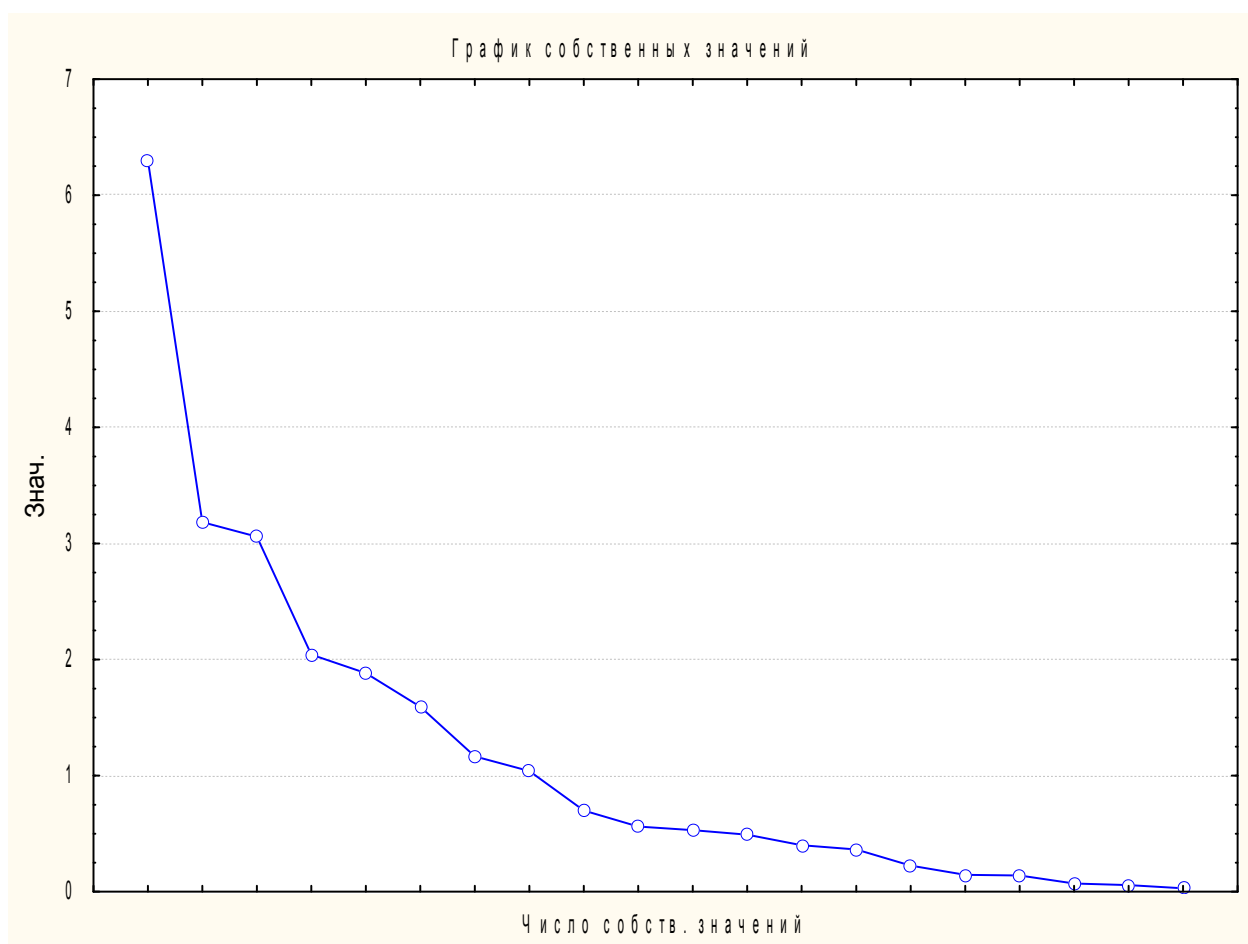
Результати факторного аналізу за методикою КСД студентів 5 курсу України

Значення факторів Варімакс нормал. Виділення: Головні компоненти

	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор
Радість	0,74476	0,38515	-1,31106	-0,55217	0,43099	0,96178	0,63028	-0,404948
Свято	1,05806	0,31776	-0,72753	-0,69606	0,59745	0,95364	0,65678	-0,370145
Щастя	1,17613	-0,46397	-0,56189	-0,59800	0,56659	0,97748	0,68654	-0,355300
Печаль	-0,53982	-1,01618	0,69626	0,54820	-1,33838	-0,52994	-0,70476	-0,760048
Самотність	-1,27841	-0,64284	1,06339	0,78659	-0,01814	-0,28858	-0,51648	-0,362379
Добро	1,13693	-0,06969	0,41047	-1,35273	-1,11746	0,81491	0,46483	-0,307409
Милосердя	0,99511	0,80035	1,19414	-1,27602	-0,61159	-0,51647	0,33851	-0,747209
Зло	-0,95436	-0,49357	-0,51617	-0,52359	1,39945	0,94792	-1,16139	-0,831474
Агресія	-0,93447	-0,30624	-0,98300	-0,58813	-0,45413	-0,32604	0,41006	-0,846156
Коварство	-0,41319	-0,65919	-1,02763	-0,43904	-0,96169	-0,70877	-0,65928	-0,944171
Страх	-1,00213	-0,70588	-0,97475	0,83261	-0,33845	-1,18708	0,98404	-0,451511
Тривога	-1,02108	0,00410	-0,12252	-0,65850	1,58979	-0,46277	0,75166	-0,422707
Паніка	-0,31920	-1,02787	-0,30035	-0,14077	-0,30886	-1,22627	1,78557	-0,311363
Безстрахіння	-0,71559	1,40164	1,33840	-0,35712	1,98670	-0,80767	1,03454	0,679834
Рішучість	0,40566	0,74855	1,60848	1,26285	0,38372	0,62571	1,06769	0,539400
активність	1,30264	-1,29190	-0,08319	1,30731	-1,25679	0,15984	1,10058	1,736775
Рух	1,91067	-1,96585	0,21897	0,33309	1,28219	-0,37683	-1,52932	0,995873
Пасивність	-0,59898	-0,53890	1,96632	-0,69116	-0,52122	1,71857	-1,62099	-0,742605
Спокій	0,82011	1,57534	1,10687	-0,49798	-0,99900	-1,76001	-0,40798	-0,149880
Равнодушие	-1,32182	-0,19424	0,71151	1,61940	-0,03051	1,45493	0,74731	0,677107
Надія	0,99695	1,56165	-0,70396	1,87810	0,24217	-1,29400	-1,55879	-0,776466
Віра	0,24315	1,40309	-1,32065	1,77114	0,27241	1,12693	-0,62124	-0,660149
Відчай	-0,43035	-0,44677	-0,52774	-1,09564	0,99120	-1,10946	-1,28572	2,472824
Розчарування	-1,26076	1,62545	-1,15437	-0,87241	-1,78643	0,85218	-0,59246	2,342104

Фактор.навантаження. Виділення: Головні компоненти (Відмічені навантаження >,700000)

	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор
блакитно-червоне	0,858149	0,376501	0,093976	0,100736	0,152557	0,068616	0,161766	0,021038
блакитно-жовте	0,078834	0,142259	0,027715	-0,196234	0,211494	0,701766	0,199134	-0,377391
синьо-жовте	0,036178	0,113488	0,920784	-0,096411	-0,170106	0,075613	0,060394	0,144354
синьо-біле	-0,507613	-0,136486	-0,102110	0,446070	-0,149948	0,074404	-0,406819	-0,488663
фіолетово-жовтий	0,244862	0,636729	0,479592	0,104620	0,102657	-0,399790	0,046476	-0,048558
оранжево-жовте	-0,338690	0,047947	0,069331	-0,083436	-0,020096	-0,864881	0,012513	-0,225530
блакитно-біле	0,742564	0,290442	-0,294767	-0,138853	-0,116965	0,069100	-0,178822	0,318322
жовто-біле	-0,032232	-0,182616	0,090585	0,837983	0,069312	-0,071299	-0,027290	0,049569
чорно-блакитне	0,005439	-0,002526	0,197774	0,206387	0,148584	0,076990	0,052859	0,884094
блакит-зелене	-0,233498	-0,227646	0,005929	-0,003451	-0,061340	-0,072149	-0,846616	0,118885
чорно-біле	0,404057	0,424549	0,070306	0,596053	-0,141582	-0,110765	-0,046102	0,080874
зелено-біле	0,346642	-0,477496	-0,046673	0,077754	0,127814	-0,176061	-0,225633	0,672022
коричнево-зелене	-0,237723	0,187879	-0,258949	-0,302393	-0,127117	-0,027393	-0,295468	0,745626
чорно-червоне	0,382409	0,088375	0,007159	0,067074	0,172893	-0,513560	-0,544742	0,294353
червоно-жовте	0,434738	0,625029	0,211573	0,085626	-0,158900	0,454954	0,161795	0,127279
зелено-червоне	-0,075067	-0,271157	-0,672183	-0,461139	-0,057673	0,056690	0,322028	0,115002
чорно-жовте	-0,784182	0,019850	-0,101155	-0,074738	0,292274	-0,083925	0,033265	0,287186
зелене-жовте	-0,051516	0,065425	-0,571263	-0,362076	0,504336	0,174953	-0,140179	0,141590
чорно-оранжеве	-0,486774	-0,075185	0,313260	-0,252141	0,536427	0,002211	-0,274229	0,079413
червоно-біле	0,854147	0,000939	0,004199	0,024584	0,043386	0,204349	0,161188	0,027538
фіолетово-синє	0,798136	0,343865	0,210644	0,153440	0,114833	-0,006859	0,106161	0,055148
оранжево-біле	0,196170	0,187243	-0,029057	0,535574	0,248699	0,225411	0,427978	0,030524
чорно-зелене	0,294699	0,831308	0,027101	-0,113561	0,084586	0,044407	0,152261	-0,024466
чорно-пурпурне	0,063031	0,045927	-0,273168	0,267282	0,782460	0,048167	0,189338	0,071130
Заг.дис.	4,814516	2,543110	2,363039	2,311770	1,609551	2,089801	1,931932	2,604659

Таблиця Д4

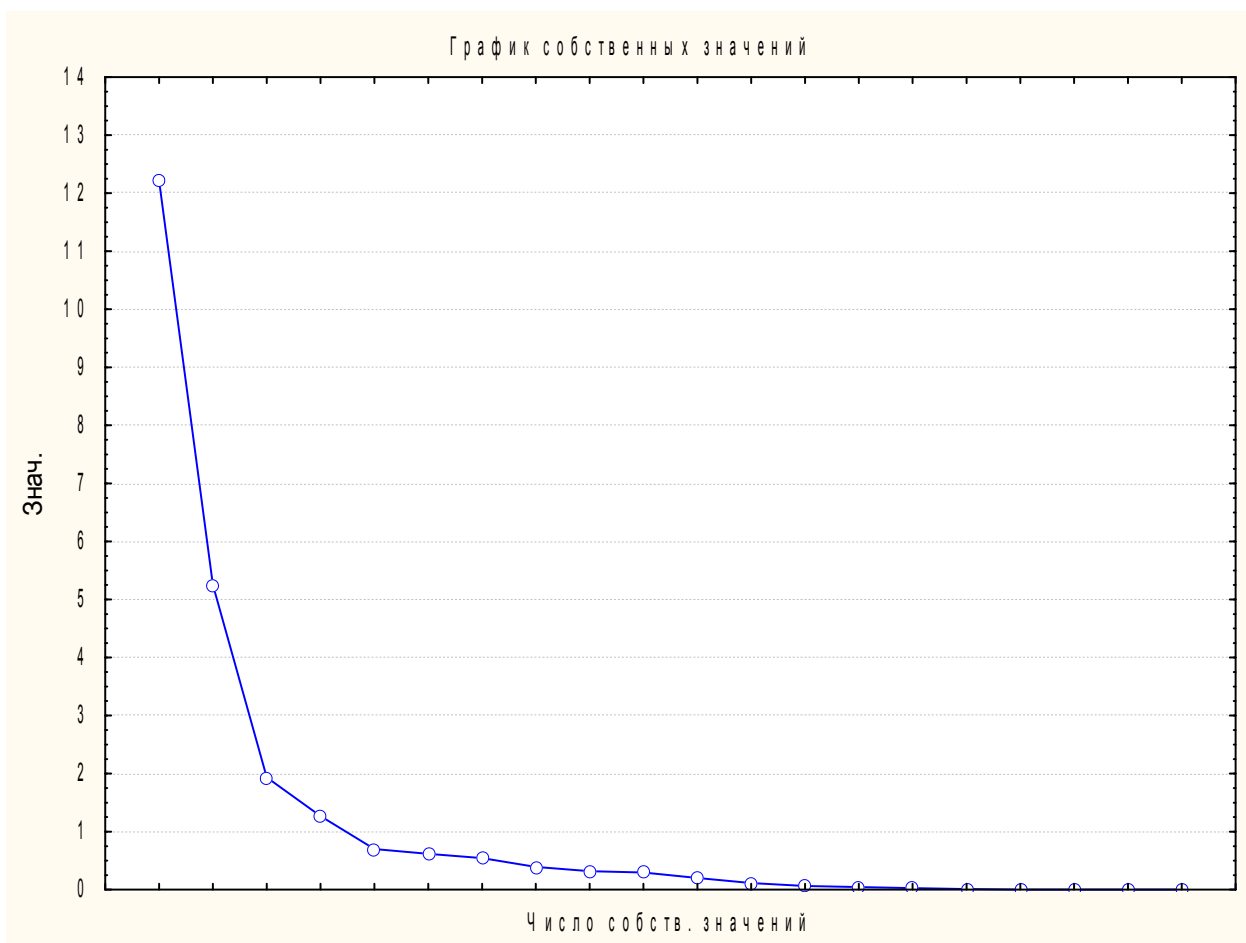
Результати факторного аналізу за методикою КСД студентів 1 курсу Іраку

Фактор.навантаження. Виділення: Головні компоненти (Відмічені навантаження >,700000)

	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор
блакитно-червоне	0,34962	0,763282	-0,037616	0,102637
блакитно-жовте	0,35492	0,761895	-0,077724	0,175757
синьо-жовте	-0,03132	-0,321774	0,844699	-0,074208
синьо-біле	0,96891	0,126480	0,100439	0,019444
фіолетово-жовтий	-0,01052	-0,431376	0,109354	-0,771782
оранжево-жовте	0,08055	-0,491694	0,191866	-0,689471
блакитно-біле	0,89765	0,035472	-0,072627	0,031699
жовто-біле	0,96885	0,128282	0,099934	0,019250
чорно-блакитне	0,92252	0,139521	-0,088289	-0,210946
блакит-зелене	0,59758	0,267326	0,606657	-0,285215
чорно-біле	0,92301	0,141521	-0,084151	-0,209774
зелено-біле	0,96828	0,129081	0,099055	0,016965
коричнево-зелене	0,12417	0,746780	-0,016326	0,048430
чорно-червоне	0,86652	0,079740	-0,135872	-0,382215
червоно-жовте	-0,16592	0,795110	0,010278	0,264724
зелено-червоне	0,06230	-0,766778	-0,146219	-0,477742
чорно-жовте	-0,86545	-0,081444	0,135273	0,385016
зелене-жовте	-0,04444	-0,911558	0,181240	0,118562
чорно-оранжеве	-0,86480	-0,082265	0,135912	0,386855
червоно-біле	0,92735	0,034306	0,177062	0,254354
фіолетово-синє	0,92862	0,035760	0,177327	0,250297
оранжево-біле	0,92675	0,031973	0,177909	0,253254
чорно-зелене	0,81146	-0,011768	-0,313020	-0,376020
чорно-пурпурне	0,60233	-0,354754	-0,409667	-0,425175
Общ.дис.	11,83569	4,613793	1,657902	2,562189
Доля общ	0,49315	0,192241	0,069079	0,106758

Значення факторів Варімакс нормал. Виділення: Головні компоненти

	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор
Радість	1,27563	-0,788124	-1,66390	1,22439
Свято	1,21983	-0,769143	-1,30003	0,56353
Щастя	-1,14605	1,894032	-0,58398	0,20689
Печаль	1,08287	1,252777	0,47289	-0,05015
Самотність	-0,57011	-0,851315	-1,59604	0,11766
Добро	-1,02368	-0,336883	1,56399	-0,92096
Милосердя	-1,03878	-0,620788	0,71990	-0,46310
Зло	-0,89830	-0,687026	0,16188	0,81074
Агресія	-0,95009	-0,683645	0,47718	0,23454
Коварство	-0,34285	0,146714	-1,70440	-2,13036
Страх	1,14458	-0,098844	0,82208	-0,78221
Тривога	1,12475	-0,810279	0,81942	-0,62537
Паніка	-1,07875	1,352159	-0,68167	0,49180
Безстрашність	-0,51367	-0,556915	-0,43989	-1,61224
Рішучість	1,12368	-0,810424	0,81342	-0,63027
Активність	0,91303	1,884678	-0,01182	0,17558
Рух	-1,00728	0,039698	0,44573	0,94488
Пасивність	-0,27841	-0,858269	0,74210	2,13271
Спокій	0,96359	1,301597	0,94315	0,31194

Таблиця Д5

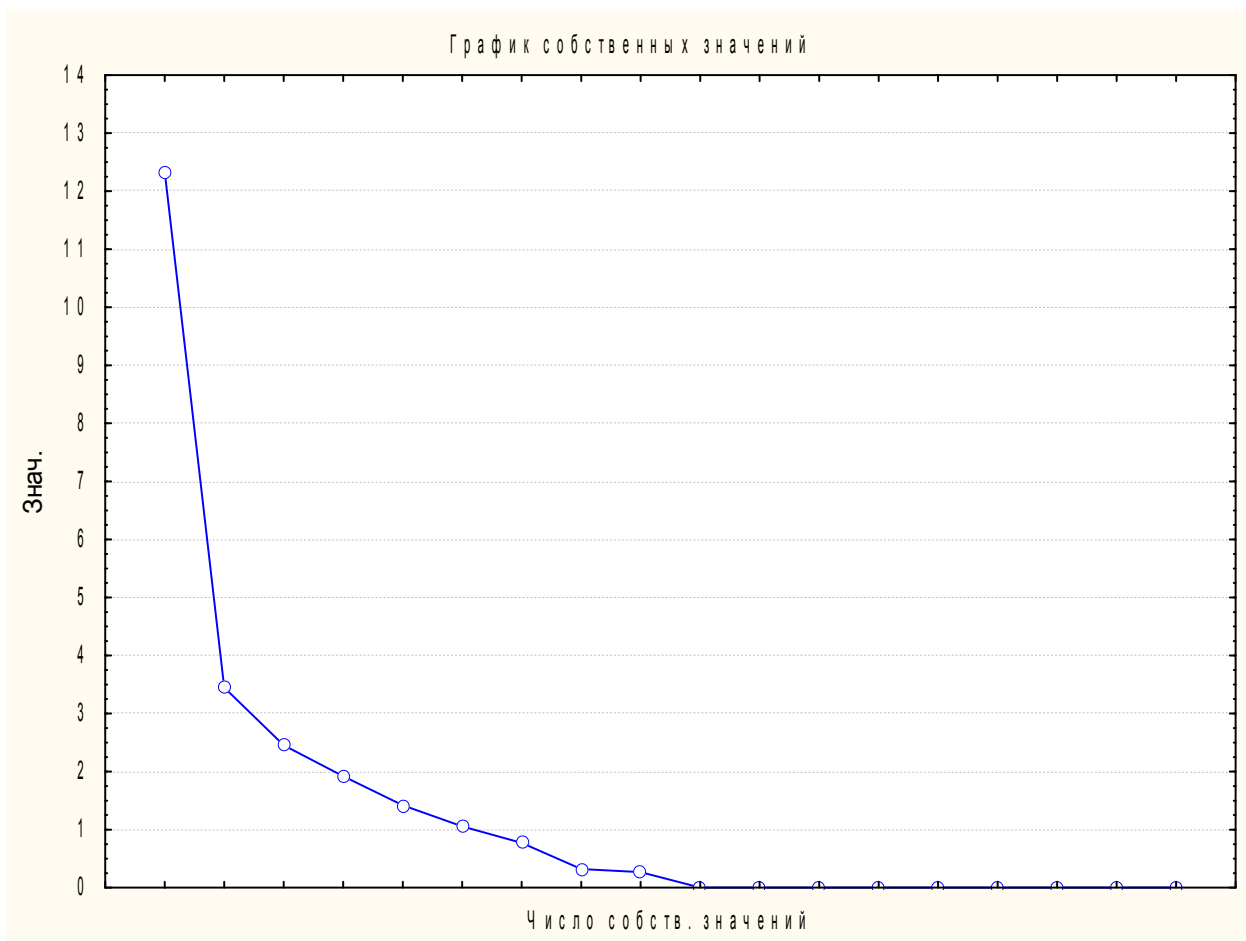
Результати факторного аналізу за методикою КСД студентів 3 курсу Іраку

Значення факторів Варімакс нормал. Виділення: Головні компоненти

	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор
Радість	0,66267	0,16707	-0,509106	-0,16581	1,89559	0,88680
Свято	0,66267	0,16707	-0,509106	-0,16581	1,89559	0,88680
Щастя	-1,02993	0,51431	-0,338227	-0,32277	-0,28950	-0,05845
Печаль	0,17720	-0,15892	3,189929	0,01580	-1,63897	1,44170
Самотність	-1,02923	0,51573	-0,332680	-0,32026	-0,29033	-0,06019
Добро	-1,02923	0,51573	-0,332680	-0,32026	-0,29033	-0,06019
Милосердя	-0,55480	-2,63760	-0,156743	-0,06442	0,30099	-0,43705
Зло	-1,02269	0,51565	-0,335512	-0,32136	-0,29068	-0,06526
Агресія	-1,02269	0,51565	-0,335512	-0,32136	-0,29068	-0,06526
Коварство	0,86987	0,15169	-0,705520	1,51200	-0,64581	0,34603
Страх	0,90461	0,11433	-0,787109	1,78549	-0,81940	0,31252
Тривога	0,90461	0,11433	-0,787109	1,78549	-0,81940	0,31252
Паніка	-1,02304	0,51560	-0,337763	-0,31858	-0,28659	-0,06437
Безстрашність	-0,08976	-2,91403	-0,275979	-0,37188	-0,26343	-0,28972
Рішучість	1,10593	0,22594	0,377791	-1,29101	0,45829	0,88595
Активність	1,10593	0,22594	0,377791	-1,29101	0,45829	0,88595
Рух	-1,02304	0,51560	-0,337763	-0,31858	-0,28659	-0,06437
Пасивність	-0,61623	0,36482	2,095790	1,82289	2,09781	-1,81660
Спокій	2,04716	0,57107	0,039507	-1,32855	-0,89487	-2,97680

Фактор.навантаження. Виділення: Головні компоненти (Відмічені навантаження >,700000)

	Фактор1	Фактор2	Фактор3	Фактор4	Фактор5	Фактор6
блакитно-червоне	0,087615	0,103617	0,158449	0,214050	0,873357	-0,011441
блакитно-жовте	0,847408	0,218891	0,302413	0,288974	0,209374	0,122056
синьо-жовте	-0,384866	-0,325191	0,194853	-0,018814	0,157953	-0,822196
синьо-біле	0,613875	0,094225	0,148209	0,075052	0,157604	0,630464
фіолетово-жовтий	-0,131804	-0,973466	-0,081405	-0,086446	0,002236	-0,135560
оранжево-жовте	0,248705	-0,492156	0,155288	-0,174639	0,769259	0,112496
блакитно-біле	0,569651	0,173463	0,570871	-0,282010	0,477018	0,019621
жовто-біле	0,846349	0,214929	0,302905	0,290004	0,215684	0,121137
чорно-блакитне	0,830118	0,223807	-0,037933	0,288653	0,391697	-0,033644
блакит-зелене	0,525961	0,088833	0,257210	-0,169611	0,281858	0,620961
чорно-біле	0,914896	0,168020	0,074187	0,092463	-0,012278	0,322892
зелено-біле	0,222082	0,084166	0,800951	-0,111336	0,178635	0,182059
коричнево-зелене	0,904004	0,189738	-0,277832	0,086918	0,167157	0,170232
чорно-червоне	0,697947	0,106107	0,068270	0,238171	0,084234	0,656788
червоно-жовте	-0,137770	-0,973514	-0,086195	-0,082637	-0,001425	-0,130022
зелено-червоне	0,390130	0,101328	0,223160	0,743026	0,222556	0,266998
чорно-жовте	-0,904623	0,147132	-0,044973	-0,049034	0,041017	-0,287384
зелене-жовте	0,110216	-0,584816	0,600879	0,006397	-0,051619	-0,503803
чорно-оранжеве	-0,905592	0,139488	-0,039017	-0,053686	0,041337	-0,292096
червоно-біле	-0,101237	0,035923	0,930401	0,317353	0,075973	-0,077886
фіолетово-синє	0,257481	0,094750	-0,033815	0,919709	-0,032217	-0,115099
оранжево-біле	0,620522	0,146920	0,299645	0,431853	0,311596	0,455929
чорно-зелене	0,617242	0,161192	-0,043863	0,437380	0,493309	0,296462
чорно-пурпурне	0,795966	-0,081322	0,289022	0,286037	0,251559	0,073647
Заг.дис.	8,825128	2,985529	2,885218	2,504666	2,488302	2,949508
Доля заг.	0,367714	0,124397	0,120217	0,104361	0,103679	0,122896

Таблиця Д6

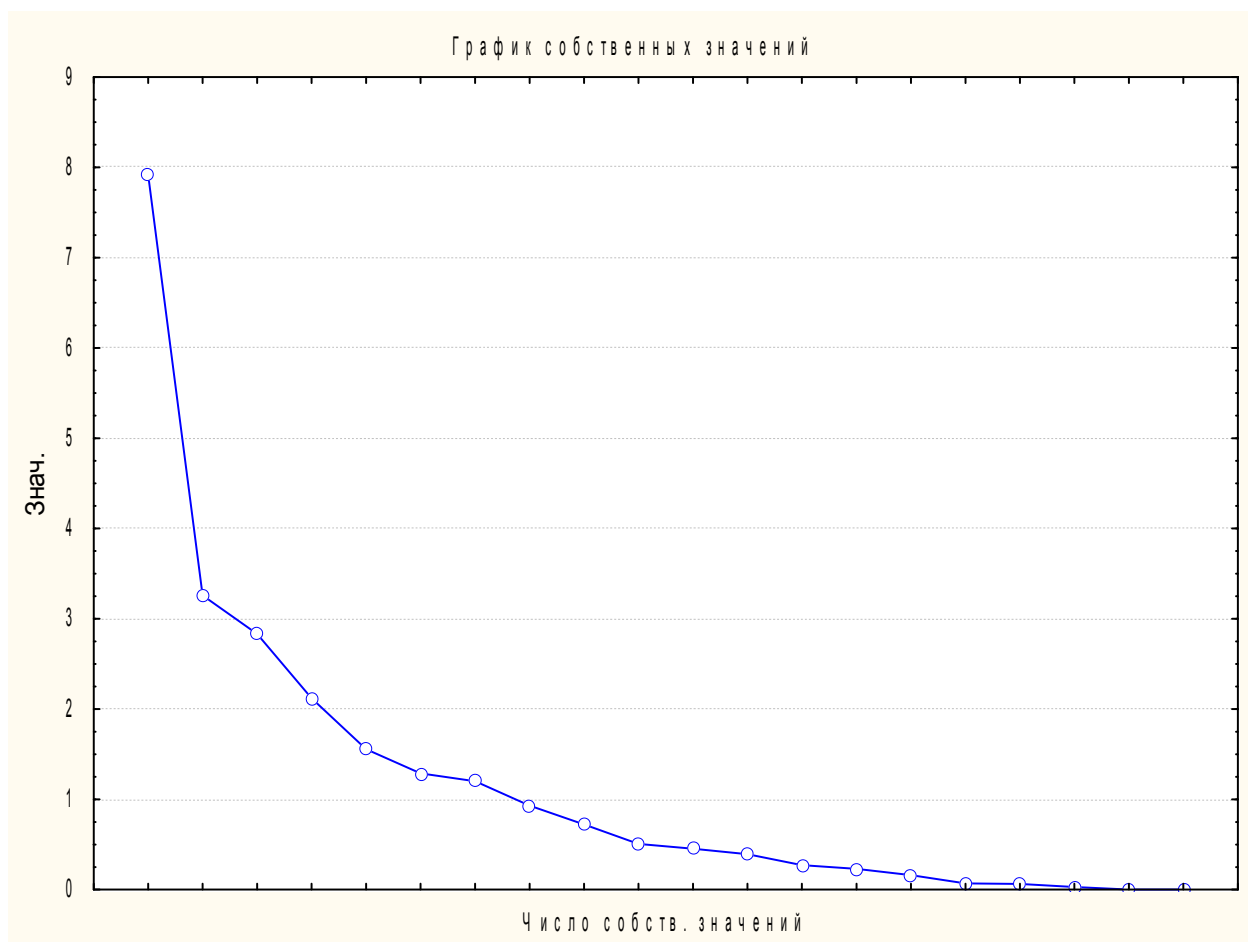
Результати факторного аналізу за методикою КСД студентів 5 курсу Іраку

Значення факторів Варімакс нормал. Виділення: Головні компоненти

	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор
Радість	0,37704	0,48384	1,05786	-1,13852	-1,44298	-1,22637	0,79770
Свято	-0,31008	1,32878	1,27846	0,01025	-1,56950	-0,65290	0,68957
Щастя	-0,70383	-0,35239	-1,28080	-0,23827	1,30709	-0,98364	1,13709
Печаль	0,48426	1,09312	0,68213	1,21359	0,52360	1,00906	0,63850
Самотність	0,33992	-1,81645	-1,37309	1,62493	-1,13188	0,34013	0,47488
Добро	1,22548	-0,71284	-0,47381	-1,06270	-0,45519	0,13199	-1,17154
Милосердя	0,99600	0,60059	0,73187	2,24382	1,14069	-1,28732	-0,84498
Зло	1,05465	1,16716	-0,82301	-0,67799	0,51887	1,78175	-1,49725
Агресія	0,15310	-1,76450	0,50986	-0,96841	-1,10693	0,87438	0,09206
Коварство	-1,65788	0,95209	-0,70000	-0,99013	0,95717	0,86141	0,56569
Страх	0,25893	-1,73392	0,61342	0,24131	1,39114	-0,72078	0,65913
Тривога	0,29625	-0,00286	0,52862	0,88206	-0,96294	1,25297	0,23221
Паніка	-1,39542	0,38533	-0,00994	0,17799	-0,75634	-1,35838	-2,05501
Безстрашиє	-0,81583	0,12407	-0,98042	-0,27975	-0,20385	-0,79040	0,77864
Рішучість	-1,15661	0,70536	-1,26801	1,05141	-0,68304	0,77949	0,49250
Активність	1,36870	0,38752	-1,54501	-0,67914	0,02235	-1,24914	-0,83729
Рух	0,46277	0,03606	0,89573	-1,19745	1,25580	-0,08621	0,64158
Пасивність	-1,87934	-1,11990	1,48373	-0,00078	0,73264	0,63601	-1,68466
Спокій	0,90188	0,23895	0,67242	-0,21221	0,46331	0,68793	0,89119

Фактор.навантаження. Виділення: Головні компоненти (Відмічені навантаження >,700000)

	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор	Фактор
блакитно-червоне	-0,010789	0,094037	0,247328	0,042506	0,898391	0,203905	0,053474
блакитно-жовте	-0,035382	-0,841784	-0,001298	0,051061	-0,024834	0,173458	-0,029023
синьо-жовте	0,059447	-0,093208	-0,172347	0,913726	0,036472	-0,057071	0,059772
синьо-біле	0,148463	0,854243	-0,165955	-0,116703	0,019428	-0,149128	0,063020
фіолетово-жовтий	0,043403	0,011435	-0,171562	-0,276802	0,009584	-0,005248	-0,887683
оранжево-жовте	0,053297	-0,328642	0,083615	-0,009454	0,165296	0,847279	0,038837
блакитно-біле	0,234015	0,156601	0,137412	0,189905	-0,582503	0,523617	0,306873
жовто-біле	0,096098	0,063502	-0,255168	-0,734078	0,030904	-0,136979	-0,250883
чорно-блакитне	-0,174777	0,058123	0,791839	-0,065981	0,169553	-0,140863	0,042878
блакит-зелене	-0,762076	-0,123131	-0,394388	0,247472	-0,082038	0,082362	-0,002300
чорно-біле	0,414066	0,151853	0,717766	-0,105536	-0,096665	0,341364	-0,131090
зелено-біле	-0,884712	0,080384	-0,320894	-0,028472	0,160306	-0,101023	-0,090370
коричнево-зелене	0,061283	0,464057	0,493064	-0,157882	-0,086127	0,205792	0,500465
чорно-червоне	0,777342	0,318784	0,399338	-0,042515	0,095359	-0,038697	0,021494
червоно-жовте	-0,387803	0,551807	0,205188	0,421823	-0,011405	0,327890	-0,375256
зелено-червоне	-0,376031	0,032128	-0,718616	0,107662	-0,035452	-0,186633	-0,022685
чорно-жовте	-0,307200	-0,039769	-0,837215	-0,043257	-0,098603	-0,247392	-0,067209
зелене-жовте	-0,486178	0,445048	-0,263973	0,094229	0,039348	0,028961	0,501597
чорно-оранжеве	-0,222502	0,347028	-0,764084	-0,210112	0,226929	0,052023	0,079190
червоно-біле	0,471125	-0,439924	0,377085	0,232724	0,260690	0,503014	-0,170622
фіолетово-синє	0,737762	-0,086476	-0,116186	0,258068	-0,109699	0,386791	-0,219805
оранжево-біле	0,183025	-0,291802	0,671089	0,238743	0,377309	0,255672	0,068853
чорно-зелене	0,323634	-0,168534	0,873944	-0,000656	-0,003352	0,064514	0,106990
чорно-пурпурне	0,094071	0,066457	0,717945	0,194301	0,308483	-0,148223	0,344311
Общ.дис.	3,854531	2,902169	5,840351	2,068786	1,645825	2,006439	1,851854
Доля общ	0,160605	0,120924	0,243348	0,086199	0,068576	0,083602	0,077161

ДОДАТОК Є**ЗМІСТ ТРЕНІНГОВИХ ЗАНЯТЬ****Занятие 1.**

Ритуал создания группы

Принятие правил работы в группе.

Инструкция: ведущий зачитывает правила и группа обсуждает каждое 15 минут.

Правила именной карточки - каждый участник группы должен носить на груди именную карту все время работы на тренинге. На карточке участник пишет то имя, которым его будут называть все члены группы. Карточки позволяют членам группы и ведущему разрешить проблему запоминания друг друга. С другой стороны, поскольку участники группы должны называть каждого именно так, как он сам этого захочет, это правило «работает» на ощущение психологического комфорта членов группы. И кроме этого возможность назвать себя придуманным именем способствует ослаблению стереотипного самосознания и поведения участников.

Правило присутствия на тренинге - каждый участник группы должен присутствовать на тренинге все время работы. Это означает, что не допускаются опоздания и пропуски занятий.

Это правило обычно вызывает наиболее серьезные трудности. У всех находятся очень важные дела, объективные обстоятельства и участники просят смягчить правило. Однако ведущий должен настаивать на жестком формировании и этому есть причины. Участие в тренинге не может не отразиться на каждом из участников. Со временем члены группы все более доверяют друг другу, раскрываются друг перед другом и все более привыкают к языку и стилю общения в психологической группе. Даже при единственно разовом пропущенном занятии участник бы «выпадает» из этого процесса и воспринимается другими как «посторонний». И сам он не сразу включается в работу, не понимает и не принимает того, что происходит в группе.

Разговоры на тренинге - при работе в группе одновременно имеет право говорить только один участник. Это позволяет людям слушать и слышать других, что и является основным в работе психологической группы. Кроме того, каждый из участников имеет право говорить все, что он хочет, но только «в круг», то есть не разрешается шептаться с соседом и «ворчать себе под нос».

Это правило также вызывает сложности при исполнении, поскольку типичная ситуация такова, что волнение и эмоции переполняют участников и держать все это при себе трудно, но поделиться этими волнениями со всеми - тоже тяжело. В результате люди выражают свои эмоции «брюзжанием», комментариями себе «под нос» и т.д. Кроме этого, что это мешает другим участникам слушать друг друга, это еще и психологически не приносит пользы, поскольку суть групповой психологической работы - в выслушивании других и реагировании на их слова и действия. Если этого не происходит - не происходит и психологического эффекта от участия в группе.

Запрет на обсуждение процедуры тренинга до завершения работы в группе - не разрешается обсуждать технологию тренинга с людьми, которые не принимают участия в работе в группе, а участникам группы не разрешаются обсуждать процедуру между собой до завершения работы в группе. Ведущей отказывается отвечать на вопросы «по процедуре», типа: «А почему мы делали именно это упражнение?», «А зачем это надо?», «А это надо было бы сделать по другому ...».

Вопрос этого типа и вообще акцентирование внимания на «процедурных» моментах означает на наблюдательную позицию участника. Наблюдая за группой со стороны, оценивая работу ведущего и других участников, человек не включается в работу и вместо того, чтобы чувствовать и анализировать свои волнения, занимающихся оценкой и анализом поведения других людей. Это опять же снижает эффективность его участия в группе. Поэтому ведущей не должен давать втягивать себя в эти

разговоры, не имеющие отношения к смыслу происходящего.

Выполнение всех требований ведущего - участники группы должны выполнять все упражнения, предусмотренные программой, и выполнять домашние задания. После упражнения каждый человек может выразить свое отношение к нему, рассказать о том, что ему было не приятно (может быть, он чувствовал раздражение, страх или еще что), но уже после участия в упражнении. Отказываться от упражнения просто потому, что «я не хочу» - нельзя.

Правило конфиденциальности - участники группы должны понимать, что нельзя выносить из группы любую информацию личного характера, о которой они узнают о ком-то из участников в ходе работы. То есть нельзя сплетничать.

В качестве пожелания есть смысл сказать участника следующее:

Предметом работы в группе являются сами участники - их волнения, эмоции, мысли и суждения. Именно поэтому желательно все высказывания начинать со слов «Я ...» или «Мне ...». Теоретические высказывания типа «Это у всех так ...» или «Должно быть так-то и так-то», а также высказывания, начинающиеся со слов «Мы» - неприемлемы, поскольку смысл имеет только разговор о том, что происходит со мной - это то, что действительно происходит, имеет место.

Имеет смысл обсуждать происходящее «здесь и теперь». В этом случае участники группы могут помочь другим, потому что они видят, что происходит и сами принимают участие в этом. В противном случае обратная связь и помощь другому в анализе ситуаций, которые происходили где и прежде, возможна только после полного воспроизведения их. После обсуждения правил в группе следует ритуал принятия правил: все участники группы должны поднять руку, подтвердив тем самым, что они будут выполнять правила.

Разминка

Упражнение «Чем мы похожи»

Инструкция: Члены группы сидят в кругу. Ведущий приглашает в круг одного из участников на основе какой-либо реальной или воображаемой схожести с собой. Например: "Оля, выйди, пожалуйста, ко мне, потому что у нас с тобой одинаковый цвет волос (или мы похожи тем, что мы жители Земли, или мы одного роста и т. д.)". Оля выходит в круг и приглашает выйти кого-либо из участников так же. Игра продолжается до тех пор, пока все члены группы не окажутся в круге.

Основное упражнение - оценка уровня информированности участников тренинга.

Упражнение «Черты терпимой личности»

Инструкция: ведущий раздает бланк-образец опросника «Черты терпимой личности», и просит построить данную таблицу у себя на листе бумаги. Далее в колонке «А» поставить «+» напротив тех трех границ, которые, по вашему мнению, у Вас наиболее выражены; «О» напротив тех трех границ, которые у Вас наименее выражены.

Необходимые материалы: бланк-образец опросника «Черты терпимой личности», ручка, лист бумаги.

Актуализация проблемы.

Упражнение «Мозговой штурм»

Инструкция: ведущий просит участников поочередно высказываться на тему «Толерантность - это», объясняет всем, что он будет записывать все высказывания на доску (или ватман), а затем все вместе посмотрят, что получится.

Необходимые материалы: доска (ватман), маркер.

Групповая дискуссия

Инструкция: Проговаривание всех ответов.

Упражнение - энергизатор - кооперирует группу.

Упражнение «Лиса и Заяц»

Инструкция: в начале ведущей предлагает участникам встать в круг, на участников, стоящих друг напротив друга завязать шарфы. Шарф «лысая» на

один узел, шарф «заяц» - на два. По команде участники должны решить с себя шарфы и завязать их на соседа. Шарфы должны двигаться в одном направлении по кругу. Шарф «лысая» движется быстрее чем заяц. Те, кто завязывает два узла шарфа «заяц» должны постараться сделать это как можно быстрее.

Необходимые материалы: шарфы.

Занятие 2.

Разминка

Упражнение «Превращение»

Инструкция: завершите устно по очереди начиная с соседа, сидящего слева от меня следующие предложения:

- Если бы я был книгой, то я был бы ...
- Будь я едой, то я был бы ...
- Будь я животным, то я был бы ...
- Будь я растением, то я был бы ...

Необходимые материалы: подготовлены предложения. Основное упражнение

Упражнение «Не известны миры»

Инструкция: минимальное вмешательство со стороны ведущего, творческий, исследовательский характер игры позволяет участникам в полной мере ощутить особенности взаимодействия между представителями различных групп, существенно различающиеся между собой в культурном, социальном, идеологическом плане. Перед началом игры все участники разбиваются на две команды. Когда команды окончательно сформированы, можно начинать игру. Игра состоит из трех этапов [3].

Этап 1. «Создание миров». Команды составляют «легенду» своего мира.

Этап 2. «Встреча». Команды собираются в одной комнате.

Далее происходит поочередная презентация «миров». Презентации лучше проводить по определенному плану. Сначала «хозяева» сообщают название своего мира, учат гостей принятом в их цивилизации приветствию, показывают портрет жителя и рассказывают о нем, знакомят гостей со своим законодательством. В заключение гостей угощают блюдами инопланетной кухни, обучают «национальному» танца.

Этап 3. «Принятие общих законов». На этом этапе командам предстоит договориться между собой об определенных правилах взаимодействия на неизвестной планете и распределении имеющихся ресурсов полезных ископаемых. По завершению все участники ставят под "законодательством" свои подписи, после ватман прицепляется на стену.

Основное упражнение

Упражнение «Фигура толерантности».

Инструкция: Из представленных предметов, составьте свою фигуру толерантности. Вы можете использовать несколько предметов, придумать их использования. Рассказать о фигуре, вышедшей: где она? Как она себя чувствует?

Необходимые материалы: как можно больше различных предметов, разных по фактуре и использованием (карандаши, ткань, игрушки и т.к.).

Концентрация

Упражнение «Глаза в глаза»

Инструкция: ведущий просит участников разбиться на пары. В течение трех минут партнерам необходимо будет молча всматриваться друг другу в глаза, пытаясь понять мысли и чувства, как бы общаясь глазами. Затем участники делятся своими ощущениями с группой.

Разминка - развитие доверия и поддержки внутри группы.
Упражнение «Ванька-встанька»

Инструкция: ведущий просит участников встать в круг как можно плотнее друг к другу. Предложить желающему выйти в центр круг. Попросить его максимально расслабиться, а остальных игроков, вытянув

руки перед собой, надо покачивать участника, находящегося в центре, с одной стороны в другую, поддерживая его и не давая упасть. В центре круга могут побывать все желающие. Ведущий задает вопрос всем, побывавший в центре круга:

- Кто действительно сумел расслабиться, снять зажимы, довериться людям в кругу? Членам группы надо оценить степень своего доверия по 5-балльной системе, подняв руку с соответствующим числом пальцев. Участников с «низкой» степени доверия группе можно спросить, почему они не сумели расслабиться, что им мешало и т.п [3].

Занятие 3

Разминка

Упражнение «Печатная машинка»

Инструкция: ведущий просит воспроизвести отрывок по кругу, начиная с партнера сидящий от меня справа, следующим образом: каждый называет по одной букве по очереди, в конце слова все хлопают в ладоши, в знак препинания топают ногой, в конце предложения встают. Основное упражнение - работа с понятием «толерантность» посредством ассоциального ряда

Упражнение «Корзинка»

Инструкция. Ведущий проходит по кругу с корзинкой, в которой находятся различные мелкие предметы. Участники, не заглядывая в корзинку, берут какой-то один предмет. Когда все готовы, ведущий предлагает каждому найти какую-либо связь между этим предметом и понятием толерантности [3].

Основное упражнение - продолжение работы с понятием толерантности

Упражнение «Эмблема толерантности»

Инструкция: на предварительном этапе участники выработали собственные определения толерантности и ознакомились с уже

существующими. Ведущий отмечает, что обсуждение проходило на интеллектуальном, абстрактном уровне. Следующее упражнение позволит подойти к этому понятию с другой - участникам предстоит создать эмблему толерантности. Каждый попытается самостоятельно нарисовать такую эмблему, которая могла бы печататься на суперобложка, политических документах, национальных флагах. Процесс рисования занимает 5-7 мин. После завершения работы участники рассматривают рисунки друг друга (для этого можно ходить по комнате). После ознакомления с результатами творчества других участники должны разбиться на подгруппы на основе сходства между рисунками. Важно, чтобы каждый участник самостоятельно принял решение о присоединении к той или иной группы. Каждая из подгрупп, образовавшиеся должна объяснить, что общего в их рисунках, и выдвинуть лозунг, которое отражало бы суть их Разминка - на умение чувствовать друг друга

Упражнение «Жу-жу»

Инструкция: по очереди. Встаньте, пожалуйста, в круг и возьмитесь за руки. Вот так вы должны стоять в конце игры. Теперь все разойдутся по залу, закроют глаза, руки прижмут к туловищу и начнут жужжать, как пчелы. При этом вы должны постоянно двигаться, глаза закрыты, руки прижаты. По моей хлопке вы остановитесь, глаза закрыты, руки прижаты. Когда я хлопну дважды, вы должны встать в круг, не открывая глаз, без помощи рук, касаясь друг друга плечами. Посмотрим, получится ли у вас круг?

Задание на дом.

Предложить участникам разбиться на группы по 2-3 человека, и подготовить проект «Моя страна, мой родной край». В проекте предлагается рассказать о своей родной стране, людях их обычаи, традиции, народные танцы, песни, кухню, приметы и т. д. Представить этот проект на следующем занятии.

Занятие 4.

Мой родной край (часть I)

Разминка

Упражнение «Комплименты»

Инструкция: ведущий предлагает участникам придумывать комплименты друг другу. Он бросает мяч одному из участников и говорит ему комплимент. Например: "Дима, ты очень справедливый человек" или "Катя, у тебя замечательная прическа". Мяч, получивший, бросает его, кому хочет сказать свое комплимент и т.д. Важно проследить, чтобы комплимент был сказан каждому участнику.

Необходимые материалы: мяч.

Основное упражнение

Рассмотрение подготовленных проектов (домашнее задание)
Дискуссия на тему: «Чего не хватает моей стране?"

Основное упражнение

Упражнение «Символ моей страны»

Инструкция: ведущий предлагает участникам поделиться на две группы, каждой группе дается ватман и цветные карандаши, и просит изобразить «Символ страны»

Необходимые материалы: ватман, цветные карандаши.
Разминка

Упражнение «свяжемся в узел»

Инструкция: ведущий просит участников встать в тесный круг в центре комнаты. Затем поднять левую руку вверх. Теперь их правые руки указывают на центр круга. После того как все участники исполнят эту команду, попросит их опустить их левые руки и схватить кого-то за правую руку. После этого контакта участникам не разрешается расторгать его. Теперь тренеру нужно сказать участникам, что они должны распутаться, не расцепляя рук. После того, как они распутаются, им следует вновь образовать круг. Их не должно беспокоить, что во время выполнения упражнения некоторые из участников будут возвращены спиной к центру

круга.

Обсуждение

Инструкция: ведущий задает следующие вопросы:

1. Или разжал кто-нибудь руки с другим участником?
2. Можно выполнить это упражнение быстрее? Почему?
3. Следует ли нам попробовать снова?
4. Принимал ли кто-нибудь на себя разные роли в группе?

Занятие 5.

Мой родной край (часть II)

Разминка

Упражнение «Какой я сегодня фрукт»

Инструкция: ведущие предлагают участникам рассказать которому фруктом он сейчас себя ассоциирует.

Основное упражнение

Рассмотрение подготовленных проектов (домашнее задание)

Дискуссия на тему: «Чего не хватает стране, в которой я сейчас живу?"

Основное упражнение

Упражнение «Символ моей жизни»

Инструкция: ведущий предлагает участникам поделиться на две группы, каждой группе дается ватман и цветные карандаши, и просит изобразить «Символ моей жизни»

Необходимые материалы: ватман, цветные карандаши.

Разминка

Упражнение «Стереотипы»

Инструкция: Ведущий знакомит участников с упражнением, не показывая своего отношения к стереотипизации. Выдает участникам ручки и бумагу. Читает им текст «Стереотипы». Просит их записать свои ответы на бумаге без какого-либо обсуждения. Размещает ответы каждого участника на

доске. После выполнения упражнения следует подчеркнуть нелепость навешивания ярлыков и стереотипного мышления.

Необходимые материалы: бумажки, ручки.

Разминка

Упражнение «Премия»

Инструкция: ведущий рассказывает участникам о Нобелевской премии, а затем записывает на доске вопросы, на основе которых участники группы могут построить свое выступление. Язык каждого «лауреата» вознаграждается аплодисментами. После выступления участники группы ставят свои вопросы «лауреату». Члены группы, которые не успели представить свои достижения, могут коротко назвать свою номинацию и объяснить, за что они получают премию. Рефлексия занятия.

Занятие 6.

Толерантная личность. Я и группа

Цель: дать представление об особенностях толерантной и интолерантные личности и основных различиях между ними.

Разминка

Упражнение «Какой я?"

Инструкция: ведущий дает возможность участнику осознать себя и увидеть, насколько соответствует его я-образ тому, каким его видят окружающие [3].

Основное упражнение

Упражнение «Черты толерантной личности»

Цель:

- Ознакомить участников с основными чертами толерантной личности;
- Дать возможность юношам оценить меру своей толерантности.

Инструкция: ведущий раздает участникам бланки опросника. Ведущий объясняет, что 15 характеристик, перечисленных в опроснике, свойственны толерантной личности. На заполнение опросника дается 3-5 минут.

Затем, ведущий заполняет заранее подготовленный бланк, опросника, прикрепленный на доску. Для этого он просит поднять руки тех, кто отметил в колонке В первую качество. Что чисто ответили подсчитывается и заносится в колонку бланка. Таким же образом подсчитывается число ответов по каждому качеству. Те три качества, которые набрали наибольшее количество баллов, и является ядром толерантной личности (с точки зрения данной группы) [3].

Основное упражнение

Упражнение «Пантомима толерантности»

Инструкция: все участники разбиваются на 3-4 подгруппы (по 3-5 человек). Каждая подгруппа получает одно из определений толерантности, вывешенных на доске. Задача: пантомимически изобразить это определение так, чтобы остальные участники догадались, о котором определении идет речь. Обсуждения. Ведущий задает следующие вопросы:

1. Какова пантомима была наиболее «однозначной» и не вызвала затруднений при угадывании?
2. С какими трудностями столкнулись группы в процессе придумывания пантомимы?

Разминка

Упражнение «Картина»

Инструкция: группа делится на подгруппы из трех-четырех человек. Каждая подгруппа выбирает какую национальность, народ, этническую группу и придумывает, как ее изобразить так, чтобы остальные участники могли отгадать, что это за национальность.

Занятие 6.

Я и группа: Толерантность к себе и к другим.

Цель:

- Показать, как толерантность к другим возрастает по толерантности к себе и толерантности по отношению к партнерам по группе;

- Показать, какими способами можно сделать общение толерантным.

Разминка

Упражнение «Карта нетерпимости»

Цель: стимулировать у юношей заинтересованность в поисках путей выхода из глобальных конфликтов.

Инструкция: ведущий и участники перечисляют «горячие точки» планеты и обозначают их на карте с помощью флажков.

Обсуждение:

- можно оправдать конфликты, приводящие к человеческим жертвам?
- Каковы основные причины конфликтов?

Основное упражнение

Упражнение «Как быть толерантным в общении?»

Цель: обучение конструктивным способам выхода из конфликтных ситуаций.

Инструкция: каждый из нас время от времени попадает в конфликтные ситуации: с кем ссорится, получает незаслуженные обвинения. Каждый по-своему выходит из подобных ситуаций - кто обижается, кто пытается найти конструктивное решение. Можно выйти из конфликтной ситуации с помощью толерантного поведения, сохранив собственное достоинство и не унизив другого? Ведущий предлагает кому-либо из участников группы вспомнить и рассказать ситуацию, когда его или кого-либо из его знакомых обидели. Этот участник выступит в роли кого обидели, а другой - в роли обидчика. Участники должны разыграть эту сцену. Используя предложенную ниже схему, «обиженный» попытается достойно выйти из ситуации. Например, мама отчитала сына при друзьях за то, что он не вымыл посуду [3].

Схема достойного выхода из ситуации:

1. Начни разговор с конкретного и точного описания ситуации, которая тебя не устраивает: «Когда ты накричала на меня при ребятах ...»

2. Выражения ощущение, возникшие у тебя в связи с этой ситуацией и поведением человека по отношению к тебе: «... я почувствовал себя неудобно ...»

3. Скажи человеку, как бы тебе хотелось, чтобы он поступил. Предложи ему другой вариант поведения, устраивает тебя: «... поэтому в следующий раз я прошу тебя высказывать свои замечания не в присутствии моих друзей» Это объяснение является продолжением и закреплением предыдущего.

4. Скажи, как ты поведешься в случае, если человек изменит свое поведение: «... тогда я буду прислушиваться к твоим замечаний ». Предложите выполнить эту задачу нескольким парам участников.

Основное упражнение

Упражнение «Обсуждение Декларации прав человека»

Цель:

- Ознакомление юношей с Всеобщей декларацией прав человека;
- Обсуждение вопросов, касающихся нарушения прав человека и человеческого достоинства;
- Осознание личной ответственности каждого человека за соблюдение прав всего человечества;
- Понимание того факта, что нарушения прав человека являются одной из форм нетерпимости.

Процедура проведения. Ведущий инициирует обсуждение Всеобщей декларации прав человека по следующим вопросам:

- Какие права человека часто нарушаются?
- Какие интолерантные действия зачастую приводят к нарушению прав человека?
- Какие последствия нарушения прав человека вы можете назвать?
- Какие права человека нарушаются в случае этнических конфликтов?
- Какие действия, по-вашему, должны делать в случае нарушения прав человека?

- Может конкретный человек повлиять на соблюдение прав человека?

Какими средствами?

Основное упражнение

Упражнение «Кодекс толерантности»

Цель: создание «Кодекса толерантности»

Инструкция: ведущий предлагает участникам группы на основе Всеобщей декларации прав человека создать «Кодекс толерантности».

Упражнение «Суд присяжных»

Цель: принятие решений на основе «Кодекса толерантности»
Рефлексия занятия.

Занятие 7.

Толерантность к другим (часть I)

Разминка

Упражнение «Какая я сегодня из сладостей»

Инструкция: ведущие предлагают участникам рассказать которому фруктом он сейчас себя ассоциирует.

Основное упражнение

Упражнение-игра «Карамболь»

Цели: предоставить подросткам возможность понять и почувствовать, какие причины и последствия межкультурного непонимания;
- Помочь осознать, что успешное общение с представителями другой культуры невозможно без знания ее норм и правил.

Инструкция: Из числа участников выберите двух-трех членов группы, которые в этой игре будут выполнять роль «посланцев». Не заостряя на этом внимание, ведущий должен так подобрать слуг они различались между собой по значимым внешним признакам: например, мальчиков и девочек. «Посланники» удаляются в другую комнату. Там они получают инструкцию и на ее основе готовят вопросы для группы. Пока посланцы выполняют задачи, дайте всей группе следующую инструкцию: «Мы-карамболийцы. Мы

должны придерживаться трех правил, действующих в нашей стране:

1. Мы можем говорить лишь с человеком того же пола, что и мы сами.
2. В нашем словаре всего два слова - «да и нет».
3. Наш ответ на вопрос зависит от того, улыбается тот, кто нас спрашивает, нет.

Если человек улыбается, мы отвечаем «да», если не улыбается, отвечаем "нет". Ведущий должен убедиться в том, что участники усвоили правила. Начните игру, когда «посланцы» готовы. Приглашайте их поодиночке, так, чтобы другие посланцы не знали, какие вопросы ставят его коллеги. После опроса каждый из посланцев представляет свой отчет о культуре Карамболь и ее жителей. После обсуждения вопросов «карамболийцы» могут рассказать ангелам о правилах поведения и общения, принятых в их культуре [3].
Рефлексия занятия.

Основное упражнение

Упражнение «Символы»

Участники возвращаются в свои рисунков «Символ страны» и «Символ жизни», и вместе уже с учетом изображенных рисунков, рисуют общую «Символ страны», и также «Символ жизни».

Разминка

Упражнение-игра «Паутина предрассудков»

Цель:

- Показать, как себя чувствует человек, являющийся объектом стереотипов и предрассудков;
- Дать юношам возможность научиться оказывать поддержку человеку, который чувствует себя униженной.

Инструкция: ведущий просит участников вспомнить и назвать какой-либо народ, который традиционно является объектом насмешек и анекдотов, предлагает кому из участников сыграть роль избранного народа. Этот участник садится в центре круга на стул, а последние начинают рассказывать о названную национальность анекдоты, основанные на негативных

стереотипах и предрассудках, или выражать существующие негативные представления. После каждого негативного высказывания ведущий обматывает участника, который представляет "народ", веревкой, будто опутывая "паутиной предрассудков", до тех пор пока тот не сможет пошевелиться [3].

Разминка

Упражнение «Круг обратной связи»

Цель: получение обратной связи от группы, обмен чувствами и впечатлениями.

Инструкция: Ведущий предлагает участникам по кругу выразить свои мнения по следующим темам:

- Что больше всего запомнилось, понравилось в тренинге?
- Какая тема была особенно актуальной, интересной?
- Нужны ли, на ваш взгляд, подобные тренинги?
- Как вы собираетесь использовать то, чему научились в группе?